

جامعہ و اقتصاد
در سکونتگاہ فردوس

احمد اشرف
مؤسسہ مطالعات و تحقیقات اجتماعی
یہمن ماہ ۱۳۴۷

مقدمه

هنگامیکه زلزله^۱ نهم و دهم شهریورماه قسمتی از خراسان جنوبی را ویران کرد، خرابه‌های مناطق زلزله زده صحنه‌ای شد برای فعالیتهای گوناگون مردمانی با نظرها و نیت‌های متفاوت. گروهی فقط در هر ویرانه از خود نشانه‌ای می‌گذاشتند و تابلویی با عنوانهای دهان‌پرکن؛ و گروهی دیگر در کار توزیع سیل کمکها بودند یا به نیت سودی و یا خدمتی به خلق یا کسب منزلتی یا ارضای میل صدقه‌دان به بینوایان. گروهی مذهبی بودند، متکی به ایمان و گروهی غیرمذهبی، بعضی هایشان نمودار مطلق بی‌ایمانی به هر چیز و بعضی با ایمانی زمینی. گروهی مرد کار و عمل بودند و گروهی مرد حرف.

ما دو تن بودیم در گروهی که کارش نظاره^۲ مردمان بود و ویرانه‌ها و پیرسزدن توی کوچه‌های تنگ ویران و خرابه‌های دهلیزها و خانه‌های گلی. دیدار با مردمان و پای درددل آنها نشستن و با آنان گفت و گوی داشتن. و برای آنکه اهل علم چوب تکفیر بر سر ما نگویند که با مردم گفت و گو کردن و پای درددل آنها نشستن ربطی به شناخت پدیدارها و مسایل انسانی ندارد، پرسشنامه‌ای هم همراه داشتیم که بعد تبدیل شد به کلی عدد و رقم و جدول و نمودار. اما آنچه را که در بساره^۳ شهر دانستیم اعداد بی‌زبان و بی‌جان به ما نگفتند، خود مردم شهر گفتند، برای آنکه ما معصومانه فکر میکنیم که آدمها با خوشه‌های گندم فرق دارند. چرا که آدم فکر میکند و عمل میکند و زبان دارد و رابطه‌اش با "وجود" با رابطه^۴ خوشه گندم با

وجود " کلی فرق دارد . از این گهنگد ریم ماهیت کار ما با عدد و ورق هم سروکاری داشت . از این قبیل که چند نفر جان خود را از کف داد هاند یا اینکه وسعت خانه های شهر چقدر بود هویا اینکه معمولا چند اطلاق با چه خصوصیاتى مورد نیاز مردم است .

بهر حال قرار داد و نفر این بود که طرحی بریزیم برای د و باره سازی شهر فردوس . من اوضاع و احوال اجتماعی و اقتصادی و تاریخی مردم شهر را بررسی میگرد مومجد محکمى مسایل شهر سازی را . این همه کاغذی که سیاه شد هم تحلیل و توصیفی است برای د وست شهر ساز مومجد محکمى تا طرحش را برای شهر سازی فردوس تنظیم کنند و هم کاریست برای د ل صاحب این قلم که دلش به همین چیزها خوش است . د آخرین فصل کار ما طرحها این که د کتر مومجد محکمى برای شهر سازی د وین گرد هاست ارائه شده .

د ست آخر به این نکته هم اشاره کنم که آنهایی که باید این کاغذ های سیاه شد ه را بخوانند و به آن طرح واقعیت خارجی بد هند نه این را خواهند خواند و نه آن را عملی خواهند کرد . اما گفتم که دل ما به همین چیزها خوش است و گلهای از کسی و از صاحب مقاصد داریم . حتی گلهای دند داریم از مقاماتی که وجود شان را به صندگی چرخداری بسته اند و بس .

اما باید ذکر خیری کنیم از چند نفری که د را این کار نا چیز یا رویا ور ما بودند . اول از همه آقای مهندس ناصر بدیع که د ر آن زمان د بیرگل شورای عالی شهر سازی بود و با بلند نظری د رویشانهای ما رایاری کرد . د دیگر جناب مهندس کورس آموزگار که به این کار خیلی علاقه داشت و دلش میخواست که کاری د رست و اصولی برای مردم زلزله زد ه فردوس انجام شود و د ر زمان او بود که ما این کار را آغاز کردیم . از همه مؤثر تر آقای د کتر خسرو پاکد امن که سرپرستی کارشناسان سازمان برنامه راد ر مناطق زلزله زد ه بر عهد ه داشت و از آدمهای نادرد ستگاه د ولت است که هم گردن فراز است و هم صاحب نظر و دارای

دید وسیع و هم‌اینکه کارش با عشق و علاقه توأم است و موجب به‌وجب این مملکت را می‌شناسد . آقای پاکدامن هم‌وسایل تکثیر این کار را فراهم کرد و هم در موارد متعدد در اصلاح مطالب آن‌ها را یاری کرد .

از دکتر احسان نراقی هم‌بخاطر فرصتی که در مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی برای فکر کردن و مطالعه و تحقیق فراهم آورد هاست سپاسگزارم .

این توضیح را هم‌در هم‌گاه این کار را اولین بار تحت عنوان "جامعه‌وسکونت و اقتصاد در فردوس، بیوست شماره ۳" گزارش کارشناسان سازمان برنامه در مناطق زلزله‌زد هخراسان "منتشر گردید و حالا با اصلاحات و اضافاتی بوسیله مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی منتشر می‌گردد .

احمد اشرف

بهمن ۱۳۴۷هـ

مقدمه‌ای در باره روش تحقیق

هدف این مطالعه و تحقیق و چیز بود. اول، تهیه مبادی و مقدماتی برای طرح و ابزارسازی شهر فردوس. دوم، شناخت ماهیت و طبیعت زندگی اقتصادی و اجتماعی در یک شهر کوچک ایرانی که در قلمرو جامعه‌شناسی شهری است. از سوی دیگر طبیعت ماوریت مادرمناطق زلزله‌زد همستلزم شتاب بود از اینرو ارزشها و مراجع و منابع زیر برای تدوین این گزارش مقدماتی بسرعت استفاده شده است.

۱- طرح و اجرای یک نمونه‌گیری آماری از خانوارهای شهر فردوس بر اساس نمونه‌گیری تصادفی بر مبنای ۱۰ درصد و بشیوه مصاحبه باروسای خانوارها. در پرسشنامه‌های تنظیم شده مشخصات خانوار و میزان و منشأ درآمد خانوار، گرایشها و تمایلات خانوار طرح شده بود. سپس پرسشنامه‌ها استخراج شده و نتایج حاصله در موارد مختلف تجربه و تحلیل شد و برای شناخت مسایل شهر فردوس مورد استفاده قرار گرفته است. نمونه‌های پرسشنامه‌ها و روش نمونه‌گیری در پیوست شماره ۲ ضمیمه ارائه شده است.

۲- تشکیل گروههای بحث و انتقاد در محل و مصاحبه با مقامات محلی و مطلعین محلی.

۳- بررسی مطالعه و تجزیه و تحلیل منابع و خد تاریخی برای شناخت تحولات تاریخی

سکونت و ریخت‌شناسی منطقه و شهر فردوس از ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۱ م. خد تاریخی مختلف.

۴- استخراج و تنظیم و تجزیه و تحلیل اطلاعات موجود در جداول منتشر نشده فرهنگ

آبادیهای شهرستان فردوس که بوسیله مرکز آمار ایران در اختیار نگارنده قرار گرفت.

از این جداول برای شناخت برخی از خصوصیات عمومی منطقه استفاده شده است.

- ۵- استفاده از نتایج تحقیقات ارزند و منتشر نشد و صنعت فرش فردوس گهدر موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران زیر نظر دکتر فیروز توفیق انجام گرفته است. نتایج این بررسی با نتایج حاصله از نمونه گیری مهرداد ۱۳۴۷ نگارند و آمارهای سرشماری مقایسه و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.
- ۶- استفاده از آمارهای اداره اراضی و آموزش و پرورش و بانک ملی و بانک صادرات شهر فردوس.
- ۷- تجزیه و تحلیل جد اول سرشماری عمومی سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ برای شناخت مسائل جمعیتی و نیروی انسانی و مشخصات خانوار و مسکن در شهر فردوس و مقایسه ارقام سرشماری با نتایج حاصله از نمونه گیری مهرداد ۱۳۴۷ نگارند.
- ۸- بررسی و تجزیه و تحلیل دقیق نتایج سرشماری ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ با استفاده از روشهای دموگرافیک بوسیله آقای حبیب خزانه کارشناس جمعیت شناسی موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی برای محاسبه مرگ و میر، باروری، مهاجرت، رشد جمعیت شهر فردوس و پیش بینی جمعیت ۲۵ سال آینده شهر فردوس بر حسب گروههای سنی و جنسی.

فهرست

صفحه	بخش اول
۱	اقتصاد و سکونت در شهرستان فردوس
۱	فصل اول - موقع طبیعی و جغرافیائی شهرستان فردوس
۴	فصل دوم - تحولات تاریخی سکونت در خراسان جنوبی
۱۴	فصل سوم - الگوریخت شناسی سکونت در منطقه فردوس
۱۹	فصل چهارم - جمعیت شهرستان فردوس
۲۱	فصل پنجم - ساخت اقتصادی منطقه
۲۱	اول - کشاورزی
۲۴	دوم - دامداری
۲۵	سوم - صنایع دستی : قالیبافی
۳۱	پیوست شماره ۱ - وضع قالیبافی در بیرجند و گناباد
۳۵	چهارم - ارتباطات
۳۷	پنجم - مبادلات منطقه‌ای
۴۱	فصل ششم - ساخت اقتصادی - اجتماعی در شهرستان فردوس
۴۱	اول - ویژگیهای ساخت اقتصادی - اجتماعی
۴۲	دوم - قشرها و گروههای اجتماعی
۴۷	سوم - تاثیر زندگی اقتصادی - اجتماعی در مسکن
۴۹	چهارم - تاسیسات اجتماعی در منطقه
۵۰	جد اول ضمیمه بخش اول

صفحه	بخش دوم
۶۶	اجتماع و اقتصاد در شهر فردوس
۶۷	فصل اول - کلیاتی درباره موقع طبیعی شهر فردوس
۶۹	فصل دوم - جمعیت شهر فردوس: از حیب خزانه
۷۶	فصل سوم - ساخت اقتصاد شهر فردوس
۷۶	۱- نیروی انسانی
۷۹	۲- تولیدات کشاورزی و دامی
۸۰	۳- تولیدات صنعتی
۸۳	۴- هزینه‌های دولتی
۸۳	۵- مبادلات بازرگانی
۸۴	۶- تخمین درآمد شهر فردوس
۸۸	فصل چهارم - قشرها و طبقات اجتماعی در شهر فردوس
۱۰۶	فصل پنجم - الگوی زندگی و مسکن
۱۱۴	فصل ششم - ریخت‌شناسی و بیوم‌شناسی فردوس
۱۲۶	فصل هفتم - تمایلات و گرایش‌های مردم
۱۳۹	فصل هشتم - آثار و نتایج زلزله در شهر فردوس
۱۴۴	فصل نهم - خلاصه تحقیقات و گزارشات
۱۷۱	جدول ضمیمه بخش دوم
۱۹۴	پیوست شماره ۲ - درباره روش نمونه‌گیری همراه با نمونه‌ای از پرسشنامه خانوار
۲۰۰	فصل دهم - سه طرح برای دوباره‌سازی فردوس

بخش اول - اقتصاد و سکونت در منطقه شهرستان فردوس

فصل اول

موقع طبیعی و جغرافیائی شهرستان فردوس

سرزمین خراسان بطور کلی از نظر طبیعی به دو منطقه تقسیم میشود . اول خراسان
شمالی که منطقه ای کوهستانی و خوش آب و هوار و از نظر آب و گشا ورزی وضعی نسبتاً مناسب
دارد . دوم خراسان جنوبی است که در جنوب خط کاشغر تربت حیدریه قرار گرفته است و از جنوب
شرقی به سیستان و از مغرب به کویر لوت و دشت کویر محدود میشود . خراسان جنوبی
منطقه ای کوهستانی و کویری است . نه تنها دشت کویر در مغرب این منطقه و کویر لوت در جنوب
آن و کویر نمک در شمال غرب آن قرار دارد ، بلکه تکه هایی از اراضی خشک و بی آب و علف در
داخل آن پراکنده میباشد :

شهرستان فردوس از طرف شمال به شهرستان گناباد و کویر نمک و از طرف خاور به
دهستان نیم بلوک و دهستان پسکوه از شهرستان قاین و از جنوب به بخش خوسف و دشت
لوت و از باختر به شهرستان طبس و کویر نمک محدود است .^(۱)

یک رشته ارتفاعات که از قسمت جنوبی گناباد شروع تا ۲۵ کیلومتری دهستان نیکنان
امتداد پیدا کرده حدفاصل بین گناباد و فردوس را تشکیل میدهد و در نقاط مختلف سامی
خاصی دارد . رشته ارتفاعات کلات که در شمال و شمال خاوری شهرستان فردوس واقع
است که دامنه جنوبی آن جلگه فردوس و دامنه شمالی خاوری آن جلگه گناباد را تشکیل
میدهد . ارتفاعات دیگر که در شمال خاوری و خاور طبس وجود داشته و در نقاط مختلف

(۱) - فرهنگ جغرافیائی ایران ، جلد نهم ، ص ۲۸۲ .

اسامی مخصوص دارد مانند کوه گلستانه در دهستان دستگوان، شترکوه در دهستان ده محمد، کوه جلال در دهستان کریت، و یک رشته کوه دیگر در باختر فردوس تا مسافت ۲۴ کیلومتر از مرکز شهر که بصورت تپه ماهورها بموازات جاده تشکیل یافته معروف بارتفاعات اسدآباد است (۱)

در شهرستان فردوس رودخانه مهمی که آنجا همیشه در جریان باشد وجود نداشته و رودخانه های محلی فقط در مواقع بارندگی سیل آبی از آنها جاری است. مانند رودخانه یخاب و رودپشو که هر دو از کوههای بشرویه سرچشمه میگیرند (۲) میزان رطوبت و بارندگی در شهرستان فردوس کم بوده و میزان بارندگی در چند سال اخیر از ۱۱۱ میلیمتر تجاوز نکرده است. این منطقه با وجود موقع طبیعی مناسب برای جمع آوری آبهایی زیرزمینی، بعلمت کمی میزان بارندگی سالیانه و خشکی هوای دارای ذخائر آب قابل توجهی نمیباشد.

در اطراف قرا و قصبات شهرستان فردوس معادن زیادی وجود داشته لیکن هنوز استخراج نشده و فقط در معدن روی که در ۱۸ کیلومتری جنوب فردوس واقع استفعیلاً دارای ساختمان است که مامورین اداره معادن از آن محافظت مینمایند. معادن دیگری مانند معدن گوگرد - در اطراف چشمه آبگرم و معدن آهن در کوههای نجات و کلات و معدن نفت در زمینهای بین قلعه هور و نصرآباد در دهستان دستگردان بطور محسوس نمایان و هنوز استخراج نشده - است (۳) گرچه وجود این معادن و میزان ذخائر آنها در منطقه کاملاً معلوم نیست و روشن شدن این امر نیازمند به مطالعات معدن شناسی در منطقه میباشد.

هوای شهرستان فردوس در قسمت بخش حومه و دهستانهای صعبی و بروهن و مهوی - نسبتاً معتدل و در بخش بشرویه گرمسیر است. مقدار بارندگی در شهرستان فردوس بسیار کم است و از اواخر خرداد تا اواسط مهر مطلقاً باران نمیبارد. متوسط بارندگی در سالهای

(۱) - همان کتاب، ص ۲۸۲.

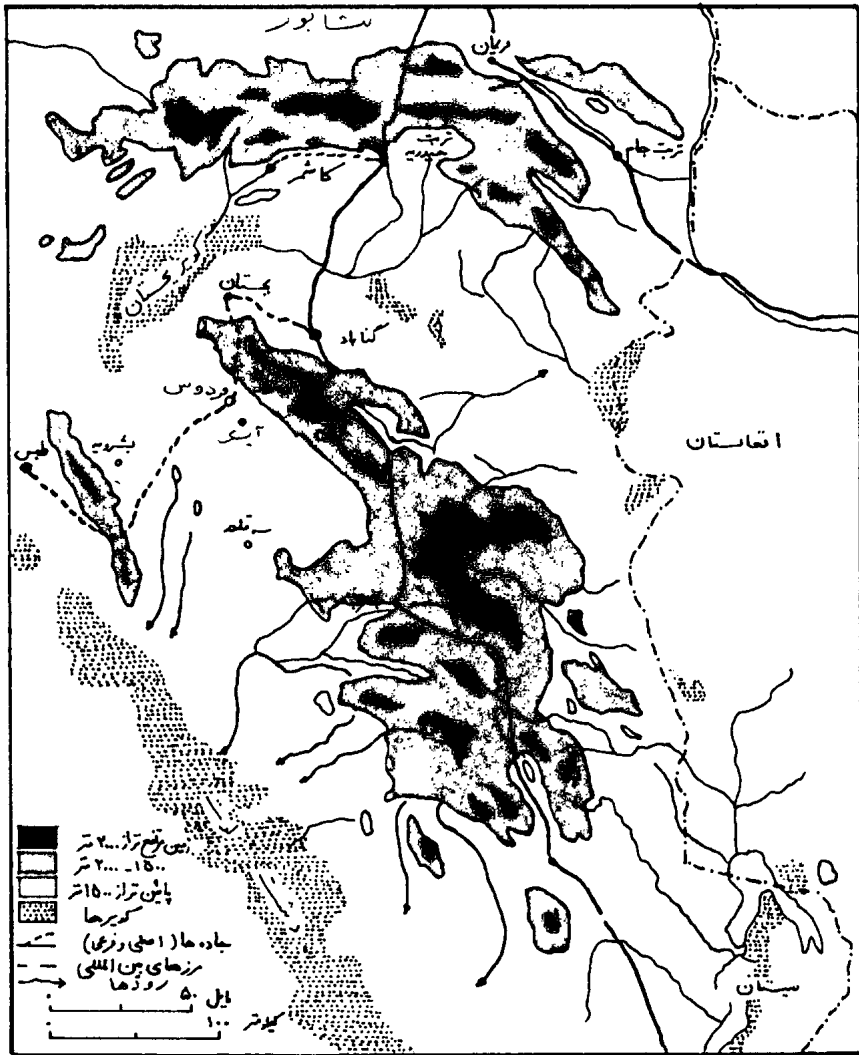
(۲) - همان کتاب ص ۲۸۲.

(۳) - همان کتاب، ص ۲۸۲.

اخیر از ۶.۶ مایلتر تجاوز نکرده است. از اواسط بهمن تا اواسط اردیبهشت را باید فصل بارندگی قانست. (۱)

پوشش گیاهی منطقه بسیار فقیر است. بخاطر کثرت رطوبت و کمبود آب سرزمین قردوس با ۲۲ هزار کیلومتر مربع دارای مراتع طبیعی قابل ملاحظه ای نیست و گیاهان خودرو و درختهای جنگلی در منطقه دیده نمیشود. تغییرات عمده ای که در پوشش گیاهی منطقه بوجود آمده است مربوط است بدخالت مردم در سرزمینهای خشک منطقه. و بخاطر آنکه آبیاری مصنوعی بوسیله قنات مهمترین عامل آبیاری و آبادانی این سرزمین بوده است پوشش گیاهی مصنوعی بصورت تکه های کوچکی در آبادیهای منطقه پراکنده شده است.

(۱) - ماخذ: اطلاعات حاصله از اداره کل هواشناسی کشور.

نقشه طبیعی خراسان جنوبی

تحولات تاریخی سکونت در منطقه خراسان جنوبی

۱- تاریخ سکونت در قهستان

چنانکه پیش از این اشاره کردیم خراسان جنوبی از نظر موقعیت طبیعی و جغرافیائی از خراسان شمالی متمایز است و قرار گرفتن هر دو ناحیه در يك استان نباید موجب گمراهی شود. مطالعات تاریخی درباره خراسان جنوبی که بنام قهستان خوانده میشود آسته از - سیستم و خراسان شمالی متمایز بوده است. چنانکه تمامی جغرافیانویسان معتبر قرنهای سوم و چهارم هجری و دوره های بعدی تا قرن گذشته از قهستان جداگانه نام میبرند و ایسترنج مولف کتاب معتبر "جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی" فصل بیست و پنجم کتاب خویش را بـجـغرافیای تاریخی قهستان اختصاص میدهد و در فصلهای دیگر از شهرهای خراسان سخن میگوید. گرچه در برخی از دوره ها قهستان و سیستان از توابع خراسان بوده اند بارتلد نیز در کتاب خود قهستان را در فصل مربوط به "کوهستان، کرمان و مکران" مورد بحث قرار میدهد (۱).

درباره تاریخ سکونت در ناحیه خراسان جنوبی در دوره پیش از اسلام اطلاعات ما اندک است ولی شواهدی در دست است که نشان میدهد در این دوره نیز خراسان جنوبی دیده - او شهرکتهائی آباد داشته است. (۲) از سرگذشت این منطقه در دوره اسلامی اطلاعات بیشتری داریم. ایسترنج درباره این منطقه گوید: "جغرافیانویسان عرب آیالت قهستان را مشتمل سیستان از توابع خراسان شمرده اند. قهستان بمعنی کوهستان است و بمناسبت وضع طبیعی

(۱) - رجوع کنید به بارتلد، نگذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور تهران -

۱۳۰۸، ص ۱۹۱

(۲) - همان کتاب، ص ۱۹۱

آن باین نام موسوم گردیده زیرا بر عکس سیستان که در خاور قهستان کنار دلتای هیرمند در يك سرزمین پست قرار دارد سرزمین قهستان مرتفع و کوهستانی است. این حوقل گوید اکثر شهرهای قهستان مردسیر است و نخل در آنجا نمیروید مگر در طبرس گیلکی در حاشیه کویر. ساکنین قهستان در قرن چهارم کردها و شترداران و گوسفندچرانان بودند و بیشک این ایالت همانست که ملوکوپولو آنرا "تونوکاین" نامیده و این اسم از اسم دو شهر بزرگ آن ایالت که "تون" و "فاین" باشد ترکیب شده و مقصود تمامی آن بلاد است. حمداله مستوفی گوید کسه قهستان شانزده ولایت است. و سپس به ذکر آنها پرداخته است.

پارتلد در باره قهستان گوید: "ولایت کوهستانی (یعنی همان قهستان) در تاریخ ایران اهمیت بزرگی نداشت. در همان قرن به هم قرا این ولایت را اراضی وسیع از هم جدا کرده بود که فقط ایلات کوچ نشین میتوانستند در آنجا زندگی کنند. در این ولایت رودخانه نبود و فقط چاهها و قنوات زیرزمینی وجود داشت. در قسمت جنوبی کوهستانی نخل میروئید و بقیه قسمت ولایت را در جزو نقاط سرد سیر محسوب میکردند تا ماشک مینویسد که از روی ولایت کوهستان (منظور قهستان میباشد) میتوان تصور نمود که ایران بعد از چندین هزار سال دیگر در تحت نفوذ خشک شدن و باد خوردن اجسام کوهی چه شکلی بخود خواهد گرفت. در بین بلاد این ولایت قائن و تون دارای اهمیت عمده بودند بدین جهت در کتاب مارکوپولو تمام ولایت با اسم تون و قاین نامیده است اهمیت تجارتی را فقط شهر قائن داشت و مقدس این شهر را — "فرضه خرائسان و خزانه کرمان" مینامد علاوه بر این در این ولایت قلاع کوهستانی زیادی ساخته بودند و بدین جهت کوهستان در قرن یازدهم یکی از مراکز اقتدار فرقه اسماعیلیه شد. گویرهای کرمان و مکران و سند نسبت بکویر خرائسان بیشتر پداشتن آب و علف ممتد از

(۱) لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان و تهران —

۱۳۲۷، ص ۳۷۷

(۲) حمداله مستوفی، نزهة القلوب، با اهتمام لسترنج، چاپ لندن، ۱۳۳۱ هجری، ص ۱۴۲

و مسکن عشایر کوچ نشین بودند . نقاط واقعه در نزدیکی عجمال برای زراعت و باغات کلا " مناسب بودند و بدین جهت اهالی این صفحه زودتر زندگانی ساکن اختیار کردند .
(۱)

چنانکه از آثار جغرافیایان نویسان قرنهای سوم تا هشتم هجری مانند اصطخری ، ابن حوقل مقدسی ، یاقوت ، حمداله مستوفی ، قزوینی ، و سفرنامه سیاحانی چون ناصر خسرو و مارکوپولو استنباط میشود مهمترین و آبادترین شهرهای قهستان قاین و تون بوده اند .

ابن حوقل درباره قائن که بزرگترین شهرهای قهستان در عهد خلفا بوده است چنین

میگوید : " دارای قهندز و خندق و مسجد جامع است و مقر حاکم در قهندز میباشد . آب آنجا از قناتها است ، بافستان اندک دارد و دهکده های آنجا پراکنده است و یکی از نواحی میردسیر بشمار میآید .
(۲) ناصر خسرو در نیمه قرن پنجم درباره قاین مینویسد : " شهری

بزرگ و حصین است و گرد شهرستان خندق دارد و مسجد آدینه بشهرستان افریسیب و آنجا که مقصوره استطاقی عظیم بزرگ است چنانکه بزرگتر از آن در خراسان ندیدم و آن طاق نه در خورد آن مسجد است و عمارت شهر همه بگنبد است .
(۳) حمداله مستوفی که در قرن هشتم قاین را توصیف

میکند میگوید " از قاین بهر شهر ولایت قهستان غیر از توشیز و طبعس گیلکی بیست فرسنگ راست باشد و هوای معتدل دارد و حاصلش غله و میوه و زعفران بسیار باشد و اکثر مردم آن شهر سپاهن باشند و همه کسرا آلات حرب مهیا باشد و در هر وقتی که حمل روز از تابستان میگردد - زراعت میکنند و در اول قوس میدروند و حاصل بسیار دارد و آنرا جوتوش خوانند و هر چهار یا پان بیغایت سازگار باشد و نیک فربه شوند . سپس اضافه میکنند که قائن " شهر بزرگ است و حصاری
(۴)

(۱) - بارتلد ، ص ۴ - ۱۹۳ .

(۲) - نقل از کتاب لسترنج ، ص ۲۷۸ .

(۳) - ناصر خسرو ، سفرنامه ، یکوشی محمد ، بهرستانی ، تهران ، ص ۱۲۵ - ۱۲۶ .

(۴) - نزهت القلوب ، ص ۶ - ۱۴۵ .

محکم دارد و چند کاريز آب در اندرون شهر دارد و در زمين چنانکه در بهشت آنها سردابها
(۱)

ساخته باشند .

از شهرها و نواحی مهم قهستان در اوایل دوره اسلامی شهرهای ترشیز و کندروزاوه بوده
است که امروز تربت حیدریه خوانده میشود . دیگر زامپا جام است که حالا به تربت جام معروف —
است و دیگر مالین است که کرسی ناحیه پاخرز بوده و خواب نیز در قرن چهارم شهرت داشته .
دشت بیاض در شمال غربی قاین یگفته حمداله مستوفی بیلاق اهل تون و گناباد است و گرد و بادام
بسیار دارد .

گناباد نیز در این دوره رونق داشته و شهر بزرگی بوده است در شمال غربی تون —

ساختمانهای این شهر در قرن چهارم از گل بود و هفتاد هکده داشت و آبش از کاريز حاصل
(۲)

میشد . حمداله مستوفی در قرن هشتم درباره گناباد که آنرا در آن زمان گنابذ و جنابذ میگفتند

گوید " شهری کوچک است بهتر از خور چند موضع توابع اردو و او را قلعه ایست که پسر گودرز ساخته

است و حصارهای محکم دارد چنانکه از بالای آن تل ریک تا غایت دیده ها و ولایتها مجموع در نظر

باشد اما هرگز آن ریک در باغات نمیآید و آبش از کاريز است و چهار فرسنگ درازای کاريز است و چاه

آن تخمیناً هفت صد گز باشد و بیشتر کاريزها همچنین عمیق باشد و کاريزها از طرف جنوب بشمال

میروند و قلعه ای بر دو طرف آنست یکی از قلعه خواشیر گویند و دیگری را قلعه درجان . حاصلش

(۳)

غله و میوه و ابریشم نیکو فراوان باشد .

یاقوت و حمداله مستوفی هر دو از بیستان نام برده اند . اولی آنرا دهکده ای —

خوانده و دومی آنرا شبیه تون توصیف کرده است .

(۱) — همان کتاب ، ص ۱۴۶

(۲) — لسترنج ، ص ۳۸۴

(۳) — هنزهت القلوب ، ص ۱۸۳

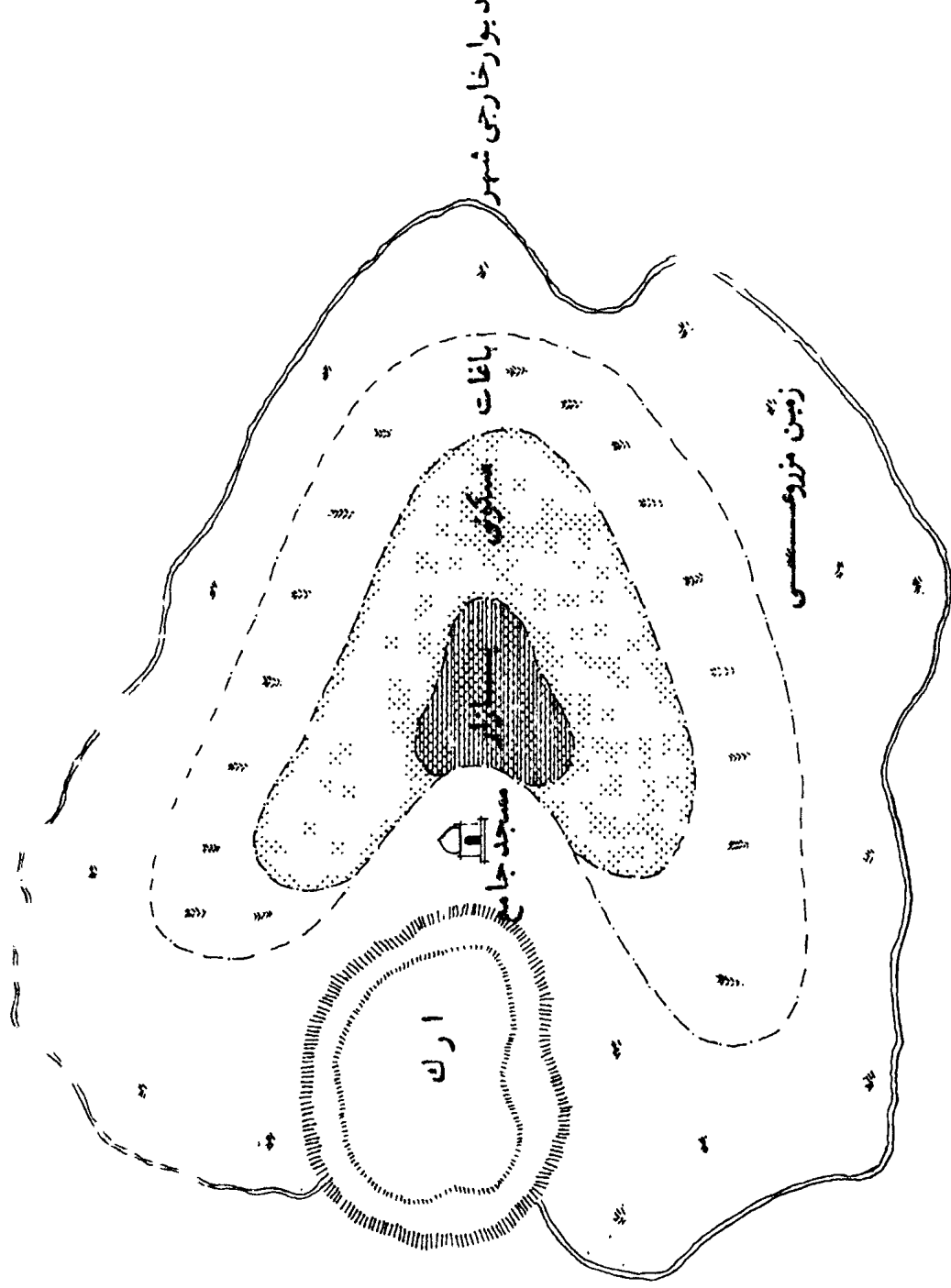
در این آثار دو شهر را بنام طبس توصیف کرده اند. جغرافیانویسان عرب همیزی برای هر کدام از آن دو طبس گذاشته یکی را طبس عناب و دیگری را طبس خرما میگویند. طبس خرما در کنار کویر بزرگ واقع بود و بیشتر راهبانی که از کویر عبور میکرد به طبس خرما منتقل میگردد و از این جهت بلا دزی آنرا دروازه خراسان نامیده است. این شهر در قرن چهارم چنانکه ابن حوقل گوید، از قاین کوچکتر بود و يك قلعه و نخيلستانهای بسیار داشت و چون لب کویر واقع بود از مناطق گرمسیر محسوب میشد. آب آن از کاریز و فراوان بود. یاقوت و حمداله مستوفی طبس خرما را طبس گیلکی نامیده اند. (۱)

از شهرها و دهکده های دیگر قهستان در این دوران کهن، بن، رقه، خور و خوسف است. شهر بیرجند که در اوایل دوره اسلامی رونق چندانی نداشته است در قرنهای هفتم و هشتم رونق گرفته و بصورت مهمترین شهر منطقه درآمد است. ظاهراً هیچکدام از جغرافی نویسان عرب قبل از یاقوت از بیرجند نام نبرده اند. یاقوت در قرن هفتم درباره بیرجند گوید یکی از بهترین دیه های ایالت قهستان است. حمداله مستوفی یک قرن بعد آنرا شهر عمده آن ایالت شمرده گوید در آن زعفران بسیار باشد و اندکی فله حاصل شود و چند موضع توابع دارد و در دیه های آن انگور و میوه ها باشد. (۲)

چنانکه از آثار جغرافیانویسان این دوران دانسته میشود اقتصاد قهستان بیشتر مبتنی بوده است بر خود مصرفی و صادرات چندانی نداشته است. مقدسی باختصار گوید در قهستان قالی و جاذمازهای خوب و پارچه های سفیدی همانند پارچه های نیشابور میبافتند. مهمترین رقم صادرات این منطقه همان قالی و قالیچه و زعفران بوده است و تا حدی نیز پارچه های ابریشمین به خارج صادر میشده است.

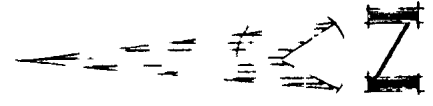
(۱) - لسترچ، ص ۳۸۵.

(۲) - لسترچ، ص ۳۸۷.

سیمای شهرتون در اوائل دوره اسلامی

- بازار
- محلّات مسکونی
- باغات
- اراضی مزروعی
- حصار قدیمی شهر

مقیاس نقره‌ای

۲- تاریخ سیگونت در شهر فردوس

شهر تون که در شمال غربی قاین قرار دارد و امروزه فردوس خوانده میشود در دوره اسلامی از شهرهای معتبر قهستان بوده است. مقدسی تون را شهسری بر جمعیت ذکر نموده گوید از قاین کوچکتر است و قلعه‌ای و مسجدی نیگسو دارد و بیشتر اهل آن بافندگانند. ۱ ناصر خسرو که در نیمه قرن پنجم هجری از تون دیدن کرده است گوید شهر تون شهری بزرگ بوده است، اما در آنوقت که من دیدم اغلب خراب بود و بر صحرائی نهاده است و آب روان و کاریز دارد و بر جانب شرقی باغهای بسیار بود و حصار محکم داشت. گفتند در این شهر چهارصد کارگاه بسود که زیلو بافتندی و در شهر درخت پسته بسیار بود و در سرایها و مردم بلخ بخارستان پندارند که پسته جز برکوه نروید و نباشد. ۲

حداده مستوفی در قرن هشتم در نزهت القلوب ریخت شناسی و بوم شناسی تون را تا حدی بجا نشان میدهد: «در اول شهری بزرگ بوده و این زمان شهسری وسط است و وضع آن شهر چنین نهاده اند که اول حصار بغایت بزرگ نهاده و خندق عمیق بی آب دارد و بازار در گرد حصار در آورده و شهر و خانهها در گرد بازار و باغات و تودستانها در گرد خانهها و غلهزار در گرد باغات و در گرد غلهزارها بندها بسته که آب باوان میگیرند و آب بدان غله میبرند و در آن بندها خرپزه بی آب زراعت میکنند

۱- لسترنج، ص ۳۷۸.

۲- ناصر خسرو قیازبانی مروزی، سفرنامه، بگوشش محمد دبیر سیاقی تهران، ص ۱۲۴.

بغایت شیرین میباشد و آبش از کاریزها است و هوای معتدل و حاصلش غله و میوه و ابریشم باشد . ۱

مارکوپولو سیاح معروف که در راه سفر خود به چین در همین قرن از حوالی تون گذشته است گوید از شهر کوهبنان که خارج میشوید به بیابانی میرسید که هشت روز راه است و هیچ میوه و درخت ندارد و آب هم بندرت در آنجا پیدا میشود و اگر هم پیدا شود خیلی تلخ و بد طعم است. این بیابان به خاک تونوکین (تون و قاین) منتهی میشود . ۲

جیمز فریزر که در اوایل قرن نوزدهم از ناحیه خراسان جنوبی و شهر فردوس گذر کرده است در باره این منطقه میگوید : " پس از عزیمت از یزد شهر قابل ملاحظه بعدی طبس و ناحیه آنست. شهرهای تون و گناباد از توابع این شهر هستند . در سر راه تون شهر محصور بشروئیه قرار دارد که گفته میشود باندازه خوبشان (قوچان) جمعیت دارد و بر این اساس باید از بیست تا بیست و پنجهزار نفر جمعیت داشته باشد . تون شهر خرابه بزرگی است که زمانی دارای اهمیت بوده است. اما جمعیت کنونی آن از ۱۵۰۰ نفر تجاوز نمیکند جمعیت گناباد با آبادیهای تابع آن ممکن است به سی تا چهل هزار نفر بالغ شود . " ۳

۱- نزهت القلوب، ص ۳ - ۱۴۲ .

۲- به نقل از سفرنامه ژنرال سرپرستی سایکس یا دو هزار میل در ایران، ترجمه سعادت

نوری تهران ۱۳۳۶ ص ۹-۳۸ .

۳- J. Fraser, A Journey into Khorasan, London 1825, Appendix p. 24.

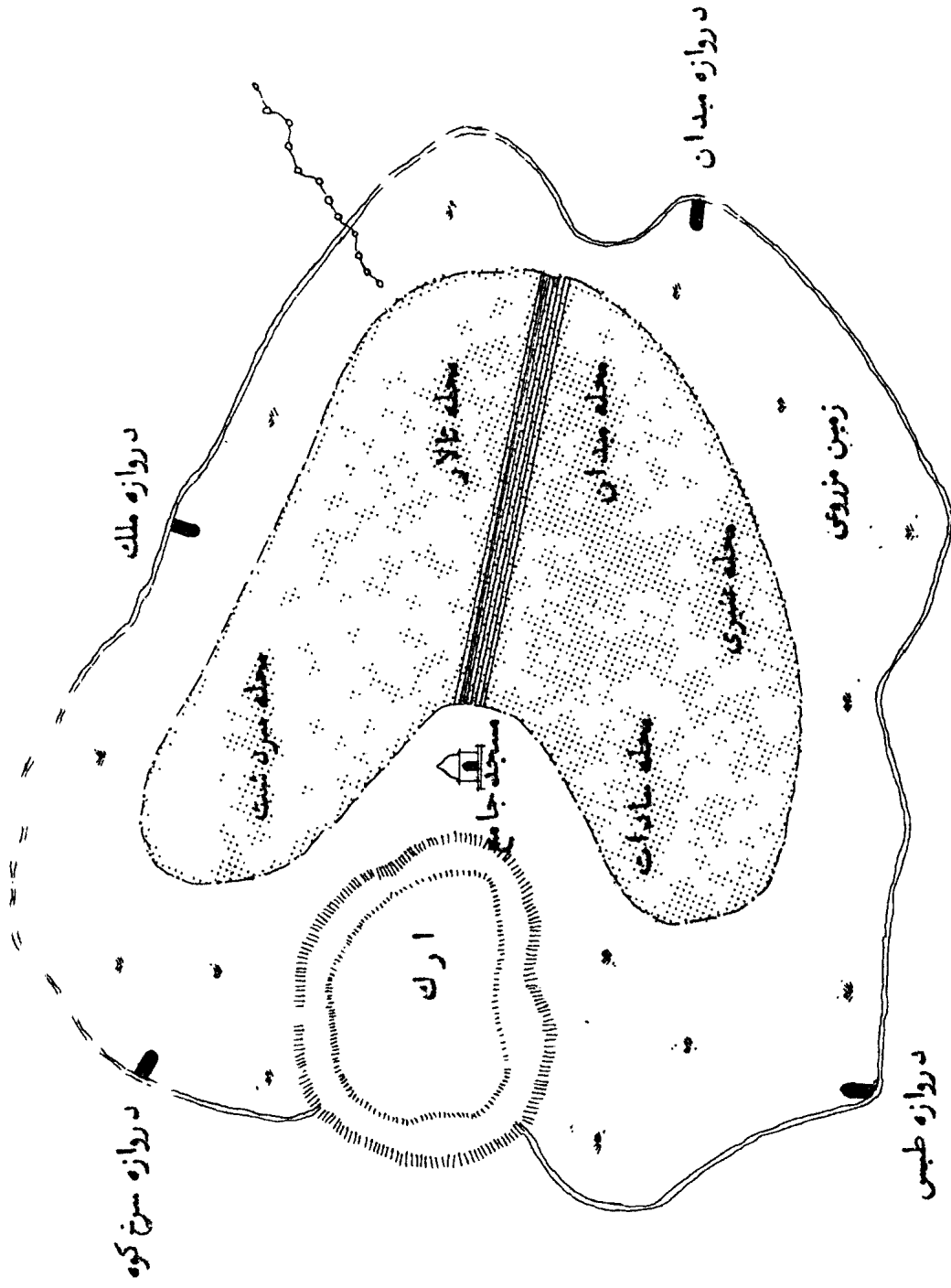
چنانکه از توصیف فریزر بر می آید و اوضاع و احوال عمومی اوایل دوره قاجاریه نیز آنرا تأیید می کند در شهر تون و دیگر شهرهای قهستان همچون بسیاری از شهرها و مناطق دیگر کشور بعلت اختلال و نا امانی عمومی و جنگهای داخلی از رونق افتاده است و جمعیت آن به حدود ۲ تا ۳ هزار نفر تقلیل پیدا کرده است. ولی در دوره ناصرالدین شاه که شهرها و مناطق کشور رونق نسبی پیدا می کنند شهر تون نیز جمعیتش افزون میشود و تا دو برابر اوایل دوره قاجار افزایش پیدا می کند .

چنانکه ۵۰ سال بعد مك گرگور انگلیسی در سفرنامه خود می نویسد گسه شهر تون در نخستین برخورد دارای سیمای مطبوع است. شهر بوسیله دیوارهای محصور است و در حاشیه شهر دیوارها و برجهای ارگ قرار دارد . . . بنا براین میتوان گفت که شهر ۶۰ کیلومتر وسعت دارد ولی اگر فضای مسکونی را در نظر بگیریم يك هشتم این مقدار میشود . حدود ۱۵۰۰ خانه در شهر وجود دارد . ارگ با دیوارهای بلند و برجهایش از دور دارای سیمایی پرتنهایر است و اگر بخوبی تمصیر شود مکان محکمی است. دیوارهای آن ۶ متر ارتفاع دارد که بر توده های از گل گسه ۹ متر قطر آن و ۱۲ متر ارتفاع آنست بنا شده است. ارگ دارای ۷ ضلع با برجهای خیلی بلندی در هر زاویه بوده بوسیله خندقی که ۹ متر عمق و ۱۵ متر عرض آنست محصور شده است. اما در حال حاضر خندق را از آب پر نمیکنند و در آنجا زراعت میکنند . شهر دارای ۳ دروازه است: دروازه طبرس در جنوب غربی ؛ دروازه قاین در جنوب شرقی ؛ و دروازه ملك در شمال . گذشته از ابریشم که بمقدار زیادی در تون

تولید میشود تنباکوی اعلا و تریاک خوبی نیز در تون کشت میشود . مردمان شهر تون آرام و صلح طلب هستند و با آنکه ممکن است در خانه‌هایشان اسلحه داشته باشند هرگز با خودشان اسلحه حمل نمیکنند .^۱

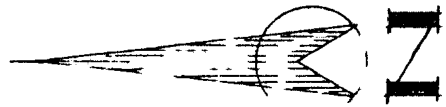
صنیع‌الدوله در قرن گذشته در کتاب مرآت البلدان در باره تون مینویسد تون نام شهریست در ناحیه قهستان حصاری محکم دور این شهر کشیده شده بعضی از علمای جغرافی خاصه مسافری محمد مجدی نام که معلوم نیست در چه سال بتون سفر کرده در یکی از کتابهای فرنگی سیاحت نامه او ترجمه شده و بنظر مولف رسیده نوشته که شهر تون را به سبک شهرهای چین ساخته‌اند یعنی مدور بنا نموده حصار دور شهر و خندق عمیقی بس آب در حصار و بازار در خندق و خانه‌ها دور بازار و باغات دور خانه‌ها و غله‌زار دور باغات و در گرد باغات بر روی غدیری بندی بسته‌اند که آب باران در بهار در میان آن بند جمع میشود و غله‌زار را مشروب مینماید . در اطراف بند خربزه و هندوانه می‌کارند و بسیار خوب بعمل می‌آید . بالجمله در اینکه این شهر چه شده که بطرز شهرهای چین ساخته‌اند احتمالات هست یا در وقت تسلط مغول بر این شهر را این طایفه بنا کردند و بواسطه قرب جوار آنها با چین که در واقع خود آنها هم تبعه چین بوده و هستند بطرزهای خود بنیاد این شهر را نهادند یا اگر پیش از غلبه مغول این شهر بنا شده در آن زمان مندرس بوده و مغول تجدید عمارت کرده‌اند و مؤید این خیالات ابتدا شدن اسامی شهرهای چینی غالباً بلفظ تونست مثل تونق و تونقان و تونک شان و تونک و غیره که همه از بلاد چین است . بهر حال دو هزار ویانصد خانوار در شهر تون ساکن اند . باغات آن پرفواکه و صحرای آن حاصلخیز است . تریاک و ابریشم و تنباکوی و تون در صفحات خراسان معروف است و بواسطه کمی آب آن زیاد نیست و همه ساله محتاج بابتیاع غله از خارج هستند .

۱—C.M. Mac Gregor, Narrative of A Journey Through the Province of Khorasan. London, 1879, p. 147-8.

سيمای شهر تون در عهد تاجاربه

- بازار
- محلّات مسكونی
- اراضی مزروعی
- حصار قدیم شهر
- قنات

مقیاس تقریبی ۱:۱۰۰۰۰

مویز و پسته تون معروفست و بولایات دیگر حمل میشو د . آبتون ار کاریز و هوای آن معتدل آبت . عدد نفوس سابقاً " زیاد بوده : اینک تقریباً " پنج و شش هزار است . شتر و گوسفند در تون فراوان ولی اسبکم و نادر است . باغات اطراف شهر را آب برکه مشروب میکند . بازار و مسجد و کاروانسراهای معتبر که از آنجا ساخته شده در تون موجود است . . . بافغانستانی دارد که دو فرسخ امتداد آنست .^(۱)

سرپرستی سایکس که در اواخر قرن نوزدهم هم بلین نواحی سفر کرده است در باره تون - مینویسد : شهر تون در حدود ۴ هزار نفر جمعیت دارد و حصاری دور آن کشیده شده و در داخله آن اکثر " اراضی زراعت میشود و رویهمرفته منظره نامطبوعی ندارد و در واقع با ۴۳۰۰ فوت ارتفاع درجه حرارت آن انقدر ها زیاد نیست با وجود این جمله " به تسون و طیس " که مفهوم آن با جمله " به اریحابرو " مطابق است ورد زبان ایرانیها میباشد .^(۲)

مطالبی که صنیع الدوله در باره بنای شهر نوشته است و آنرا به عهد مغول نسبت داده است با توجه به منابع تاریخی و جغرافیای تاریخی قهستان و شهر تون درستینظر نمیروند . با اینهمه این نظر در برخی از جغرافیای نویسان بعدی موثراقتاده است . چنانکه مسعود کیهان میگوید : تون . . . شهری است قدیمی و بنای آنرا بدوره مغول و بعد از آن نسبت میدهند و طرز بعضی از عبارات آن نیز شبیه بابنیه چینی و اسم آن نیز شباهت کامل بلغات چینی دارد .^(۳)

(۱) - محمد حسن خان صنیع الدوله ، مرآب البلدان ، جلد اول ، چاپ سنگی سال ۱۲۶۴

هجری قمری ، ص ۴-۵۰۳

(۲) - سفرنامه ژنرال سرپرستی سایکس با دو هزار میل در ایران ، ترجمه سعادت نسوری

تهران ۱۳۳۶ ، ص ۳۸

(۳) - مسعود کیهان ، جغرافیای مفصل ایران ، جلد ۲ سیاسی ، تهران ۱۳۱۱ ، ص ۲۰۴

در این باره قول فرهنگ معین درست تر است که میگوید: فردوس در قدیم اهمیت بیشتری داشت و در عهد مغول ویران گردید. از آثار تاریخی آن خرابه ارکی است که در زمان عمرولیث صفاری در وسط شهر بنا شده و در زمان شاه طهماسب مرمت گردیده. در محک ارک سابق تپه‌ای وجود دارد که در زمان حمله هلاکوخان ۴۰۰۰ تن از اسماعیلیه را در آنجا قتل عام کردند و بدستور هلاکو از کشته‌های آنها تپه‌ای ساختند تخت او را بر روی آن قرار دادند. و آن تپه به تخت هلاکو معروف است.^۱

در فرهنگ جغرافیائی ایران آمده است که: فردوس که نام قدیمی آن تون و در سر راه شوسه عقوی استان نهم و هشتم قرار گرفته یکی از شهرهای تاریخی ایران است. . . . از آثار تاریخی خرابه ارکی است که در زمان عمرولیث صفاری در وسط شهر بنا شده و در زمان شاه طهماسب مرمت گردیده. مطلعین اظهار میدارند شهر فردوس در آن زمان دارای ۳۰۰ مسجد و ۴۰۰ آب انبار بوده که امروز آثار آنها باقی است. منجمه آب انباری است که دارای ۴۰ پله است. وقتی این آب انبار پر شود کفاف ۶ ماه یک محله آن شهر را میدهند و نیز دارای مسجد جامعی است که وضعیت آن نشان میدهد که زیاده در این مسجد عبادت مینموده‌اند. در وضعیت عمرانی این شهر تغییرات مهمی حاصل نشده فقط فلک‌های در شمال آن قرار دارد و خیابانی از شمال بجنوب کشیده شده است. از ساختمانهای جدید فقط ساختمان فرمانداری است.^۲

بر اساس این اطلاعات میتوان نتیجه گرفت که شهر فردوس از شهرهای قدیمی ایران است که از نظر قدمت تاریخی حداقل در اوایل دوره اسلامی رونق داشته و در زمان مغول ویران شده و از آن پس نیز در ردیف شهرهای کوچک دوام یافته است. جمعیت آن در قرن گذشته بین ۴ تا ۶ هزار نفر بوده و سیمای آن تا اوایل قرن حاضر بهمان صورت قدیمی باقیمانده است.

۱- دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی جلد پنجم، قیچان، تهران ۱۳۴۵، ص ۲۳۶-۱۳۳۶.
 ۲- فرهنگ جغرافیائی ایران، جلد نهم، از انتشارات دایره جغرافیائی ستاد ارتش اسفند ماه

یعنی گرد آگرد شهر دیوار و خندق بوده و عوامل متشکله شهری چارست بوده اند از ازا که کسه
سرای حکومت شهری بوده و مسجد جامع در نزدیکی آن و یک بازار و چهار محله و سهین باغها
و مزارع گرد شهر قرار داشته اند. آب شهر در طول تاریخ بوسیله قناتهایی تامین میشده کسه
از ۲ کیلومتری شهر از کوههای شرقی شهر چشمه میگرفته است. موقعیت فردوس از نظر طبیعی
برای احداث چندین رشته قنات مساعد بوده و بهمین مناسبت در طول تاریخ خود از شهرهای
معتبر قهستان یا خراسان جنوبی بشمار میآمده است.

محصولات عمده آن در گذشته پسته و درخت تود و ابریشم بوده است که هر دوی آنها
در قرن حاضر از میان رفته است. صنعت عمده فردوس از زمان قدیم قالیچه بافی بوده است که
هنوز نیز اهمیت خود را حفظ کرده است.

شهر فردوس از قرن حاضر بدین نام خوانده شده است و در سالهای ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰

سهمای آن تغییر کرده و تحت تاثیر سیاست عمومی شهرسازی در این دوره قرار گرفته و جنبه
خیابان عمودی شهر را چند تکه کرده است و میدان در شهر احداث شده و یک بنای فرمانداری
در میدان بزرگ شهر ساخته شده است. جمعیت شهر نیز بارها رشد کرده و از حدود ۵ هزار
نفر در اوایل قرن حاضر به ۲۸۰۰ نفر در سال ۱۳۳۵ رسیده و سپس با آهنگ سریعی در
دهه میان دو سر شمالی رشد کرده و به ۱۰۸۰۰ نفر در سال ۱۳۴۵ رسیده است.

فصل سوم

الگو و ریخت شناسی سکونت در منطقه فردوس

مهمترین عامل تعیین کننده برای الگوی سکونت در منطقه خراسان جنوبی که شهرستان فردوس از مناطق آن بشمار است، اوضاع و احوال طبیعی و بخصوص آبیاری مصنوعی بعنوان مهمترین وسیله تامین آب است. بدیهی است که تحولات تاریخی و شیوه خاص بهره‌وری از اراضی و نظام اداری جامعه ایرانی و بخصوص مسئله ارتباطات و قرارداد داشتن مسیر جاده‌های کاروان‌رو نیز در شکل دادن به الگوی سکونت موثر بوده‌اند. یگانه وسیله آبیاری مصنوعی در طول تاریخ منطقه بوسیله احداث قنات بوده است. در سالهای اخیر در مناطق جلگه‌ای از چاههای عمیق و نیمه عمیق نیز برای آبیاری مصنوعی استفاده شده است. بدین ترتیب تمام نقاط مسکون و پرجمعیت در منطقه خراسان جنوبی و فردوس بوسیله یک یا چند رشته قنات آبیاری میشوند. از اینرو قاعده کلی در تمام مناطقی که باید از آبنقعات مشروب شوند بر الگوی سکونت در این منطقه نیز حکومت میکند. این قاعده کلی را میتوان بصورت زیر تنظیم کرد: نظر باینکه جریان آب در قنات بطور طبیعی در سراسر مسیر صورت میگیرد. هر قدر که ارتفاع محل سکونت پائین‌تر و حوضه آبرگیر آن بزرگتر باشد، میزان آب حاصله در مظهر قنات بیشتر بوده و اراضی بیشتری قابل زراعت شده و در نتیجه جمعیت بیشتری را در خود مکان میدهد.

در منطقه فردوس ۳۱۲ نقطه مسکون بوسیله قنات و ۴۸ نقطه مسکون بوسیله چشمه و ۴۶ نقطه بوسیله چاههای عمیق و نیمه عمیق آبیاری میشود. (۱) شیوه آبیاری بوسیله قنات بدو صورت است. اول احداث قنات در حوضه‌های وسیع جلگه‌ای که چند رشته کوه در اطراف آن قرار گرفته‌اند و بوسیله چند رشته قنات طولی آبیاری میشود و دیگر آبیاری کوهستانی

(۱) - ماخذ: فرهنگ آبادهای منطقه فردوس سال ۱۳۴۵ منتشر نشده. مرکز آمار ایران

که بوسیله قناتهای کم طول آبیاری میشوند . غالب آبادیهایی منطقه فردوس از قناتهای نوع دوم استفاده میبرند و از همین رو نیز جمعیت آنها بسیار کم است . تمام نقاط پرجمعیت منطقه مانند شهر فردوس و سرایان و شرویه و آیسک در حوضه های آبخیز کم ارتفاع که امکان احداث قناتهای بزرگ در آنها وجود داشته است قرار گرفته اند .

چنانکه با جدول شماره ۱ معلوم میشود $۸۱/۳$ درصد از ۰.۱۷ نقطه مسکون در منطقه فردوس دارای جمعیتی کمتر از ۱۰۰ نفر میباشد و حدود $۳/۷$ درصد دارای جمعیتی بین ۱۰۰ نفر تا ۱۹۹ نفر و $۱/۳$ درصد دارای جمعیتی بین ۲۰۰ نفر تا ۲۹۹ نفر و حدود ۲ درصد دارای جمعیتی بین ۳۰۰ و ۴۹۹ و $۲/۳$ درصد نقاط مسکون دارای جمعیتی بین ۵۰۰ نفر تا ۹۹۹ نفر و $۸/۸$ درصد دارای جمعیتی بین ۱۰۰۰ نفر تا ۱۹۹۹ نفر و حدود ۶ درصد دارای جمعیتی بین ۲۰۰۰ نفر تا ۴۹۹۹ نفر میباشد . غالب آبادیهایی که کمتر از صد نفر جمعیت دارند در مناطقی قرار گرفته اند که پیکانه وسیله برای آبیاری احداث قناتهای کوچک و کم طول است . و برعکس غالب نقاطی که دارای جمعیتی بیشتر از ۱۰۰ نفر میباشد در حوضه های آبخیز وسیعتری که مناسب با احداث قناتهای بزرگ و متعدد است قرار دارند و غالباً " میزان جمعیت نقاط مسکون با وسعت حوزه آبخیز و ارتفاع آن و امکان ایجاد قناتهای بزرگ دارای همبستگی مستقیم میباشد .

ریخت شناسی آبادیهها و نقاط مسکونی در منطقه نیز تحت تاثیر شیوه بهره برداری از قناتها قرار داشته است . غالب آبادیهایی که از قنات یا چشمه استفاده میبرند دارای گسترش خطی در مسیر قنات و چشمه بوده اند . ولی نقاطی که در ارتفاع مناسب در حوضه وسیع آبخیز قناتها قرار داشته اند و از چندین رشته قنات آبیاری میشده اند و جمعیت بیشتری را در خود مکان داده اند توسعه شعاعی پیدا کرده اند . بهترین نمونه این جریان - ریخت شناسی شهر فردوس است . مظهر قنات و شیوه آبیاری بوسیله قنات در بوم شناس شهری

و روستائی نیز موثر افتاده است. چنانکه در غالب آبادیها و در شهر فردوس قشرهای بالای اجتماع در نزدیکی مظهر قناتها جا گرفته اند و در غالب موارد قشرهای پائین تر در محلاتی مسکن گزیده اند که ارتفاع کمتری دارد و خانه های آنان از پائین قناتها استفاده میبرند.

کمبود آب و مبارزه مردمان این منطقه برای احداث قناتها و تامین آب يك سلمه قواعد و معیارهایی برای احداث قنات و شیوه بهره وری از آنها بوجود آورده است. مالکیت آب قناتها معمولا "خرده مالکی است و خانوارهای بسیاری دارای حق آبه از هر قنات میباشند. حق هر خانوار بدقت معین بوده و واحد اندازه گیری آب که يك فنجان و برابر ۳ دقیقه جریان آبست با ابزار دقیق و ظریفی بوسیله شخص که شغل وی اندازه گیری آبست معین میشود.

غالب خانوارها دارای يك یا چند فنجان حق آبه در مناطق پرجمعیت میباشند.

چنانکه متذکر شدیم مهمترین عامل در تعیین الگوی سکونت و شکی دادن بآن مسئله تامین آب و احداث قناتها بوده است. همین عامل سبب شده است که حدود ۵۰ هزار نفر جمعیت منطقه فردوس در سرزمین وسیعی که وسعت آن به ۲۲ هزار کیلومتر مربع میرسد در متجاوز از ۵۰۰ نقطه مسکون پراکنده شوند. کم آبی و دشواری حفر قنات سبب شده است که ۹۰ درصد مناطق مسکونی دارای جمعیتی کمتر از یکصد نفر باشند و نسبت واحد هایی که کمتر از ۲۰ نفر جمعیت دارند به حدود ۷۰ درصد نقاط مسکون برسد.

شاید در برخی از حوضه های وسیع که دارای چندین رشته قنات و جمعیت نسبتا^۱ زیادی میباشند و حفر چاههای عمیق امکان پذیر است مناسب باشد که چاههای عمیق را جانشین قناتها نمایند. در اینصورت باید با دقت کافی عمل شود و بخصوص حقوق مردم نسبت به آب قناتها در نظر گرفته شود.

موضوعی که در این منطقه جایز اهمیت است روابط نقاط مسکون با یکدیگر است. بطور کلی نمیتوان منطقه شهرستان فردوس را بعنوان يك نظام واحد منطقه ای که گراگرد شهر فردوس

استقرار یافته باشد در نظر آورد . بدینی معنی که نقاط پراکنده و متعدد مسکونی به چند گروه تقسیم شده و هر دسته گرد آید یکی از نقاط پرجمعیت شهرستان مستقر شده اند . این مراکز عمدتاً روابط اقتصادی عارتند از شهرهای فردوس و بشرویه و سرایان که مراکز بخشهای سه گانه شهرستان نیز بشمار می آیند . بجای آنکه بشرویه و سرایان روابط خود را بواسطه شهر فردوس یا مشهد که قلب اقتصادی و بازرگانی خراسان است برقرار کنند مستقیماً با مشهد ارتباط دارند . این عامل نقش شهر فردوس را بعنوان مرکز يك منطقه منجم و بهم پیوسته که دارای نظامی واحد باشد محل تردید و تامل قرار میدهد . حتی بخشهای سه گانه نیز دارای چنین نظام بهم پیوسته ای نیستند و تقسیم امور اداری و دولتی است که يك چنین واحدی را که مبتنی بر متسلطه مراتب روابط واحد های اداری کوچکتر است ، بوجود می آورد .

بخش حومه فردوس از دهستانهای مهوید و برون و خانه کوك تشکیل میشود . شهر فردوس مرکز غالب فعالیتها و روابط قسمت جنوبی دهستان برون و در درجه دوم دهستانهای مهوید و خانه کوك است . حال آنکه سرایان که دارای ۲۳۰۸ نفر جمعیت بوده است و مرکز بخش سرایان میباشد و روابط برخی از آبادیهای دهستانهای چرمه را که در غرب سیاه کوه قرار دارند تنظیم میکند ولی روابط آبادیهای شرق سیاه کوه با کاخک است . در حالیکه امور دهستان آيسک در آبادی آيسک که ۲۱۴۹ نفر جمعیت داشته متمرکز شده و غالباً مستقیماً با مشهد ارتباط دارند . و دهستان سه قلعه به خاطر وسعت زیاد و دوری از مرکز بخش سرایان و مرکز شهرستان تشکیل واحدی فرعی در بخش مذکور داده است . در این منطقه که حدود يك سوم تمام شهرستان فردوس وسعت دارد و آب و هوای کویری و موقعیتی جلگه ای دارد فقط ۱۴۱۳ آبادی برپا شده است که ۴ آبادی آن بیش از صد نفر جمعیت داشته و مرکز آن سه قلعه دارای ۱۴۱۳ نفر جمعیت میباشد .

بخش بشرویه تقریباً^۱ تشکیل واحد بهم پیوسته ای را میدهد . یازده دهستان از
۱۸ دهستان شهرستان فردوس در این بخش قرار دارند . شهر بشرویه که بعد از فردوس تنها
شهر این منطقه میباشد و دارای ۵۰۸۰ نفر جمعیت بوده است روابط آبادیهای این منطقه
فرعی را تنظیم میکند و از نظر روابط اقتصادی مستقیماً^۲ با مشهد ارتباط دارد . ۱۸۵
پارچه آبادی در این بخش کمتر از صد نفر جمعیت دارند . ۵ آبادی بین ۱۰۰ تا ۱۹۹ نفر
و یک آبادی بین ۲۰۰ تا ۲۹۹ نفر و یک آبادی بین ۳۰۰ تا ۴۹۹ نفر و یک آبادی بین
۵۰۰ تا ۹۹۹ نفر و یک آبادی بین ۱۰۰۰ تا ۱۹۹۹ نفر جمعیت دارند .
توجه باین روابط از نظر موقعیت شهر فردوس در منطقه و نقش آن در روابط آبادیهای
منطقه جایز اهمیت خاص است برای شناخت وظائف منطقه ای شهر فردوس .

فصل چهارم

جمعیت شهرستان فردوس و مشخصات آن

شهرستان فردوس در حدود ۲۲۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت دارد و در سرشماری آبانماه ۱۳۴۵ دارای ۴۷۹۳۴ نفر جمعیت بوده و تراکم جمعیت در شهرستان فردوس ۲/۲ نفر در کیلومتر مربع بوده است. از کل جمعیت شهرستان فردوس ۳۳/۳ درصد شهر نشین و ۶۶/۷ درصد روستا نشین بوده اند. که در برابر هر ۱۰۰ نفر زن ۹۷/۷ نفر مرد وجود داشته است. در این منطقه میانگین سنی ۲۴/۸ سال و میانگین سنی ۲۰/۶ سال بود. افراد کمتر از ۱۰ سال ۲۰/۷ درصد افراد کمتر از ۱۰ سال ۴۸/۸ درصد جمعیت بوده اند. از کل جمعیت شهرستان فردوس ۹۷/۴ درصد متولد شهرستان و ۲/۲ درصد متولد شهرستان های دیگر استان خراسان و ۰/۴ درصد متولد سایر استانها بوده اند. از مردان ۱۰ ساله بالاتر ۶۰/۸ درصد و از زنان ۱۰ ساله و بالاتر ۶۰/۲ درصد دارای همسر بوده اند. از کلیه افراد ۲ ساله و بالاتر شهرستان فردوس ۲۱/۹ درصد با سواد بوده اند این نسبت در مردان ۳۹/۱ و در زنان ۵/۳ درصد بوده است. نرخهای یاد شده در نقاط شهری برای مرد و زن ۳۱/۷ درصد و مرد ۵۲/۳ درصد و زن ۱۱/۵ درصد بوده است. نسبت افراد با سواد در گروه سنی ۱۶-۷ ساله در این شهرستان برای مرد و زن ۳۹/۸ درصد و مرد ۲۸/۹ درصد و زن ۱۱ درصد بوده و اما نسبت افراد با سواد در همین گروه سنی در نقاط شهری برای مرد و زن ۵۲/۳ درصد و مرد ۷۹/۳ درصد و زن ۲۳ درصد بوده است. ۱۰/۸ درصد افراد با سواد شهرستان فردوس فاقد مدرک تحصیلی بوده اند و ۶۱/۱ درصد یکی از مدارک اتمام متوسطه و ۲/۲ درصد دیپلم کامل متوسطه و فقط ۰/۳ درصد یکی از سالهای اول یا بیشتر مدارس عالی یا دانشکده را تمام کرده بودند. این نسبتها در نقاط شهری

بترتیب بدون مدرک ۸/۷ درصد تا ۵ ابتدائی ۵۱/۲ درصد، گواهینامه ۶ ابتدائی ۲۰/۱ درصد، ۱ تا ۵ متوسط ۱۶/۶ درصد، دیپلم کامل متوسطه ۲/۶ درصد و یکسال یا بیشتر دانشگاه ۰/۵ درصد بود از کلیه افرادی ۷ تا ۲۴ ساله شهرستان فردوس ۳۰/۲ درصد و در نقاط شهری ۴۱/۳ درصد بطور تمام وقت یا غیر تمام وقت تحصیل اشتغال داشته اند.

نسبت تحصیلین برای سنین پائین یعنی ۷-۱۱ ساله در شهرستان فردوس ۴۶/۹ درصد و در نقاط شهری ۵۵/۸ درصد بوده است. این نسبتها برای مردان در شهرستان فردوس ۷۷ درصد و در نقاط شهری ۸۳/۷ درصد بوده است.

در جمعیت ده ساله و بالاتر شهرستان فردوس ۷۶/۵ درصد از مردان از نظر اقتصادی فعال و ۲۳/۵ درصد غیر فعال بودند. جمعیت غیر فعال مردان شامل ۱۵/۶ درصد مصدومین و ۷/۹ درصد بازنشستگان و از کار افتادگان و افراد دیگر بود. و اما در جمعیت ده ساله و بالاتر شهرستان فردوس ۴۸/۷ درصد از زنان از نظر اقتصادی فعال بودند. در حالیکه این نسبت برای زنان در کل کشور ۶۰/۴ درصد برآورد شده است. جمعیت غیر فعال زنان شامل ۴۱/۸ درصد خانه دار و ۱/۹ درصد مصل و ۷/۶ درصد افراد دیگر بوده است. نسبت مردان فعال در نقاط شهری ۶۹/۴ درصد و در نقاط روستائی ۸۰/۱ درصد بوده و علت آن گرایش بیشتر افراد جوان به تحصیل در شهر میباشد. نسبت زنان فعال در نقاط شهری ۶۰/۴ درصد و در نقاط روستائی ۵۲/۸ درصد بود.

بالاترین درصد اشتغال در شهرستان فردوس مربوط به تولیدات صنعتی بود که ۴۱ درصد کل شاغلین را شامل میشود. پس از آن بترتیب ۴۰/۲ درصد در کشاورزی و در صد در خدمات بازرگانی و حمل و نقل و غیره و ۵/۹ درصد در فعالیتهای ساختمانی بکار

۱

اشتغال داشتند

این مطالب عیناً از نشریه نتایج مربوط به جمعیتشناسی کن شهرستان فردوس و سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبان ۱۳۴۵ نقل شده است. درباره جمعیتشناسی فردوس تجزیه و تحلیل دقیقتری بعمل آمده است که در بخش دوم از آن بحث شده است.

فصل پنجم

ساخت اقتصادی منطقه

اساس تولید اقتصادی در منطقه مبتنی است بر زراعت و باغداری از یکسو و قالیبافی از دیگر سوی . دامداری سهم کوچکی در تولید منطقه دارد . اساس مبادلات منطقه ای نیز مبتنی است بر گردش آوری قالیچه و زعفران در چند مرکز و صدور آن به مشهد و واردات پشم و نخ از مشهد و گرگان و ساری قند و شکر و چائی و برنج و روغن و پوشاک و لوازم زندگی از مشهد به چند مرکز مذکور و توزیع آنها در منطقه . در این فصل بترتیب از کشت و ریزی و دامداری قالیبافی و راههای ارتباطی و مبادلات منطقه ای سخن میگوئیم .

اول کشت و ریزی

۱- فنون تولید:

در بررسی تحولات تاریخی سکونت و الگوی آن در منطقه معلوم شد که مردم قهستان یا خراسان جنوبی در طول چند هزار سال با توسل به آبیاری مصنوعی و احداث قناتها مناطق متعدد و پراکنده ای را که برای اینکار مناسب بوده است آباد کرده اند . از نظر تولیدات کشت و ریزی در طول تاریخ منطقه باغداری از زراعت اهمیت بیشتری داشته است . و از همین رو نیز فنون باغداری برای بهره وری از این اراضی در سطح مناسبی قرار داشته است . همچنین تولید خرپزه و هنداوته دیم یکی از ابتکارات جالبی است که قرنهای در این منطقه مورد عمل بوده است . فنون زراعت نیز بهمان شیوه سنتی است و با آنکه در برخی از نواحی منطقه مانند جلگه آیمک و چند نقطه دیگر معدودی ماشین آلات کشت و ریزی وارد شده است هنوز شیوه مسلط همان استفاده از گاو آهن و وسائل و ابزارهای قدیمی و فنون تولید کهن است .

در سال ۱۳۴۵ استفاده از ماشین آلات کشت و ریزی و تراکتور در ۱۰ آبادی از قهستان

زیرک بشروئیه و در ۷ آبادی از دهستان سه قلعه و در ۶ آبادی از دهستان آیسک بعمل میآید است. بعلت خشکن هوار بیشتر تولیدات کشا و ریزی با آبیاری است و کاشت دیم سهم کوچکی در تولید دارد.

۲- انواع محصولات و سطح زیر کشت و حجم تولیدات کشا و ریزی:

مهمترین محصولات سالانه منطقه شهرستان فردوس عبارت است از گندم آبی و جو آبی چغندر نخود، ذرت، ارزن و شلغم که در منطقه مصرف میشود و مهمترین محصول کشا و ریزی صا در این منطقه زعفران و پنبه و زیره است.

جدول شماره ۲- مساحت زیر کشت محصولات عمده سالانه را در دهستانهای ۱۸ گانه شهرستان فردوس نشان میدهد. در سال ۱۳۴۵ سطح زیر کشت گندم آبی، گندم دیم و جو آبی، جو دیم، آیش و سایر محصولات سالانه در تمام شهرستان فردوس بترتیب ۶۱۷۷ - هکتار و ۲۰۴۰۳ هکتار و ۵۱۸ هکتار و ۵۶۷۶ هکتار و ۲۰۳۹ هکتار بوده است.

چنانکه از جدول شماره ۳ معلوم میشود محصولات عمده سالانه در آبادیهایی - شهرستان فردوس بترتیب عبارتند از نخود، ذرت و چغندر.

در ۱۷۴ آبادی چغندر و در ۳۰۳ آبادی ذرت و در ۴۹۴ آبادی نخود کاشته میشود. محصولات عمده دیگر بترتیب عبارتند از ارزن که در ۷۶ آبادی کاشت میشود و زعفران که در ۶۶ آبادی کاشت میشود و شلغم که در ۴۱ آبادی کاشت میشود.

پس از این محصولات بترتیب سیب زمینی در ۳۴ آبادی صیفی کاری و در ۲۷ آبادی زیره و در ۲۲ آبادی و سبزیکاری در ۱۱ آبادی بعمل میآید.

جدول شماره ۴ انواع محصولات دایی در دهات و مزارع شهرستان فردوس را نشان میدهد. چنانکه پیش از این گفتیم باغداری از زمانهای قدیم در شهرستان فردوس رواج داشته است. یکی از مهمترین محصولات باغداری در این شهرستان مرکبات است.

چنانکه در ۹۶ پارچه آبادی لیموآب و پرتقال و در ۵۹ آبادی سایر مرکبات بعمل میآید. پسته نیز یکی از محصولات عمده و تاریخی این منطقه بوده است چنانکه در ۹۱ پارچه آبادی پسته بعمل میآید. محصولات عمده دیگر عبارتند از به که در ۹۱ آبادی بعمل میآید و گلای که در ۲۰ آبادی بدست میآید و زرد الو که در ۱۵ آبادی بعمل میآید و سنجد که در ۱۲ آبادی بدست میآید و انار که در ۱۸ آبادی بعمل میآید. بادام نیز در ۱۶ آبادی بعمل میآید. قسمت عمده محصولات سردرختی و باغداری منطقه در خود شهرستان فردوس مصرف میرسد و صادرات خشکبار منطقه رقم قابل ملاحظه ای را تشکیل نمیدهد.

مهمترین صادرات فردوس از محصولات کشتا و رزی زعفران است. مناطق عمده زعفران خیز هارتند از دستاویهای چرمه و صعبی و مهویدکه جمعاً در حدود ۱۰ تن زعفران به ارزش متوسط ۲۵ میلیون ریال تولید میکنند. مرکز عمده صادرات محصولات این دستاویها بازار شهر سرایمان و کاخک است. دومین مرکز تولید زعفران در منطقه شهرستان فردوس است که مجموع تولید آن حدود یک تا ۱/۵ تن تخمین شده است. ارزش صادرات زعفران این حوضت حدود ۱۰ میلیون ریال میباشد.

بعد از زعفران زیره و بقدر کم پنبه صادرات محصولات کشتا و رزی منطقه را تشکیل میدهند. در گذشته در منطقه فردوس و در تمام خراسان جنوبی ترباک نیز بقدر زیادی کشت میشده است که پس از منع کشت خشخاش خسارت مالی فراوانی به اهالی سرتاسر این منطقه وارد ساخته است. در صورتیکه کشت خشخاش مجدداً آزاد شود سهم عمده ای در صادرات منطقه پیدا خواهد نمود.

دوم - دامداری :

۱- مراتع

چنانکه گفتیم منطقه فردوس بعلت خشکی هوا و موقعیت کویری دارای پوشش گیاهی طبیعی بنحوقابل ملاحظه ای نبیباشد . از اینرو مراتع منطقه بسیار فقیر و ناچیز است .
مراتع طبیعی در سه دهستان منطقه وجود دارد . بر طبق اطلاعات حاصله از فرهنگ روستاهای شهرستان فردوس که بوسیله مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۴۵ تهیه شده است و در جدول شماره ۵ منعکس است دهستان سه قلعه دارای ۳۲۰۵ هکتار و دهستان آپسک دارای ۳۶۳۹ هکتار و دهستان مهبود دارای ۲۶۳۷ هکتار مراتع طبیعی میباشند . دو نکته درباره این ارقام قابل توجه است . نخست اینکه مراتع این سه دهستان نسبتاً " مراتع فقیر و کم حاصلی میباشند و دیگر اینکه ارقام مذکور کاملاً " نظری بوده و به احتطال زیاد با اندازه گیری دقیق همراه نبوده است .

۲- انواع دام و تعداد آنها

چنانکه در جدول شماره ۵ منعکس است در سال ۱۳۴۵ در تمام منطقه تعداد ۴۲۴۵ گاو و گوساله و گاوکار و تعداد ۸۸۳۱۳ راس گوسفند و بز و تعداد ۳۵۸۲ راس اسب و - الاغ وجود داشته است . از ترکیب میش و بز آماری در دست نیست ولی طبق نظر کارشناسان ۸۰ درصد مجموع بز و میش منطقه بز بوده و فقط ۲۰ درصد آن میش میباشند . محصولات دامی منطقه در داخل آن بصرف میرسد و بعلت کمبود محصولات دامی مانند پشم و روغن و - کشک ۹۰ درصد پشم مصرفی از مشهد و گرگان و ۸۰ درصد کشک مصرفی از نقاط دیگر و نیز روغن نباتی برای تامین احتیاجات مردم به منطقه وارد میشود .

(۱)

سوم صنایع دستی: قالیبافی

مهمترین صنعت دستی در منطقه فردوس قالیبافی است. قالیبافی فردوس - سابقه ای تاریخی دارد و چنانکه در فصل مربوط به تحولات تاریخی سکونت در منطقه - گفتیم در تلم دوره اسلامی قالیبافی در قهستان رواج داشته و یکی از منابع اصلی درآمد و تأمین معیشت مردمی بوده است که با کم آبی روبرو بوده و با دشواری زیاد و سایل زندگی خویش را تأمین میکردند.

انفن تولید و ابزارهای آن:

شیوه مسلط قالیبافی در منطقه فردوس تولید قالیچه های کوچک ۲ متری است با دارهای خوابیده بافتندگان طرح قالیچه ها را از بردارند و انواع طرحها مهارتند از: بازوبندی، گیسو یا خود رنگ موس آبادی، تصویری، پنجه ای غلط، ماه ریشه، ترنجی، بافتندگان دهکده سه قلعه و شهر بشرویه از دیگران با دقتترند و قالیچه های مرغوب تری تولید میکنند.

دار خوابیده دارای آنتیک است که بنامهای سرکارو آخر کار خواهده میشود، و هر کدام از یک متر تا ۱/۵ متر طول دارند. قسمت دوم چوب گله و قسمت سوم پس دمه است برای پیود گذاری. قسمت چهارم چهار میخ است برای ثابت نگاه داشتن دار و قسمت پنجم تخته است که زیر قسمت بافته شده میگن آرند. چنانکه ملاحظه میشود ابزار تولید بسیار ساده است.

(۱) - قسمت عمده ای از ارقام و آمارهای این بخش و همچنین توصیف وضع قالیبافی در منطقه -

فردوس بیستی است بر گزارش منتشر نشده. صنعت فرش فردوس از ناصر علی یآوری این گزارش قسمتی است از طرح بررستی صنعت فرش ایران که زیر نظر دکتر فیروز توفیق در موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی انجام شده است. از مسئولان گروه جامعه شناسی ایران بخصوص آقایان دکتر فیروز توفیق و دکتر باقرییر هام که این گزارش منتشر نشده را در اختیار نگارنده قرار داده اند -
مطابقت دارم.

حدود ۳۰۰ ریال ارزش دارد و از اینرو قرا هم کردن آن برای خانوارها بسیار آسان است. وسایل دیگر تولید عارتند از شانه و قیچی و چاقو که قیمت مجموع آنها حدود ۱۰۰ ریال است. مهمترین ماده خام پشم است که بخاطر فقر دامداری در منطقه از خارج وارد میشود. پشمهای شسته را از مشهد و گرگان و ساری وارد کرده در چند کارگاه حاجی آماده میکنند. سپس خانوارهایی که قالیبافی دارند و برخی از خانوارها که فقط نخ ریس می کنند پشم را با دوک نخ ریزی که حدود ۱۰۰ ریال قیمت دارد می ریسند و برای کار آماده میکنند. سپس نخها را با شیوه های قدیمی و با جوهر رنگ میکنند. رنگرزی با وسایل ساده بوسیله خودب افندگان انجام میشود. نخ تار را از مشهد وارد میکنند و نخ بود را در محل می ریسند از موی بز نیز برای کناره های قالیچه استفاده میکنند.

قالیچه بافی معمولاً در دهکده های پر جمعیت و شهرهای منطقه رواج دارد و غالب خانوارهای این نقاط با فن قالیبافی آشنائی دارند ولی نسبت قابل ملاحظه ای از خانوارها بعلل گوناگون که مهمترین آنها ناتوانی زن خانوار بعلل داشتن نوزاد یا بیماری و یا نداشتن نیروی انسانی در خانوار میباشد از قالیبافی محرومند.

۲- مواد اولیه و هزینه تولید :

چنانکه متذکر شدیم مواد اولیه برای تولید قالیچه که بطور متوسط ۲ متر مربع مساحت دارد عبارتند از پشم و نخ تازه پنج پود رنگه موی بزه مواد اولیه لازم برای یک قالیچه ۱۲۵ یا قالی که ۲/۲۵ متر مربع مساحت دارد در جدول شماره ۶ منعکس شده است.

ضمناً باید توجه داشت که پشم در مراحل مختلف دارای افت میباشد که بشرح زیر است. افت پشم در مرحله شستشو ۳۵-۲۵ درصد. افت پشم در مرحله حاجی ۲۰-۱۵ درصد. افت پشم در مرحله ریسندگی ۱۵-۱۰ درصد و افت پشم در مرحله رنگرزی که حدود ۵ درصد میباشد.

بطور متوسط هزینه تولید یک قالبیچه ۲ متری یا ظرافت متوسط برای خانوار بدون محاسبه دستمزدها بافندگان حدود ۸۰۰ تا ۹۰۰ ریال است. دستمزدها کارگران بطور متوسط برای روزی ۱۰ ساعت کار حدود ۲۵ ریال است. و در واقع سود حاصله برای خانوار مساوی است با دستمزد بافندگان خانگی. قیمت متوسط فروش یک قالبیچه ۲ متری با ظرافت متوسط برای هر خانوار حدود ۱۸۰۰-۱۶۰۰ ریال است.

۳- نیروی انسانی و تعداد کارگاهها و حجم تولید قالسی:

بر طبق تحقیقات موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در سال ۱۳۴۴ در منطقه شهرستان فردوس حدود ۳۰۰۰۰ مجل قالبیانی وجود داشته است. در تمام منطقه حدود ۱۷۰۰۰ دار قالبیانی فعال و حدود ۳۰۰۰۰ زن یافتند. موجود بوده است. مجموعاً حدود ۲۵۰۰۰۰ متر مربع قالبی تولید شده که ارزش آن حدود ۳۵ میلیون ریال بوده است. نقاطی که در آنها قالبیانی میبود با تعداد دارهای قالبیانی و نیروی کار و تعداد قالبیچه تولید شده در جدول شماره ۹ منعکس است. باید متذکر شد که حدود شهرستان فردوس بین سرشده اول و میانی سال ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ تغییر کرده و بهمین سبب شهر بشرویه که در سرشده اول تخریب جزو طبرستان بوده است و در سرشده اول دوم جزو شهرستان فردوس شده است به ارقام مربوط به جدول شماره ۹ اضافه شده است.

بر طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۴۵ در شهرستان فردوس، مجموع ریسندگان بافندگان کشفان و رنگرزان و کارکنان مربوط بالغ بر ۷۳۵۷ نفر بوده است. بررسی دقیقتر نشان میدهد که ۵۷۵۴ نفر به کار بافندگی اشتغال داشته اند که در مورد فردوس قسمت عمده آن بایست مربوط به قالبیانی باشد و ۱۵۳۸ نفر مربوط به تهیه کنندگان الیاف میباشند. از سوی دیگر بر طبق نتایج همین سرشماری ۵۳۷۷ خانوار دارای صنایع خانگی بوده اند که ۴۰۵ خانوار

قالیبافی و ۱۱۲۸ خاتوار نخ ریس میکرده اند . بدین ترتیب میتوان گفتکه اگر ارقام مذکور قابل اعتماد باشد حداقل حدود ۵۰۰۰ نفر به کار قالیبافی اشتغال داشته اند . در نتیجه تعداد دار قالیبافی باید در حدود ۲۵۰۰ دار باشد . بررسیهای نگارنده در منطقه و نتایج نمونه گیری انجام شده در شهر فردوس نیز نشان میدهد که تعداد بافندگان و حجم تولید بیش از مقداری است که بررسی کنندگان موسسه تحقیقات اجتماعی در سال ۱۳۴۴ بدست داده اند . بنظر میرسد که بررسی کنندگان موسسه کارگران قالیبافی و تعداد دارهای فعال را کم شماری کرده باشند . بر طبق همین بررسی در سال مذکور حدود ۱۳ هزار قالیچه در شهرستان فردوس تولید شده است . این رقم نیز کمتر از حجم تولید فردوس بنظر میرسد . اگر دارهای قالیبافی فعال را حدود ۲ هزار فرض کنیم و متوسط تولید هر دار فعال در سال حدود ۱۰ قالیچه ۲ متری باشد باید حدود ۴۰ هزار قالیچه در سال ۱۳۴۶ بطول ۴۰ هزار متر مربع تولید شده باشد . و اگر ارزش متوسط هر متر مربع قالیچه ۸۰۰ ریال باشد مجموع تولید شهرستان فردوس باید در حدود ۳۲ میلیون ریال باشد . این رقم درست تراز رقم ۲۵ میلیون ریالی بنظر میرسد که بررسی کنندگان موسسه بدست داده اند . البته محتمل است که حجم تولید در طی سالهای ۱۳۴۴ تا ۱۳۴۷ افزایش قابل ملاحظه ای یافته باشد و این افزایش تا حدی ناشی از این عامل باشد . این فرض را از یکسور شد جمعیت منطقه و بخصوص رشد جمعیت دهکده هایی که قالیبافی دارند و آن سوی دیگر رشد صنعت قالیبافی در منطقه تأیید میکند .

۴- روابط تولید و فروش:

اساس تولید قالی در شهرستان فردوس تولید خانگی است و تولید وسیع کارگاهی در این منطقه بندرت دیده میشود . قسمت قابل ملاحظه ای از خانوارها در مناطق پر جمعیت منطقه که در حدود یکسوم مجموع خانوارها میباشد فعالانه در تولید قالی شرکت دارند و تقریباً

۹۰ درصد زنان در مناطق نسبتاً " پرجمعیت منطقه قالیبافی آشنائی دارند ولی بعضی که ذکر آن رفت یا موقتاً " و یا بطور دائمی از قالیبافی محروم هستند . ساختمان خانه های منطقه بنحوی است که يك ايوان (یا صفا بزبان محلی) برای قالیبافی وجود دارد . خانوارهای قالیباف قسمت عمده ای از مراحل تولید قالی را خود انجام میدهند . تنها پشم شوری و حلاجی است که در کارگاههای خارج از خانه انجام میشود . پشم رسی نخ رسی و رنگرزی و بافت بوسیله بافتندگان خانگی انجام میشود :

تاجران قالی در شهر فردوس و بشرویه و ناهنگه های سرایان و کاخک و آیسک متمرکز هستند . ۸۰ درصد قالیچه ها بوسیله پیله و ران و دالان خریداری شده و بتاجران فروخته میشود . ۲۰ درصد نیز بوسیله خود بافندگان مستقیماً " به تاجران فروخته میشود . حدود ۲۰ درصد پیله و ران ها و شهرها به خرید قالی اشتغال دارند . غالب بافندگان یا بهره صدي ۱۰ تا صدي ۱۸ ب سلف فروشی میکنند .

۵- پیشنهادی برای بهبود وضع قالیبافان و افزایش درآمد منطقه از این راه :

چنانکه متفکران قدیم قالیچه هایی که در منطقه فردوس تولید میشود نامرغوب و ارزان است از طرف دیگر بعلت عدم دقت و بکار بردن جنسهای نامرغوب که ناشی از فقر و تنگدستی مردم و شتاب در تولید و فروش است قسمتی از فعالیت زنان قالیباف بهتر می رود . و سلف فروشی نیز بخشی دیگر از درآمد حق آنان را بهتر میدهد . پیشنهادات زیر را میتوان برای بهبود وضع قالیبافان ارائه داد .

الف- بهبود فنون تولید :

۱- اشافه استفاده از دارهای ایستاده به جای دارهای خوابیده : کار با دارهای خوابیده دشوارتر بوده و مویجات کندی کار و ضعف دنی را فراهم میآورد . گذشته از این

با دارهای ایستگاه، میتوان قالبیهای بزرگتری تولید کرد.

۲- بهبود مواد اولیه و رنگ آمیزی پشم که در موفوبیت تولید تاثیر زیاد دارند و جلوگیری

از بکار بردن مواد تقلبی.

ب- ایجاد شرکتهای تعاونی تولید:

ممکن است با تاسیس شرکتهای تعاونی و دادن اعتبار به بافندگان واسطه ها و پیمه وارها

و سلف خرها را از شبکه مبادلات خارج کرد و از این راه نیز به درآمد بافندگان افزود.

ج- فراهم کردن مکان مناسب برای قالبیانی.

و بخصوص استفاده از دارهای ایستاده در دوباره سازی مناطق زلزله زده و در سایر

نقاطی که در آنها قالبیانی میشود. زیرا تمرکز واحدهای خانگی تولید قالبی در یک محل

دشواریهای بسیار پدید خواهد آورد از اینرو تقویت قالبیانی خانگی مناسب تر بنظر میرسد.

پهوست شماره ۱

وضع قالیبافی در شهرستان بیرجند و گناباد

اول - وضع قالیبافی در شهرستان بیرجند

۱- مقدمه - شهرستان بیرجند در سال ۱۳۴۵ دارای ۵۹۲۴۸ خانوار و ۲۳۵۰۷۴ نفر جمعیت بوده است. شهرهای عمده این شهرستان عبارتند از بیرجند و قائن. و قالیبافی در اجتماعات سه گانه بعمل میآید. ایلات شهرستان فردوس عبارتند از بهلولی، عرب عنانی، نهستانی، عرب غزالی، بر دهوی. بر طبق سرشماری ۱۳۴۵ جمعیت متحرک که شامل ایلات و عشایر میباشد حدود ۵۰۰۰ نفر بوده است. بدیهی است که این رقم کمتر از جمعیت واقعی ایلات سه گانه مذکور میباشد و احتمالاً " جمعیت ایلی منطقه به چند برابر این رقم بالغ میشود. این امر تا حد زیادی مربوط به تعریف جمعیت ایلی است که جمعیت متحرک تنها بخشی از آنرا تشکیل میدهد. بر طبق یک بررسی محلی که بوسیله محققان موسسه تحقیقات اجتماعی در ضمن بررسی صنعت فرش در بیرجند بعمل آمده است جمعیت عشایر را حدود ۳۰۰ هزار نفر دانسته اند. بر طبق سرشماری تعداد صنایع خانوارهای عشایری ۶۲۸ واحد قالیبافی و گلیمبافی و ۲۱۹ واحد بافندگی و ریسندگی بوده است. صنایع قالیبافی در میان خانوارها در حدود ۱۰۰۰ کارگاه تخمین شده است که بیشتر از رقم حاصله از سرشماری است. زنان ایلات بیشتر گبه یا قالیچه های کوچک خود رنگ میبافند. زنان روستائی بیشتر قالیچه و کرباس و گیوه میبافند.

۲- حجم تولید قالی و قالیچه در شهرستان بیرجند:

بر طبق بررسی موسسه تحقیقات اجتماعی در سال ۱۳۴۴ در شهرستان بیرجند ۲۲۴۷ دار

فعال ایستاده برای قالیبافی وجود داشته که تعداد ۴۸۲۰ نفر بافنده مرد و ۲۱۹۱ بافنده زن

روی آنها کار میکرده اند. تولید قالی ۴۷۰۷ تخته و به مساحت ۴۲۳۶۳ زرع بوده است. تعداد این اطلاعات نیز مبتنی است بر گزارشات منتشر نشده صنعت فرش که بوسیله موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی تهیه شده است و در ذیل صفحه ۲ ذکر آن رفته است.

۲- تعداد کارگاهها و حجم تولید

در گناباد نیز قالببافی هم با دارهای ایستاده برای تولید قالی و هم با دارهای خوابیده

برای تولید قالیچه انجام میگیرد.

جدول شماره ۱۰ دهات قالبباف شهرستان گناباد را با تعداد واحدهای فعال و کارگران و تعداد قالی تولید شده و مساحت آنها در سال ۱۳۴۴ نشان میدهد. بر اساس اطلاعات حاصله از این جدول در سال ۱۳۴۴ تعداد ۳۴۷ دار فعال ایستاده برای تولید قالی وجود داشته است که ۳۰۷ زن بافنده و ۱۱۲۳ نفر مرد بافنده روی آنها کار کرده و ۶۹۴ تخته قالی به مساحت ۴۷۹۵ زرع تولید کرده اند. سطح ۸۰ درصد قالیها آزرعی است و فقط ۲۰ درصد قالیها دارای قطع ۷۵/۸ زرع و ۵۰ درصد به قطع ۲ زرع بوده است. قالببافی در خانه ها و در کارگاههای کوچک انجام میگیرد.

جدول شماره ۱۲ نام دهات قالیچه باف شهرستان گناباد را با تعداد دارهای فعال و بافندگان و میزان تولید نشان میدهد. بر اساس مندرجات این جدول در سال ۱۳۴۴ تعداد ۱۶۲۹ دار فعال خوابیده برای تولید قالیچه در شهرستان گناباد وجود داشته است که ۳۲۵۸ نفر زن بافنده روی آنها کار میکرده اند و ۹۶۲۰ تخته قالیچه به مساحت متوسط ۲ متر تولید کرده اند. قالیچه بافی در خانه ها انجام میگیرد.

۳- مواد اولیه :

معمولا برای بافت قالیچه ها از پشم محلی استفاده میکنند و برای بافت قالی از پشم وارداتی از مشهد و تربت. پشم گلبلباد یک سوم احتیاج را تامین میکند. قیمت پشم رسته شده و آماده از ۲۲۰ ریال برای هر کیلوگرم قیمت نخ تار و پود محلی حدود

کیلوئی ۷۰-۶۰ ریال و غیرمحلن حدود ۵۰-۲۲۰ ریال است. نخ تاروپود را از مشهد و

سمنان وارد میکنند. رنگرزی نیز بصورت طبیعی و مصنوعی انجام میشود.

۴- ارزش تولید:

قیمت قالیچه حدود متری ۸۰۰ ریال و قیمت قالی از ۱۰۰۰ ریال تا ۱۲۰۰۰ ریال است.

بازار منطقه در گیلاندو و بجنستان است که مستقیماً با مشهد رابطه دارد. بدین ترتیب

ارزش تولید قالیچه حدود ۱۶ میلیون ریال و ارزش تولید قالی حدود ۶ میلیون ریال است.

درآمد خانوارها برای بافتن هر قالیچه حدود ۸۰۰-۶۰۰ ریال است و دستمزد کارگران

ساده قالیاف از ۵ ریال تا ۲۰ ریال میباشد.

چهارم ارتباطات

۱- راههای ارتباطی باخاواج منطقه :

منطقه فردوس و بخصوص شهر فردوس در طول تاریخ خود در مسیر راههای ارتباطی خراسان و کرمان قرار داشته است و غالب سیاحان و مسافران و جغرافیا نویسانی که از کرمان به خراسان و یا بالعکس سفر کرده اند از این منطقه گذشته و آنرا توصیف نموده اند .
ناصر خسرو و مارکوپولو و سرپرسی سایکس از آن جمله اند که درباره سفرها و مشاهدات آنان در بخش مربوط به تاریخ سکونت در منطقه فردوس به تفصیل بیشتر سخن گفته ایم .
شهر فردوس در محل اتصال ۳ رشته راه شومس قرار دارد . از شمال راه شومس مشهد به تربت و گناباد و بجستان فردوس را به شهرهای مرکزی خراسان جنوبی و مشهد متصل میکند .
این راه شومس در فردوس به ۲ جهت جنوب غربی و جنوب شرقی امتداد پیدا میکند . راهی که از فردوس به جنوب شرقی می رود از آیمک و سزایان عبور کرده در سده به راه قائن پییرجنسد منتهی میشود . از پییرجنسد يك رشته راه خاکی قدیمی این شهرستان را بشهر کرمان متصل میکند . راه شومس جنوب غربی از دیهوک گذشته و از آن پس در مسیر يك جاده فصلی جیب رو خاکی به شهر کرمان متصل میشود . راهی که بطرف غرب امتداد دارد راه شومس ایست که از دیهوک گذشته و تا طبس امتداد مییابد . از طبس يك راه خاکی خراسان را به یزد و شهرهای جنوبی حاشیه کویر متصل میکند . يك رشته راه خاکی نیز از سزایان آغساز شده و در بغداد به دو شعبه تقسیم میشود . يك شعبه بطرف معدن سرب گله جان در جنوب غربی سزایان امتداد مییابد و يك رشته دیگر بسمت جنوب امتداد یافته از دهکده سه قلعه عبور نموده و در منتهی علیه جنوبی شهرستان به دهکده خور میرسد .

۴- راههای ارتباطی داخلی شهرستان فردوس

برخی از نقاط پرجمعیت شهرستان فردوس در مسیر راههای شوسه مذکور قرار دارند .

مراکز بخشهای سرایان و بشرویه بوسیله جاده شوسه جنوب شرقی و جاده جنوب غربی
به فردوس متصل میشود . برخی از دهکده های مهم مثل برون و باغستانها در مسیر جاده ش
شوسه شمالی بجمستان به فردوس قرار دارند . دهکده ایسک نیز در مسیر جاده شوسه
فردوسیه بیرجند قرار گرفته است . دهکده سه قلعه بوسیله راه خاکی سرایان به ده خور
با منطقه و خارج متصل میشود .

ارتباطات آبادیهای منطقه با مراکز منطقه و خارج از نظر نوع راهها و فاصله آنها در

جدولهای شماره ۲ و ۱۳ منعکس میباشد .

چنانکه گفتیم در شهرستان فردوس حدود ۵۰۰ پارچه آبادی وجود دارد که در منطقه ای

بوسعت ۲۲ هزار کیلومتر مربع پراکنده هستند . قسمتهای شرقی و غربی و جنوب غربی منطقه

کوهستانی است و فاصله روستاها و آبادیها به راههای اصلی زیاد است جدول شماره ۱۲-

تعداد روستاهایی هر دهستان را بر حسب راههای خاکی و جیب رو و مان رو که وسیله

ارتباط آنها با جاده های اصلی است نشان میدهد . چنانکه از داده های جدول شماره

۱۲ مشاهده میشود ۲۲۴ آبادی فقط دارای جاده های مالرو بوده ۹۳ آبادی دارای جاده

جیب رو و ۱۷۳ آبادی دارای جاده های خاکی میباشد . تقریباً ۸۰ درصد آبادیها

کوهستانی منطقه فقط دارای جاده های مالرو میباشد .

اگر به توزیع فراوانی روستاها ی منطقه از نظر فاصله آنها به جاده های اصلی توجه

کنیم به مشکلات برقراری رابطه میان آبادیهای پراکنده این منطقه بهترین میبریم . جدول

شماره ۱۳ توزیع فراوانی روستاها ی منطقه را از نظر فاصله با جاده های اصلی نشان میدهد .

چنانکه از این جدول معلوم میشود آبادیهای دهستان سه قلعه که در جنوب شهرستان قرار دارند با جاده های اصلی فاصله ای بسیار دارند . داده های اصلی نشان میدهد که غالب این آبادیها از ۵۰ تا ۱۰۰ کیلومتر با جاده های اصلی فاصله دارند . دهستان نیکنان نیز که در شمال غربی منطقه واقع است از جاده اصلی فاصله زیادی دارد و تمام آبادیهای آن از ۴۰ تا ۹۰ کیلومتر با جاده های اصلی فاصله دارند .

حدود ۱۶۶ آبادی در منطقه بیش از ۴۰ کیلومتر با جاده اصلی فاصله دارند . ۶۳ - آبادی بین ۳۰ تا ۳۹ کیلومتر و ۷۲ آبادی بین ۲۰ تا ۲۹ کیلومتر و ۱۳۸ آبادی بین ۱۰ تا ۱۹ کیلومتر و ۱۳۶ آبادی از یک تا ۹ کیلومتر با جاده اصلی فاصله دارند .

بطور کلی نبود راههای ارتباطی مناسب و فاصله زیاد بیشتر روستاها با جاده های اصلی بر قراری ارتباط و روابط اقتصادی را در منطقه وسیع فردوس یا دشواریهای زیادی - روبرو ساخته است . و بهمین دلیل نیز شهرستان فردوس نتوانسته است بعنوان یک مجموعه همیشه متجلی شود .

پنجم - مبادلات منطقه ای:

شهرستان فردوس دارای سه بخش میباشد . شهر فردوس با حدود ۱۱ هزار نفر جمعیت مرکز بخش حومه و مرکز شهرستان است . شهر بشوویه با ۵ هزار نفر مرکز بخش بشرویه و دهکده سرایان با نزدیک به ۴ هزار نفر جمعیت مرکز بخش سرایان است . ممکن است ظاهراً " منطقی بنظر آید که تقسیمات اداری شهرستان با مبادلات اقتصادی منطقه نیز مطابق باشد و شهر فردوس نقش اساسی را در مبادلات شهرستان ایفا کند . با آنکه شهر فردوس به سبب جمعیت بیشتر و مرکز اداری بودن در اقتصاد منطقه نیز

موثر است ولی مرکز اقتصادی و مبادلات منطقه بشمار نمیآید. بلکه مرکز مبادلات بخش حومه و بخصوص آبادیهای واقع در قسمت جنوبی دهستان برون است که در حوضه دشت فردوس قرار گرفته اند. بخشهای بشرویه و سرایان تا حدی از نظر مبادلات از شهر فردوس و حوزة نفوذ آن متمایز میباشند. در این میان مرکزیت شهر بشرویه در منطقه بخش بیشتر است.

دهستانهای زیرک بشرویه، نیگنان، غنی آباد، اصفاک، طرجد، رقه، کوند، یگسی، ارسک و فتح آبا دو نایک و هنویه که در قلمرو این بخش قرار دارند زیر نفوذ اقتصادی شهر بشرویه قرار گرفته اند. غالباً این دهستانها کم جمعیت بوده و دارای دهکده های نسبتاً پر جمعیت نیز نمیباشند. قالیچهائی که در این دهستانها بافته میشود از طریق بازار - بشرویه به مشهد صادر میشود و واردات این بخش نیز ام از مواد خام برای قالیبافی مانند پشم و لوازم زندگی و پوشاک و مواد غذایی چون قند و شکر و چای و روغن و برنج از طریق همین مرکز در منطقه توزیع میشود.

اما وضع بخش سرایان با بخش بشرویه متفاوت است. با آنکه این بخش فقط دارای ۴ دهستان میباشد (دهستانهای چرمه آیسک، مصبی و سه قلعه) ولی وسعت آن حدود نیمی از شهرستان است و جمعیت آن و نقاط پر جمعیت آن نیز بیشتر از بخش بشرویه میباشد. دهکده سرایان که مرکز این بخش است روستاهای واقع در غرب دهستان چرمه و دهستان مصبی را زیر نفوذ دارد. در حالیکه دهستان آیسک زیر نفوذ دهکده آیسک است که نزدیک به ۳ هزار نفر جمعیت دارد و از دهکده های ثروتمند و فعال منطقه بحساب میآید. از سوی دیگر دهستان سه قلعه به خاطر بعد مسافت و وسعت بکلی از حوزة نفوذ مرکز بخش جداست و مبادلات اقتصادی آن بوسیله دهکده سه قلعه که حدود ۱۵۰۰ نفر

جمعیت دارد انجام میشود . ضمناً آبادیهای واقع در قسمت شمالی و غربی سیاهکوه که جزو دهستانهای چرمه و مصعبی هستند دارای روابط مبادلاتی باکاخک میباشند .

بنابراین مراکز عمده مبادلات منطقه بترتیب عبارتند از شهرهای فردوس و بشرویه و دهکده های سرایان ، آیسک ، سه قلعه . ارتباط تجارتنی این مراکز با یکدیگر زیاد نیست . باین معنی که هر کدام از آنها مستقیماً زیر نفوذ بازار مشهد قرار دارند . مهمترین واردات منطقه از نظر مواد اولیه برای فعالیتهای تولیدی پشم است که مستقیماً از مشهد و گرگان و ساری به مراکز یاد شده وارد میشود و سپس در حوزه نفوذ اقتصادی بازارهای هر کدام توزیع میگردد .

واردات پشم به منطقه حدود ۱۵۰ تن میباشد . حدود ۷۰ درصد پشم مصرفی از گرگان و حدود ۲۰ درصد از مشهد و ساری و حدود ۱۰ درصد از نقاط دیگر وارد میشود . ارزش سالانه واردات پشم حدود ۱۵ میلیون ریال میباشد . واردات عمده منطقه مواد غذایی عبارتند از قند و شکر و چای و روغن نباتی ، کشک گندم و برنج . پارچه و کفش دو رقم عمده - پوشاک وارداتی و لوازم دیگر بخصوص پلاستیک و وسایل آلومینیومی از اقلام مهم وسائل زندگی بشمار میآیند که از بازارهای مشهد به منطقه وارد میشوند .

صادرات عمده از بازارهای محلی فردوس بشرویه ، سرایان ، آیسک و سه قلعه عبارتند از قالیچه ، زعفران ، پنبه و زیره . حدود ۲۰ هزار قالیچه با ارزش ۳۵ میلیون ریال از این بازارها به مشهد صادر میشود . حدود ۵ تن زعفران به ارزش ۳۵ میلیون ریال و حدود ۳۰۰ تن پنبه با ارزش ۱۱ میلیون ریال و حدود ۴۵۰ تن زیره با ارزش ۵ میلیون ریال از بازارهای محلی مستقیماً به بازار مشهد صادر میشوند . بدین ترتیب ارزش مجموع صادرات منطقه حدود ۸۶ تا ۹۰ میلیون ریال است . حدود ۵ تا ۶ میلیون ریال از این مبلغ بصرف واردات مواد اولیه قالیبافی و مواد غذایی و پوشاک و لوازم زندگی میرسد .

بنا بر این میتوان گفت که شهرستان فردوس دارای • بازار کوچک محلی است که هر کدام دارای وسعت فعلی محدودی میباشند • بدین ترتیب بازار مبادلات منطقه شهرستان متعدد و پراکنده و کم وسعت بوده از نظر اقتصادی دارای قابلیت تحرک میباشند • با آنکه واردات و صادرات هر یک از بازارها بعلت تولید قالی و زعفران قابل ملاحظه میباشند ولی اساس اقتصاد نقاط مسکونی متعدد در این منطقه را خود مصرفی قرار دارد و از اینرو وظیفه بازارهای پدید آمده محدود است به مبادله سهم کوچک از تولید خانوارها با نیازمندیهای اولیه آنان که در خارج از منطقه تولید میشود • مبادلات داخلی منطقه نیز محدود است به گردآوری تولیدات خانوارها در حوزه هر یک از بازارهای یاد شده و توزیع کالاهای مورد نیاز آنها • قسمت عمده ای از این کالاها در خارج از منطقه تولید شده و تنها بخش کوچکی از آن در مراکز بازارهای منطقه تولید میشود • روابط میان بازارهای پنجگانه بسیار ضعیف بوده و چنانکه گفتیم هر کدام مستقیماً با بازار بزرگ مشهد ارتباط دارند •

با توجه به این ارقام و تخمین متوسط درآمد خانوارها در شهر فردوس مجموع درآمد سالانه منطقه را ممکن است حدود ۴۰۰ میلیون ریال تخمین زد • در این صورت درآمد سرانه در منطقه حدود ۶۰۰ ریال خواهد بود • بدیهی است که این ارقام کاملاً نظری است و مطالعه دقیقتری برای تعیین درآمد سرانه ضروری است •

فصل ششم

ساخت اقتصادی - اجتماعی منطقه

اول - ویژگیهای ساخت اقتصادی - اجتماعی :

اساس زندگی اقتصادی - اجتماعی در منطقه جنتی بوده است بر وحدت صنایع دستی و کشت و زرع و رقابت اجتماعات روستائی و شهری . به بیان دیگر تقسیم کار اساس میان صنعت و کشت و زرع که موجب تمایز شهر و ده میباشد و همچنین تقسیم کار میان تولیدات صنعتی و - مبادلات بازرگانی که جنبه دیگر این تمایز است در این منطقه همچون بسیاری از مناطق دیگر کشور ما تحول و تکامل پیدا نکرده است . تمام آبادیهای شهرستان فردوس چنانکه اشاره کردیم در قالب چند نظام اقتصادی - اجتماعی فرعی متشکل شده اند ولی بجای آنکه این نظامهای فرعی در سرزمین منطقه تشکیل نظام اصلی را بدهند هر کدام با مرکز عظیمتر یعنی شهر مشهد ارتباط دارند .

الگوهای اساسی معیشت و تقسیم کار اجتماعی را میتوان در صور زیر مشاهده کرد .

۱ - الگوی زندگی روستائی صرف در آبادیهای کوچک منطقه :

در چنین حالتی غالب اهالی بکار کشت و زرع اشتغال دارند و یک دکاندار و چند پیشه ور - نیازمندیهای آنانرا بر طرف میکند . از سوی دیگر این آبادیها معمولاً " با مرکز دهستان که نسبتاً پرجمعیتتر است و با مرکز منطقه فرعی دارای روابط مبادلاتی هستند؛ تولید اضافی خود را برای مبادله با کالاهای مورد نیاز یکی از بازارهای دهگانه منطقه میفرستند .

تعداد این روستاها و آبادیها به ۹۰ درصد نقاط مسکونی در منطقه میرسد. در عین حال این واحدهای اجتماعی و اقتصادی تشکیل واحدهای کاملاً خود مصرفی و منفرد و منزوی و مجسز را نمیدهند و اعمار مرکز دهستانها دهکده بزرگی که نزدیک آنان قرار دارد شمار میآیند.

۲- الگوی زندگی روستائی همراه با تولید صنایع دستی و بازرگانی :

این شیوه زندگی در تمام مراکز نسبتاً پرجمعیت منطقه تقریباً در تمام مراکز دهستانها و دهکده های بزرگ و بخصوص در شهرها و دهکده های که مراکز بازارهای گانه هستند بخوبی دیده میشود. این الگو در دهکده های بزرگ و شهرها یکسان است و تنها تفاوتی کسبه دیده میشود در حجم فعالیتها است. در این مراکز تقریباً تمام خانواده ها بالقوه کشا و رز و قالیبافند یعنی یا بالفعل قالی میبافند و کشا و رزی میکنند و یا اگر بعللی موقتاً به این امور نمیپردازند دارای قابلیت و استعداد و علاقه به انجام آن هستند. خانوارهای کسبه و پیشه وران و بازرگانان نیز در عین حال کشا و رزی و قالیبافی میکنند. بدین ترتیب خواه در مرکز منطقه که شهر فردوس است و حدود ۱۱ هزار نفر جمعیت دارد و خواه در بشرویه که متجاوز از ۵ هزار نفر جمعیت دارد و مرکز بخش بشرویه میباشد و خواه در دهکده سراپان که متجاوز از ۳ هزار نفر جمعیت دارد و مرکز بخش سراپان است و چه آیسک و سه قلعه که مراکز دهستانها ای آیسک و سه قلعه هستند و اولی بیش از ۴ هزار و دومی بیش از ۲ هزار نفر جمعیت دارند. الگوی اساسی زندگی اقتصادی - اجتماعی یکسان است.

دوم - قشرها و گروههای اجتماعی :

گرچه برای تمام منطقه میتوان قشرهای پنجگانه زیر را تمیز داد ولی باید توجه داشت که در مناطقی که دارای شیوه معیشت نخست هستند یعنی دارای زندگی روستائی صرف میباشد فقط دو قشر عمده پرولتاریای ده و روستائیان را میتوان یافت. در حالیکه در دهکده های بزرگ

و شهرکهای منطقه بازرگانان و کسبه و پیشه‌وران و همچنین قشر اداریان و کارمندان نیز به آنها اضافه می‌شوند. و در شهرهای فردوس و بشرویه طبقه آقایان یا بازمانگان نجیب‌او مالکان و بزرگان شهر را نیز میتوان یافت.

۱- قشر پرولتاریائی منطقه :

این قشر شامل کلیه خوش‌نشینها و کارگران روز مزد که در اصطلاح محلی فعله و عمله خوانده می‌شوند و کارگران مزدیگیر خدمات و سایر کارگران میباشد. بر طبق نتایج سرشماری آبانماه ۱۳۴۵ تعداد خانوارهایی که روسای آنها از مزد و حقوق بگیران بوده اند در شهرستان فردوس ۷۴۰۱ خانوار بوده است.

توزیع افراد شاغل در مزد و حقوق بگیر در رشته های مختلف در شهرستان فردوس برای-

سال ۱۳۴۵ بشرح زیر بوده است. در امور کشتا و ریزی ۲۵۱۰ نفر، در تولیدات صنعتی ۱۶۴۷ نفر در امور ساختمان ۱۰۸۷ نفر و در بازرگانی ۸۱ نفر در حمل و نقل و انبارداری و ارتباطات ۱۳۰ نفر در خدمات ۴۲۵ نفر در سایر فعالیتها ۱۳۵ نفر. بدین ترتیب نسبت عمده ای از خانوارهای متعلق باین قشر خوش‌نشینان و کارگران روز مزد کشتا و ریزی و سپس بترتیب کارگران روز مزد کارگاههای صنایع دستی و خدمات و حمل و نقل میباشد.

درآمد متوسط این خانوارها در سال حدود ۱۵۰۰۰ ریال میباشد. مهمترین خصیصه روانی آنان احساس نا اطمینان است نسبت به آینده. اعضای برخی از این خانوارها به صنایع خانگی چون نخ ریزی و قالیبافی نیز اشتغال دارند و از این راه نیز درآمدی دارند. وضع مالی این خانوارها نسبتاً "بهتر از خانوارهایی است که دارای صنایع دستی نمیشوند."

برخی از خانوارهای این قشر که نسبت کوچکی را تشکیل می‌دهد فقط از راه نخ‌ریسی امرار معاش میکنند. این گروه مرکب از خانوارهایی است که از افراد پیر و از کسار افتاده تشکیل شده است.

۲- قشر روستائیان:

این قشر شامل کلیه خانوارهایی است که شغل عمدتاً رئیس خانوار کشاورزی بوده و دارای حق نسق میباشد. بر طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۴۵ در شهرستان ۴۴۴ نفر کارکنان مستقل کشت و رزق وجود داشته‌اند. با احتمال زیاد این گروه قسمت عمده نسق داران و کشاورزان شهرستان فردوس را تشکیل می‌دهند. تعداد خانوارهای این قشر باید در حدود ۳۰۰۰ خانوار باشد و روستائیان نسق دار دارای قطعات کوچکی از زمین بوده و هر کدام مالک چند فنجان آب در مناطق پرجمعیت که از قناتهای بزرگ مشروب میشود و یا مالک چند ساعت آب در مناطق مسکونی کوچک که دارای قناتهای کوچک است میباشد. گذشته از این غالباً خانوارهای نسق دار دارای باغداری نیز میباشد و غالباً مالک چند راس دام هستند. در غالب مناطق پرجمعیت که قالیبافی در آنها رواج دارد بخشی از خانوارهای روستائی دارای قالیبافی خانگی و نخ‌ریسی نیز میباشد. منبع اساسی درآمد خانوارهای نسق دار از زراعت، باغداری، صنایع خانگی و به میزان کمی از راه دامداری است. درآمد متوسط خانوارهای روستائی در منطقه در حدود ۲۰۰۰ تا ۲۵۰۰ ریال در سال میباشد.

۳- قشرهای بازرگانان و کسبه پیشه وران

الف - قشر بازرگانان

فعالیت عمده بازرگانان منطقه جمع‌آوری قالیچه و زعفران و پنبه و زیره صادر کردن آن به مشهد و وارد کردن پشم و مواد غذایی و پوشاک و لوازم زندگی از مشهد به منطقه میباشد . بازرگانان بترتیب در شهرهای فردوس و بشرویه و دهکده های سرایان و آیمک و سه قلعه متمرکز هستند . خانوارهای بازرگانان در تمام منطقه در حدود ۵۰ خانوار میباشد . این خانوارها گرچه دارای درآمد بیشتری از کسبه و پیشه وران هستند و وضع مالی و رفاه مادی مسا عدتری دارند از نظر سبک زندگی مانند کسبه و پیشه وران زندگی میکنند .

ب- قشر کسبه :

کسبه منطقه بیشتر به امور جزئی فروش اشتغال دارند و غالباً " کارکنان مستقلی - میباشند . بر طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۴۵ کارکنان مستقل در امور فروش ۶۲۶ نفر بوده اند ضمناً " روسای خانوارهایی که بکار فروش اشتغال داشته اند ۶۵۲ نفر بوده اند . از اینها میتوان گفت که خانوارهای کسبه در شهرستان فردوس حدود ۵۰۰ تا ۶۰۰ خانوار میباشند . وضع مالی این خانوارها تا حدودی متفاوت است . این خانوارها نیز چنانکه گفتیم در صورت امکان و نیاز به کارهای کشا و رزی و باغداری و دامداری و همچنین قالیبافی میپردازند . ولی از نسبت فعالیتهای آنان در رشته های مختلف اطلاعی نداریم . درآمد متوسط این خانوارها حدود ۲۵۰۰۰ ریال میباشد .

ج - قشر پیشه وران و صنعتگران :

پیشه وران و صنعتگران شامل کلیه خانوارهایی است که شغل اصلی روسای آنها

صنایع دستی و یا خدمات است. مانند آهنگری و تجاری و مسگری و یا خدماتی چون سلمانی و مانند آن. در شهرستان فردوس در سال ۱۳۴۵ تعداد ۴۰۸ نفر مرد در زمره کارکنان مستقل تولیدات صنعتی و ۱۴۳ نفر در خدمات و ۴۸ نفر در انبار داری و ارتباطات و ۸۱ نفر در امور ساختمان مشغول بکار بوده اند که مجموعاً بالغ بر ۶۸۰ نفر میباشند. محتمل است که تعداد خانوارهای این قشر نیز در حدود ۵۰۰ تا ۶۰۰ خانوار باشد. متوسط درآمد سالانه این خانوارها از درآمد خانوارهای قشر که کمتر است در حدود ۲۰۰۰۰ ریال میباشند.

۴- قشر اداریان و کارمندان:

قسمت عمده خانوارهای متعلق به این قشر از کارمندان دولت هستند. در سال ۱۳۴۵ بالغ بر ۶۶۵ نفر مستخدم دولت در شهرستان فردوس وجود داشته است که ۴۵۰ نفر آنان در امور خدمات اشغال داشته اند. تعداد خانوارهای کارمندان نیز باید در حدود ۶۰۰ خانوار باشد. از نظرشان و منزلت و میزان درآمد وضع کارمندان دولت نسبت بسایر قشرها مناسبتر است. متوسط درآمد سالانه خانوارهای کارمندان حدود ۶۰۰۰۰ ریال میباشند.

۵- قشر آقایان و بزرگان منطقه:

چنانکه متذکر شدیم این قشر با زماندگان مالکان و کارگزاران دولتی سابقند و بخاطر منزلت - خانوادگی و تعلق آنان به خانواده های بزرگان و روحانیون منطقه دارای منزلت و قدرت هستند. نظر باینکه مهمترین این خانواده ها و قسمت عمده ای از آنان در شهرستان فردوس اقامت دارند در ضمن بررسی وضع آنان در این شهر به بحث در باره این طبقه میپردازیم. تعداد آنان در تمام منطقه از ۵۰ خانوار نباید متجاوز باشد.

سوم - تاثیر زندگی اقتصادی - اجتماع در مسکن

وضع مسکن و ریختن اساس آن در منطقه ارتباط مستقیم دارد با نوع معیشت و منابع درآمد مردم و موقعیت طبیعی منطقه . نظر باینکه الگوی اصلی معیشت مردم مبتنی است بر کشت و ریزی و نگاهداری چند دام و قالیبافی این عامل در تقسیمات داخلی خانه های مسکونی تاثیر فراوان داشته است . از سوی دیگر موقعیت طبیعی منطقه و نوع مصالح ساختمانی موجود و امکانات مالی مردم نیز در نوع مسکن موثر بوده است که میتوان نتایج و آثار این عوامل را بشرح زیر مورد بررسی قرار داد .

۱- بعلمت کمبود چوب در منطقه و عدم استفاده از آن در ساختمان مسکن و نوع طاقهای خانه ها ضریب است .

۲- بعلمت فقر مالی مهمترین مصالح ساختمانی بکار رفته در ساختمان خانه ها خشت و گلی و سنگ است . چنانکه ۹۹ درصد خانه های منطقه با خشت و گل ساخته شده اند .

۳- بعلمت کمبود آب و استفاده از قنات در دهکده های کوچک خانه ها در مسیر قنات - ساخته شده نقاط مسکونی توسعه خطی پیدا کرده اند . در مناطق پرجمعیت که دارای چند رشته قنات هستند قناتها بصورت شمارپیچ حرکت کرده و با طرف منشعب میشوند و خانه هائسرا که در کنار هم در چند جهت ساخته شده اند مشروب میکنند . در هر دوی این الگوها خانه های توأنگران نزدیکتر به مظهر قناتها هستند .

۴- بعلمت تسلط الگوی چند منظوره معیشت که کشت و ریزی و دامداری و قالیبافی را با هم توأم کرده است خانه ها باید وظائف زیر را توأما انجام دهند :

الف - اطاق مسکونی - که در مورد خانه های قشرهای مرفه تر شامل اطاق نشیمن و اطاق میهمان میباشد و دو اطاق نشیمن در نظر گرفته میشود که یکی روبقوله برای میزبان و دیگری پشت

به قبله برای تابستان است.

بد آشپزخانه که غالباً "یک تنور نانوایی نیز در آن هست.

ج - انبار گندم و آرد و حبوبات برای ذخیره سالانه خانوار. این امر دارای ضرورت خاص بوده است. اولاً "تولید قله منطقه برای مصرف اهالی کافی نیست و دیگر اینکه هر خانوار با انبار کردن مصرف سالانه خود میتواند اطمینان داشته باشد که یکسال زنده خواهد بود.

د - صفا یا ایوان برای قالیبافی.

ه - یک طویله یا آغل یا هر دو برای نگهداری اسب و الاغ و گاو و گوسفند.

و - ۸۲/۳ درصد خانه های مسکونی در ملکیت خانوارهای ساکن در آنها است و حدود ۷ درصد اجاره ای و ۷ درصد مجانی است. شیوع مالکیت مسکن برای خانوارها بیشتر مربوط است به ارزان بودن و فقر خانه ها و آشنائی اهالی با فن ساده خانه سازی یا خشت و گل.

ز - در سال ۱۳۴۵ از ۱۰۷۶۰ خانه مسکونی در منطقه در ۹۶۸۹ خانه فقط یک خانوار و در ۶۵۴ خانه ۲ خانوار و در ۹۱ خانه ۳ خانوار و در ۱۸ خانه ۴ خانوار زندگی میکرده اند. بدین ترتیب همسایه داری یا زندگی چند خانوار در یک واحد مسکونی در منطقه شایع نیست. از سوی دیگر قسمت عمده خانوارهایی که بصورت همسایه داری زندگی میکرده اند در خانه هایی مسکن داشته اند که دارای اتاقهای متعدد بوده اند. چنانکه یک سوم آنها در خانه هایی که ۱۰ اتاق و بیشتر داشته و نزدیک به یک سوم دیگر در خانه هایی که بیش از ۷ اتاق داشته و یک چهارم در خانه هایی که ۶ اتاق داشته است زندگی میکرده اند. البته باید توجه داشت که قسمت عمده ای از این خانوارها دارای نسبت فامیلی یا یکدیگر بوده اند.

۷ - عمر ۸۰ درصد واحدهای مسکونی بیش از ۵ سال بوده و از نظر بهداشتی نیز دارای

وضع نامناسبی میباشد.

چهارم - تاسیسات اجتماعی در منطقه

تعداد تاسیسات عمده اجتماعی در دهستانهای شهرستان فردوس در جدول شماره ۱۴ منعکس میباشد. چنانکه از این جدول معلوم میگردد در سال ۱۳۴۵ در تمام آبادیهایی دهستانهای شهرستان که متجاوز از ۵۰۰ آبادی میباشند ۱۸ ده دارای مسجد، ۱۲ ده دارای مکتبخانه، ۷۰ ده دارای دبستان و ۳۰ ده دارای سپاهی دانش بوده اند، ۱۲ ده دارای سپاهیان بهداشتی بوده اند و سپاهی ترویج و مروج خانه داری و سپاه آب-دانی در منطقه فعالیت نداشته اند.

۱۰۱ ده دارای انجمن ده و ۲۸ ده دارای خانه انصاف و ۳۵ ده دارای شرکت -

تعاونی بوده اند. در ۳ ده برق وجود داشته و در ۳۸ ده رادیو موجود به لحاظ است.

جدول شماره ۱ - موقعیت طبیعی و شیوه آبیاری آبادیهای دهستانهای
شهرستان فردوس

دهستان	موقعیت طبیعی آبادیها		شیوه آبیاری آبادیها				
	جلگه ای	کوهستانی	قنات	چشمه	چاه عمیق	چاه نیمه عمیق	آب رودخانه
ارسک	۱۱	۱۱	۱۵	۳	-	-	-
اصفاک	۲۰	۱	۱۲	۳	-	-	-
آیسک	۳۶	-	۱۱	۱۱	۱۰	۶	-
سرون	۳۰	۳۳	۳۷	۴	-	۴	-
چرمه	۵	۶۱	۴۹	۱۱	-	-	-
خانکوک	۱۰	۵۵	۲۵	۲	-	۲	-
رقه	۱۵	۶	۱۴	۴	-	۱	-
زیرک بشرویه	۲۴	۱۲	۱۲	۳	-	۱۹	-
سه قلعه	۱۲	۱	۹	-	۱	۳	-
طرجند	۹	۳	۷	۳	-	-	-
غنی آباد	۶	-	۵	-	-	۳	-
فتح آباد	-	۱۸	۳	۸	-	-	۴
کرنک	۲	۱۶	۱۰	۵	-	-	-
مصعبی	-	۱۹	۱۸	-	-	-	-
مهبود	۸	۴۵	۵۴	۱	-	-	-
نایک هونویه	۱	۱۱	۱۱	-	۱	-	-
نیگتبان	۱۴	۳	۱۵	۱	-	-	-
پگی	-	۸	۶	۲	-	-	-
جمع	۱۷۷	۳۱۲	۳۰۳	۴۸	۱۱	۴۵	۴

ماخذ: فرهنگ آبادیهای شهرستان فردوس، منتشر شد در مرکز آمار ایران.

جدول شماره ۲ - مساحت اراضی زیر کشت محصولات سالانه بر حسب استفاده از زمین به هکتار

نام شهرستان	گندم آبی	گندم دیم	جو آبی	جو دیم	آیش	سایر محصولات	مراع طبیعی	باغ قلمستان	اراضی با یر قابل دایر شدن
ارسک	۵۱	-	۱۱	-	۵۴	-	-	۱۲	۲۷۹
اصفهان	۲۱	-	۷	-	۵۶	۹	-	۱۰	۹۲
آبیک	۱۷۷۱	۲۰۱۱	۸۵۸	۶۶	۷۴۳۱	۴۵	۳۰۶۳۹	۱۱۱	۴۰۱۵
ببرون	۲۲۰	۷۱۱	۳۵	۷۱	۹۰	۳۸۰	۱۰	۵۰	۱۵۵۰
چرمه	۳۴۳	۳۰۱	۳۹	۱۷۱	۱۱	۳۱	-	۲۵	۱۶۱۱
خانکوک	۹۷	۳۴	۵۱	۲	۳۷	۲۵	-	۳	۲۷۸
رقیه	۱۱	-	۶	-	۴۳	۹۱	-	۵	۷۱۱
زیرکشوره	۴۰۴	-	۷۱	-	۴۵۳	۱۷۵	۱۵۴	۳	۶۷۳
سه قلعه	۷۷۲	۵۰۰	۴۲	۱۰۰	۱۲۱۱	۳۱۱	۳۲۰۵	۱	۳۳۸۱
طرحجد	۳۳	۲	۵	-	۱۶	۷	-	۱	۱۳۱
غنی آباد	۸۰	-	۶۱	-	۳۰۸	۵۱	۷۱	۱	۱۱۱
کرفند	۵۶	-	۲۰	-	۴۳	۲۳	-	۲۵	۱۰۰
مصعبی	۱۶۸۵	۱۰۱	۴۷۴	-	۳۷۸	۲۰۴۸	-	-	۴۶۹
مهریز	۱۲۷	۳۴۷	۱۱	۶۰	۳۶۸	۳۱	۲۶۳۷	۲۲	۳۳۱
نایک هرنوبه	۴۸	-	۲۲	-	۱۰	۵	-	۲	۱۶۱
نیکان	۳۱	-	۶۱	-	۲۸	۱۱	-	۳	۵۲
یکسی	۱۱	-	۲	-	۲	۵	-	-	۳۲
کلیت	۶۱۱۴	۲۴۰۳	۱۶۷۸	۵۱۵	۵۶۶۶	۳۰۳۹	۸۷۸۰	۴۱۳	۱۱۱۱۱

ماخذ : فرهنگ آباد بیله‌لیز شهرستان قزوین و منتشر انشماره مرکز آمار ایران به شماره ۱۳۴۵

جدول شماره ۳ - محصولات هده سالانه درآمدها و مزایع بر حسب مقدار آبهای هر دهستان

دهستان	چغندر	نخود	ارزن	جالیز	زعفران	زیره	سبزیجات	شلم	سایر محصولات	سبزیبینی
ارسک	۱۶	۱۷	۱۱	۲	-	-	-	-	۲	۱
اصفهان	۶	۱۵	۱۵	۷	۲	۱	-	-	-	۲
آیسک	۲۰	۲۹	۳۳	۸	۹	۱	۵	-	-	۱
ببرون	۱۹	۴۴	۴۷	۴	۱	۴	۴	-	۱۴	۱۸
چرومه	۲۱	۳۰	۶۵	۱	۱	۱۶	-	۱	۴	۷
خانکوک	۱۵	۱۳	۲۷	۱	۲	-	۲	۱	۱۰	۱۷
وقیه	۱۳	۱۳	۱۲	۲	۱	-	۷	-	۲	۵
زیرک بشرویه	۳۰	۲۵	۳۱	۸	۱	۱	-	-	۱	۵
سه قلمه	۷	۸	۹	۷	۱	-	-	-	-	۵
طرحمد	-	۱۰	۱۱	۲	۱	-	-	۱	-	۵
غنی آبان	۴	۶	۶	۵	-	-	-	-	-	-
فتح آبان	۳	۱۴	۱۲	۹	-	-	-	-	-	-
کوند	۱۴	۱۵	۱۵	۳	۱	-	-	۲	۲	۲
مضغیتی	-	۱۱	۲۵	۳	-	۲۲	-	۲	۱	-
مهرود	۲	۲۱	۴۹	۳	-	۲۱	-	۲	۵	-
نابک هرونیه	۸	۱۲	۱۲	۴	-	-	-	-	-	۱
نیگهان	۴	۱۴	۱۶	۲	-	-	-	-	-	۷
یکسی	۷	۶	۸	۳	-	-	-	-	-	۴
جمع	۱۷۴	۳۰۳	۴۹۴	۷۶	۲۷	۶۶	۲۱	۱۰	۴۱	۲۴

مانند: افرهنگ آبان بهر ای شهرستان سستاد بر فردوس و بهشتی و رشیدی مرکز آمار ایران.

جدول شماره ۴ - انواع محصولات عمده دائمی در دهات و مزارع بر حسب تعداد آبادیهای دهستان

دهستان	پسته	بِه	چسای	زرد آلو	گلایی	انار	لیمو آب پرتقال	سایج محصولا	سنجد	توت سفید	بادام
ارسک	۱۲	۱	۴	۱	-	-	۱	۶	-	۵	-
اصفاک	۸	۲	۳	۲	۱	-	۴	۲	-	۵	-
آیسک	۳	۴	-	-	۱	-	-	۲	۱	-	-
یسرون	۸	۳	۶	۴	۱	-	۴	۶	۴	۲	-
چرمه	۱	۱۸	۱۴	-	۲	-	۸	-	-	-	-
خانکوک	۱۰	۱	۱	۱	۲	-	-	۵	۵	۱۵	-
رقه	۹	۴	۲	۴	-	۱	۲	۶	-	-	-
زیرک بشرویه	۵	۳	۲	-	۱	-	۴	۱	-	۴	-
سه قلعه	-	۱	-	-	۱	-	-	۱	۱	-	-
طرجند	۲	-	۱	۱	-	-	۱	-	-	۳	-
غنی آباد	۲	۱	-	۱	-	-	۱	-	-	-	-
فتح آباد	۴	۶	-	۶	۲	۲	۹	۸	-	-	-
کرنند	۹	۱	۴	-	-	۱	۱۱	۶	۱	۱۴	-
مصعبی	-	۸	۱۶	-	۴	-	۱۷	۲	-	-	-
مهوید	۴	۲۵	۳۲	-	-	۲	۲۰	۴	-	-	-
نایک هونویه	۲	۷	۲	-	۲	-	۶	۶	-	-	-
نیگنجان	۷	۳	-	-	-	-	۲	۲	-	-	-
یگیسی	۵	۳	-	-	۲	۲	۵	۷	-	-	-
جمع	۹۱	۹۱	۸۴	۱۵	۲۰	۸	۹۶	۵۹	۱۲	۴۹	-

ماخذ: فرآینک آبادیهای شهرستان فردوس و منتشر نشده مرکز آمار ایران.

جدول شماره ۵ - تعداد دام و مراتع طبیعی به هکتار در دهستانهای شهرستان
فردوس

مراتع طبیعی	اسب والاغ	گوسفند و بز	گاو، گوساله و گاو گار	نام دهستان
-	۱۴۰	۱۴۴۵	۱۴۲	ارسک
-	۵۰	۱۱۱۰	۵۴	اصفاک
۲۶۳۹	۳۳۴	۱۶۳۰۰	۵۲۲	آیسک
۱۰	۷۸۳	۶۹۹۷	۵۶۷	سرون
-	۴۹۶	۲۰۴۵۰	۷۲۲	چرمه
-	۲۳۲	۳۹۴۳	۱۴۱	خانکوک
-	۸۸	۱۵۳۵	۸-۶	رقه
۱۵۴	۶۷	۳۸۶۲	۱۰۴	زیرک بشروئیه
۳۲۰۵	۳۲۸	۱۳۰۰۰	۲۲۲	سه قلعه
-	۳۷	۶۲۰	۴۳	طرجند
۱۷	۵۴	۲۸۴۰	۷۷	غنی آباد
۱۱۸	۴۶	۱۳۲۰	۴۵	فتح آباد
-	۶۷	۱۷۷۰	۹۵	گزیند
-	۳۱۶	۵۲۷۰	۵۴۸	مصعبی
۲۶۳۷	۳۶۵	۶۰۹۰	۵۸۰	مهبوه
-	۴۳	۵۵۰	۶۱	نایک هونویه
-	۱۰۶	۱۹۸۱	۱۹۱	نیگنان
-	۴۹	۱۲۴۰	۴۵	یکی
۸۷۸۰	۳۵۸۲	۸۸۳۱۳	۴۲۴۵	جمع

مأخذ: فرهنگ آباد بهای شهرستان فردوس و سایر منابع منتشر نشده مرکز آمار ایران.

جدول شماره ۶ - مواد اولیه برای قالی ۱۲۵ یاقق : ۲/۲۵ مترمربع

نوع ظرافت	مصرف خامه به کیلو	نخ تار بکیلو	تعداد لای نخ تار	نوع نخ تار	مصرف پود پسته کیلو	تعداد لای نخ پود	نوع نخ پود محل
۴۵ دم درایاق	۴	۱/۵	۷	۱۰/۵	۳	۵	۱۰/۵
۶۰ دم درایاق	۴/۵	۱/۵	۷	۷ ^۵	۳	۵	"
۸۰ دم ایاق	۵	۱/۵	۷	"	۲/۵	۴	"
۱۰۰ دم درایاق	۶	۲	۶	"	۲	۴	"
۱۲۰ دم درایاق	۷	۲	۶	"	۲	۴	"

ماخذ : گزارش منتشر شده صنعت فرش فردوس ، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی .

جدول شماره ۷ - قیمت پشم برای بافندگان برسال

نوع	شسته	رشته شده	رسیده شده
محل پائیزه	۱۵۰	۲۲۰	۲۷۰
محل بهاره	۱۴۰	۲۰۰	۲۵۰
غیر محلی	۱۰۰-۱۲۰	۱۲۰-۱۴۰	۱۶۰
غیر محلی - سیاه و شکری	۸۰-۹۰	۱۲۰	۲۵۰
پشم یاغی	۹۰-۱۰۰	-	۱۵۰

ماخذ: گزارش منتشر شده صنعت فروش فوره و ش؛ موسسه مطالعات

و تحقیقات اجتماعی

جدول شماره ۸ - قیمت مواد اولیه برای بافندگان

قیمت کیلوبه ریال	مواد اولیه
۱۰	رنگ برای هر کیلوپشم
۶۵	نخ تار
۵۱	نخ پود محلی
۶۰	نخ پود غیر محلی
۴۰	موی بز
۲۵	نخ ریشمی
۲۵	پشم ریشمی

ماخذ : گزارش منتشر نشده صنعت فرش فردوس

موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

جدول شماره ۱ اجنطاقیکه در شهر منتان فریدون در آنها قالیبافی میشود بر حسب تعداد دارها
و تعداد ایفندگان و حجم تولید در سال ۱۳۴۴

نام محل	تعداد دارهای فعال	تعداد ایفندگان	تعداد قالیچه بافته شده
فیردوس	۵۰۰	۱۰۰۰	۳۶۰۰
بشرویه	۳۰۰	۶۰۰	۲۱۶۰
آیسک	۱۵۰	۳۰۰	۱۸۰۰
سرایان	۱۰۰	۲۰۰	۱۲۰۰
سه قلعه	۱۰۰	۴۰۰	۱۲۰۰
بنفداده	۱۰۰	۳۰۰	۸۰۰
دو حصاران	۵۰	۱۰۰	۳۷۵
عمروئیس	۴۰	۸۰	۳۰۰
کامرود	۳۰	۶۰	۲۰۵
ارسک	۲۹	۶۰	۲۰۰
قاسم آباد	۲۰	۴۰	۱۵۰
خانکوک	۲۰	۴۰	۱۲۰
برون	۱۵	۳۰	۱۰۰
باغستان بالا	۱۵	۳۰	۷۵
سران کوشک	۱۰	۴۰	۶۵
حسین آباد	۱۰	۲۰	۵۵
مصعبی	۱۰	۲۵	۱۱۰
نخست آباد	۱۰	۲۰	۶۵
انارستانک	۶	۱۲	۴۸

نام محل	تعداد دارهای فعال	تعداد بافندگان	تعداد قالیچه بافته شده
گستج	۵	۱۰	۴۸
خانیک شاه	۵	۱۰	۴۰
حسن آباد	۵	۱۰	۳۵
مهوید	۵	۱۰	۴۰
نواه	۵	۱۰	۳۵
خدآباد	۴	۸	۵۰
چایخان	۳	۶	۲۰
فتح آباد	۳	۶	۲۰
شریف آباد	۲	۴	۱۵
فریدونسی	۲	۴	۱۰
باکری سفلی	۲	۴	۲۰
جمع	۱۵۶۰	۳۱۲۰	۱۲۹۸۳

ماخذ: گزارش منتشر نشده صنعت فرش فردوس موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی؛

دهات قالیباغ شهرستان گناباد - دار ایستاده

نام محل	دار فعال	زن	مرد	قالی	مساحت
بیلنسه	۱۲۰	۱۰۰	۴۰۰	۲۴۰	۱۲ زرعی
باغسیاه	۱۰۰	۷۵	۳۲۵	۲۰۰	" ۱۲
ریاب	۶۰	۵۰	۲۰۰	۱۲۰	" ۹-۱۲
قوژد	۳۵	۵۰	۱۰۰	۷۰	" ۱۲
شهر گناباد	۲۰	۲۰	۶۰	۴۰	" ۱۲
رهن	۵	۴	۱۶	۱۰	" ۱۲
ده شمر	۵	۴	۱۶	۱۰	" ۱۲
پیدخت	۲	۴	۱۶	۴	" ۱۲
جمع	۳۴۷	۳۰۷	۱۱۲۳	۶۶۴	۴۷۹۵

ماخذ: گزارش منتشر نشده صنعت فرش گناباد، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

جدول شماره ۱۱ - دهات قالیچه باف شهرستان گناباد - دار خوابیده

نام ده	دار فعال	زن بافنده	تعداد قالیچه
۱- موسرز	۱۵۰	۳۰۰	۱۰۰۰
۲- زیتنه	۲۰	۴۰	۱۵۰
۳- بجستان	۱۰۰	۲۰۰	۶۰۰
۴- روزآب	۳۵	۷۰	۲۰۰
۵- افکان	۳۰	۶۰	۲۰۰
۶- ارجاق	۱۵	۳۰	۶۰
۷- خوشمنزل	۱۰	۲۰	۶۰
۸- کلافه مزار	۴	۸	۳۰
۹- روشناوند	۴۰۰	۸۰۰	۲۵۰۰
۱۰- بیمرغ	۳۰۰	۶۰۰	۱۸۰۰
۱۱- شورآب	۱۵۰	۳۰۰	۶۰۰
۱۲- کیسور	۱۱۰	۲۲۰	۶۰۰
۱۳- نوتاب	۵۰	۱۰۰	۳۰۰
۱۴- عمرانی	۵۰	۱۰۰	۳۰۰
۱۵- نجم آباد	۴۰	۸۰	۲۴۰
۱۶- بهابآباد	۳۰	۶۰	۱۵۰
۱۷- گلستان	۳۰	۶۰	۱۵۰
۱۸- سلطانیه	۲۰	۴۰	۱۲۰
۱۹- دلگشا	۲۰	۴۰	۱۲۰

بقیه جدول شماره (۱۱)

نام ده	دار فعال	زن بافنده	تعداد قالیچه
۲۰- کلاته هلی	۱۵	۳۰	۹۰
۲۱- کلاته امالی	۱۰	۲۰	۶۰
۲۲- حاجی آباد	۱۰	۲۰	۶۰
۲۳- بیدخت	۱۰	۲۰	۸۰
۲۴- حصار	۶	۱۲	۳۶
۲۵- میرآباد	۵	۱۰	۳۰
۲۶- استامبلی	۴	۸	۲۴
۲۷- نوده گناباد	۳	۶	۱۸
۲۸- کوشر	۲	۴	۱۲
جمع	۱۶۲۸	۳۲۵۸	۹۹۲۰

ماخذ : گزارش منتشر نشده صنعت فرش گناباد - موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

جدول شماره ۱۲ - تعداد آبادیهای دهستانهای شهرستان فردوس بر حسب راههای

عمده ارتباط با جاده های اصلی

نام دهستان	خاکی	چیپرو	مالرو	نام دهستان	خاکی	چیپرو	مالرو
ارسک	۱	۱۳	۶	طرجسد	-	۶	۶
اصفاک	۴	۱۲	۵	غنی آباد	۱	۴	۱
آیسک	۳	۶	۲۲	فتح آباد	۲	۱	۱۶
بسون	۱۸	۱۶	۱۸	کرنند	-	۱۱	۱۶
چرمه	۱۰	۱۰	۶	مصعبی	۶	۲	۱۵
خانکوک	۱۶	۳۵	۸	مهوید	۶	۱۲	۳۶
رقه	۲	۹	۶	نایک هونویه	-	۷	۶
زیرک بشرویه	۱۲	۱۷	-	نیگنان	۴	۸	۳
سه قلعه	۶	۲	۴	یگی	۲	۱	۵
جمع	-	-	-	جمع کل	۹۳	۱۷۳	۲۴۴

ماخذ: فرهنگ آبادیهای شهرستان فردوس و این داده منتشر نشده و مرکز آمار ایران بر این اساس

جدول شماره ١٣ - توزیع فراوانی آبادیهای دهستانهای شهرستان فردوس
برحسب فاصله آنها به کیلومتر از راههای اصلی منطقه

هستان	۱ و کمتر	۱۰-۱۹	۲۰-۲۹	۳۰-۳۹	۴۰ و بیشتر
ارسک	۴	۱۳	۶	-	-
اصفاک	-	-	-	۱۱	۹
آیسک	۲۵	۲	۲	۴	-
بسرون	۴۱	۱۱	-	-	-
چرمه	۷	۲۸	۱۱	۲	-
خانکوک	۱۷	۲۹	۶	۲	۷
رقه	۱	۶	۱۳	-	-
زیرک بشرویه	۱۰	۱۴	-	۲	-
سه قلعه	-	-	-	-	۱۴
طرجند	-	-	۲	۹	۱
غنی آباد	-	۱	-	۵	-
فتح آباد	-	-	-	۸	۱۱
کزند	-	-	۳	۱۱	۳
مصعی	-	۱	۲۲	۱	-
مهبود	۲۹	۲۱	۴	-	-
نانک هونویه	-	۲	۱	۵	۵
نیکنان	۲	۲	-	-	۱۵
یگی	-	-	۴	۳	۱
جمع کل	۱۳۶	۱۳۸	۷۲	۶۳	۶۶

ماخذ: فرهنگ آبادیهای شهرستان فردوس، منتشر نشده، مرکز آمار ایران.

کد خدمات رسمی	پست تراکتور	پست صندوق	رادیو	برق	خانه خاکی	تعاونی شرکت	انجمن ده	درمانگاه	سپاهی توزیع	سپاهی بهداشت	سپاهی بهداشت	سپاهان	تکب	مسجد	دهستان
۱۲	-	۱	۱	-	۱۰	-	۱۰	۱	-	-	-	۲	۱	۲	ارسک
۱۶	-	۱	۳	-	-	-	۹	۱۶	-	-	-	۲	-	۱	اصفاک
۵	۲	۵	۳	۲	-	۱	۷	۵	-	-	-	۷	۱	۶	آیسک
۱۰	۶	۸	۱	-	۲	۵	۸	۱۲	-	۷	-	۱۳	۲	۱۱	سرون
۳	-	۷	۲	۱	۱	۱	۹	۵	-	-	-	۵	۴	۸	چرمه
۵	-	۲	-	-	-	-	۵	۱	-	-	-	۴	-	۳	خانکوک
۲	-	۱	۲	-	-	۲	۲	۱	-	-	-	۲	-	۴	رقه
۱۱	۱۰	۲۰	۳	-	۲	۴	۱۱	۶	-	-	-	۶	-	۶	زیرک بشروه
۴	۷	۱	-	-	۱	۳	۲	۶	-	-	-	۵	۱	۴	سه قلعه
-	-	۲	۲	-	-	-	۳	۶	-	-	-	۱	-	-	طرچند
۴	-	۲	۲	-	-	-	۵	۵	-	-	-	۱	-	۱	غنی آباد
۱۴	-	۳۱	۱	-	-	-	۵	۱۴	-	-	-	۱	-	۳	فتح آباد
۷	-	۲	۴	-	-	۲	۲	۱۱	-	-	-	۲	-	۲	کرزند
۵	-	۳	۵	-	۱	۳	۵	۵	-	۵	-	۵	-	۵	مصعبی
۹	-	۴	۳	-	-	۳	۷	۲	-	۵	-	۹	-	۱۲	مهرید
۱۰	-	-	۲	-	-	-	-	۱۱	-	-	-	-	-	-	نایک موزیه
۱۱	-	۹	۴	-	۱۱	۱۱	۱۱	-	-	-	-	۵	-	۹	نیکنان
۲	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	۶	بکی
۳۱	۲۵	۸۷	۳۸	۳۳	۲۸۳	۳۵	۱۴۴	۱۶۰۰	۱۱۱	۱۷	۳۰	۷۰	۱۲	۱۸	جمع

ماخذ : فرهنگ آبادنیهای شهرستان فردوس، منتشر شد، مرکز آمار ایران.

کلیاتی در باره موقع طبیعی شهر فردوس

شهر فردوس در نقطه‌ای که طول جغرافیائی آن ۵۷ درجه و ۱۰ دقیقه و عرض آن ۳۴ درجه و ۱۰ دقیقه میباشد قرار دارد. شهر فردوس در جلگه‌ای قرار دارد که دامنه کوه‌های تون که در نقاط مختلف بناهای کارات و سیاهکوه و سفید کوه نامیده میشوند واقع شده است. دامنه کوه‌های کارات که در قسمت شرقی جلگه قرار دارد نقاط مرتفع جلگه را تشکیل میدهد. شهر فردوس در کم‌ارتفاع‌ترین نقطه این حوضه که دارای ۱۲۰۰ متر ارتفاع از سطح دریاست واقع شده است از نظر پستی و بلندی شیب جلگه از شرق و شمال شرقی به طرف غرب و جنوب غربی میباشد. خاک جلگه‌ای که شهر فردوس در آن قرار دارد رسی و شنی است. در محلی که شهر کنونی فردوس در آن قرار دارد زمین رسی و محکم است. در منطقه میان دو باغستان تا امتداد کوه‌های کلات زمین شنی و رسی است.

جلگه فردوس در حوضه آبگیر کوه‌های کلات قرار دارد. مهمترین وسیله تأمین آب قنات‌های است که از دامنه کوه‌های کلات در فاصله ۲ کیلومتری شهر آغاز میشوند. اخیراً بوسیله حلقه چاه عمیق نیز از ذخایر آب زیرزمینی استفاده میکنند. آب‌های زیرزمینی محل کنونی شهر و منبع آب شهر دارای املاح و بد طعم است. مطالعات انجام شده توسط کارشناسان در باره کیفیت سفره آب‌های زیرزمینی در نقاط مختلف دشت فردوس از شرق بطرف غرب نشان داده است که املاح موجود در این آبها بتدریج که جلگه از کوهستان دور میشود رو با افزایش است. بدین ترتیب که در ۷ کیلومتری شرق و شمال شرقی شهر فعلی فردوس که چاه‌های جذبی احداث شده است و سفره آب در این مناطق در حدود ۷۰ متری سطح زمین میباشد املاح موجود در آب در حدود یک گرم در لیتر میباشد این مقدار در شرق این ناحیه کمتر از یک گرم

در لیتر است در حالیکه در ناحیه شهر فردوس مقدار املاح آب از ۲ گرم در لیتر متجاوز است و در جلگه‌های غرب این شهر آب‌معدنی از قنوات دارای بیش از ۴ گرم نمک در لیتر میباشند .

بهره برداری از این آبها در سالیان گذشته چنانکه گزارش کارشناسان کشا و ریزی و آبیاری — نشان داده است سبب شور شدن مقدار زیادی از زمینهای مستعد مرکزی و غربی دشت فردوس گردیده است این پدیده در جاها شدت اهالی و ترك زمینهای قدیمی بسیار موثر بوده است .

هوای شهرستان فردوس تا حدی تحت تاثیر هوای کویری است . شهر فردوس دارای زمستانهای سرد و تابستانهای گرم بوده اختلاف درجه حرارت بسیار زیاد است . حداکثر درجه حرارت در سال ۱۳۴۵ برابر با ۴۴ درجه و حداقل درجه حرارت ۷- درجه بوده است . سردترین روزهای سال از اواسط آذرماه تا اواسط دیماه است که حداقل درجه حرارت به ۷- درجه و حداکثر آن به ۲۶+ نیز رسیده است . دوره یخبندان از اواسط مهر ماه هر سال تا اواسط فروردین ماه سال بعد میباشد .

مقدار بارندگی در فردوس بسیار کم است . از اواخر خرداد تا اواسط مهر مطلقاً باران نمیبارد متوسط بارندگی در سالهای اخیر از ۶۶ میلیمتر تجاوز نکرده (باستثنای سال ۱۹۶۷ که به ۲۶۰ — میلیمتر رسیده است) . از اواسط بهمن ماه تا اواسط اردیبهشت را باید فصل بارندگی دانست . شهر فردوس در مسیر باد های تندی قرار دارد که در اصطلاح محلی به نامهای سه گانه موسومند .

۱- ماخذ : گزارشات اداره کل هواشناسی کشور .

فصل دوم

جمعیت شهر فردوس

۱- تاریخچه تغییرات جمعیت در شهر فردوس :

چنانکه در فصل مربوط به تحولات تاریخی سکونت در فردوس متذکر شدیم شهر فردوس در اوایل دوره اسلامی رونق داشته و دومین شهر پر جمعیت ولایت قهستان بوده است . اما هیچیک از جغرافیانویسان معتبر آنزمان از جمعیت این شهر سخن نگفته اند . تنها اطلاعی که از جمعیت گذشته فردوس داریم در قرن پیش است . صنیع الدوله در مرآت البلد ان جمعیت فردوس را که تا آنزمان نیز تون خوانده میشده ، در حدود ۵ تا ۶ هزار نفر تخمین زده است . سرپرستی سایکس نیز که در اواخر قرن نوزدهم از فردوس دیدن کرده است جمعیت آنرا در حدود ۴ هزار نفر دانسته است . در فاصله ۶۰ سالی که از دیدار سایکس از فردوس و تخمین وی میگذرد و نخستین سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۴۰ اطلاعی از جمعیت فردوس و تغییرات آن نداریم - جمعیت شهر فردوس در سال ۱۳۳۰ به ۶۸۳۴ نفر و در آبانماه سال ۱۳۴۰ به ۱۰۸۱۳ نفر افزایش پیدا کرده است . میتوان چنین فرض کرد که جمعیت شهر فردوس تا اوایل دوره مشروطیت دارای - چنین خصوصیتی بوده است :

باروری و مرگ و میر در سطح بالایی قرار داشته و مهاجرت بندرت صورت میگرفته است در نتیجه رشد جمعیت تقریباً ثابت بوده است .

در اوایل قرن حاضر هجری جمعیت فردوس بسبب کاهش تدریجی مرگ و میر دارای رشد

ملایمی بود و در دهه قبل از سرشماری ۱۰۳۳۰ بر سرعت رشد آن افزوده شده و سرانجام جمعیت فردوس از حدود ۴ تا ۵ هزار نفر جمعیت ثابت در قرن گذشته بحدود ۶۸۳۴ نفر در سال ۱۳۳۰ افزایش یافته است. سپس آهنگ رشد جمعیت بر سرعت افزایش یافته و جمعیت شهر طی ده سال میان دو سرشماری از ۶۸۳۴ نفر به ۱۰۸۳۴ نفر در سال ۱۳۴۰ رسیده است. نمودار شماره ۱ رشد جمعیت شهر فردوس را در یک قرن اخیر نشان میدهد. بدین ترتیب در دهه میسران دو سرشماری عمومی جمعیت فردوس ۴۰۰۰ نفر افزایش یافته و متوسط افزایش سالانه جمعیت ۴۰۰ نفر بوده است. نسبت رشد جمعیت در طی ده سال ۵۸ درصد بوده است که متوسط رشد سالانه آن ۴/۷ درصد بوده است.

۲- ساختمان جمعیت شهر فردوس و تغییرات آن در آینده :

در سال ۱۳۴۰ جمعیت شهر فردوس ۱۰۸۱۳ نفر بوده است و از این تعداد ۵۳۷۷ نفر مرد و ۵۴۳۶ نفر زن بوده اند. در دهه میان دو سرشماری جمعیت شهر ۴/۷ درصد رشد کرده است. رشد گروه مردان در این مدت ۱/۵ درصد و رشد گروه زنان ۴/۳ درصد بوده است. چنانکه قبول نمائیم رشد طبیعی جمعیت برای کل کشور ۳ درصد میباشد ۱/۷ درصد رشد سالانه اضافی جمعیت شهر در اثر مهاجرت ۱۲۰۶ نفر به شهرداری آمده است.

در حالیکه طبق جدول شماره ۲ سرشماری تعداد مهاجرین به خارج از حوزه سرشماری این شهرستان ۳۴۲ نفر بوده است و باید ۹۱۳ نفر بقیه در حوزه این شهرستان متولد شده باشند بعبارت دیگر این شهر بیشتر جاذب روستائیان اطراف خود بوده است. بنظر میرسد که با ملاحظه خصوصیات شغلی جمعیت مهاجرین خارج از شهرستان باید از مأموران دولتی باشند. نسبت

جنسی مردان به زنان ۹۸/۸ میباشد و مقایسه این نسبت با کل ایران که در سال ۱۳۳۰ برابر با ۱۰۳ و در سال ۱۳۴۰ برابر با ۱۰۷ بوده است نشان میدهد که در این شهر تعداد مردان کمتر از تعداد زنان بوده است و این امر ممکن است در اثر مهاجرت مردان از شهر فردوس بخارج و مهاجرت خانواده های روستائی به شهر فردوس باشد . متاسفانه اطلاع درستی از جزئیات و مشخصات مهاجرت در دست نداریم تا این امر مورد بررسی دقیقتری قرار دهیم .

در هر پیش بینی جمعیت ابتدا باید داده های سرشماری را مورد بررسی کافی قرار داد و و صحت و میزان خطای آنرا برآورد نمود و سپس ارقام آنرا صاف و تصحیح کرد ، بعنوان جمعیت پایه قرار داد . گزارشهای سرشماری چه در سال ۱۳۳۰ و چه در سال ۱۳۴۰ دارای کم شماریهایی از نظر گروههای سنی میباشد . شدیدترین کم شماری در گروه ۰-۴ ساله رخ داده است . اطفال کمتر از ۰ سال در سرشماری سال ۱۳۳۰ برابر با ۱۲ درصد و در سال ۱۳۴۰ برابر با ۱۰ درصد کلی جمعیت بوده است . این میزان برای کل کشور ۱۷/۷ درصد بوده است . برای اصلاح جمعیت سرشماری بعنوان جمعیت پایه بمنظور پیش بینی جمعیت شهر بدون مهاجر از توزیع جمعیت معدل پابرجا *Stable Population* که دارای ۳ درصد رشد و امید زندگی ۴۰ سال باشد استفاده شده است . جدول شماره ۱ ضمیمه توزیع جمعیت را برای شهر فردوس و کل ایران و بر اساس جمعیت نظری نشان میدهد .

۱- تمام محاسبات و تجزیه و تحلیل این قسمت بوسیله آقای حبیب خزانه کارشناس آمار و جمعیت شناسی موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی انجام گرفته است. از همکاری ارزنده ایشان نهایت سپاسگذاری را مینمایم .

برای پیش بینی جمعیت آینده ، جمعیت پایه را در نظر گرفته و بر اساس فرضیه های زیر با روش ترکیبی *Component Method* محاسبات لازم انجام گرفته است (ماخوذ از کتاب *Manual III* سازمان ملل متحد ، نشریه شماره ۲۵)

سال	باروری عمومی	امید به زندگی	مرگ و میر عمومی
۱۳۴۵	۲۳۶/۲	۴۵ سال	۱۸/۷۷
۱۳۵۰	۲۲۶/۴	۴۷/۰	۱۶/۵۰
۱۳۵۵	۲۱۷/۴	۵۰/۰	۱۵/۲۱
۱۳۶۰	۲۰۶/۱	۵۲/۰	۱۳/۵۰
۱۳۶۵	۱۹۴/۸	۵۵/۰	۱۲/۲۳
۱۳۷۰	۱۸۸/۳	۵۷/۰	۱۱/۰۰

برای محاسبه جمعیت مهاجرالگوی سنی و جنسی مهاجرین شهری استان خراسان را - بدست آورده و فرض شده است که در طول زمان ۲۰ سال آینده نحوه مهاجرت به شهر فردوس بر اساس چنین روندی خواهد بود . نسبت جنسی برای مهاجرین ۱۲۰ و توزیع سنی آن طبق جدول شماره ۲ ضمیمه میباشد . توزیع سنی جمعیت شهر بدون مهاجرین در جدول شماره ۸ تا ۱۲ ضمیمه و توزیع سنی و جنسی مهاجرین در جدول شماره ۳ تا ۷ و توزیع سنی کل جمعیت در جدول شماره ۱۳ تا ۱۷ ضمیمه نشان داده شده است .

ردیف اول جدول شماره ۱۳ تا ۱۷ ضمیمه

۳- رشد جمعیت شهر فردوس در ۲۰ سال آینده :

چنانکه در قسمت نخست این فصل ملاحظه نمودیم جمعیت شهر فردوس در اواخر قرن گذشته که دارای جمعیت ثابتی بود، است تا سال ۱۳۳۰ یعنی در مدت نیم قرن از حدود ۵۰۰۰ نفر به ۶۸۰۰ نفر افزایش یافته است . بدین ترتیب در مدت نیم قرن رشد سالانه جمعیت شهر حدود ۱ درصد بوده است . بدیهی است که با توجه به رشد سریع جمعیت میان دوسرشماری میتوان فرض نمود که قیمت عمده ای از رشد جمعیت مربوط به دهه پیدایش از سرشماری ۱۳۳۰ بوده است . رشد جمعیت فردوس میان دوسرشماری ۵۸ درصد و متوسط رشد سالانه جمعیت ۴/۷ درصد بوده است . بدین ترتیب اگر رشد طبیعی جمعیت شهر فردوس و ۳ درصد در سال فرض کنیم (که فرض قابل قبولی بنظر میرسد) ، نسبت مهاجرت ۱/۷ درصد بوده است . میزان مهاجرت شهر فردوس در این مدت طبیعی بنظر میرسد . علل مهاجرت بشهر رونق فعالیت های اقتصادی و - خدمات دولتی در شهر به نسبت دهکده های شهرستان بوده است . قسمت عمده ای از - مهاجرین چنانکه در بحث مربوط به مهاجرت مشاهده نمودیم از آبادی های شهرستان به شهر فردوس مهاجرت کرده اند .

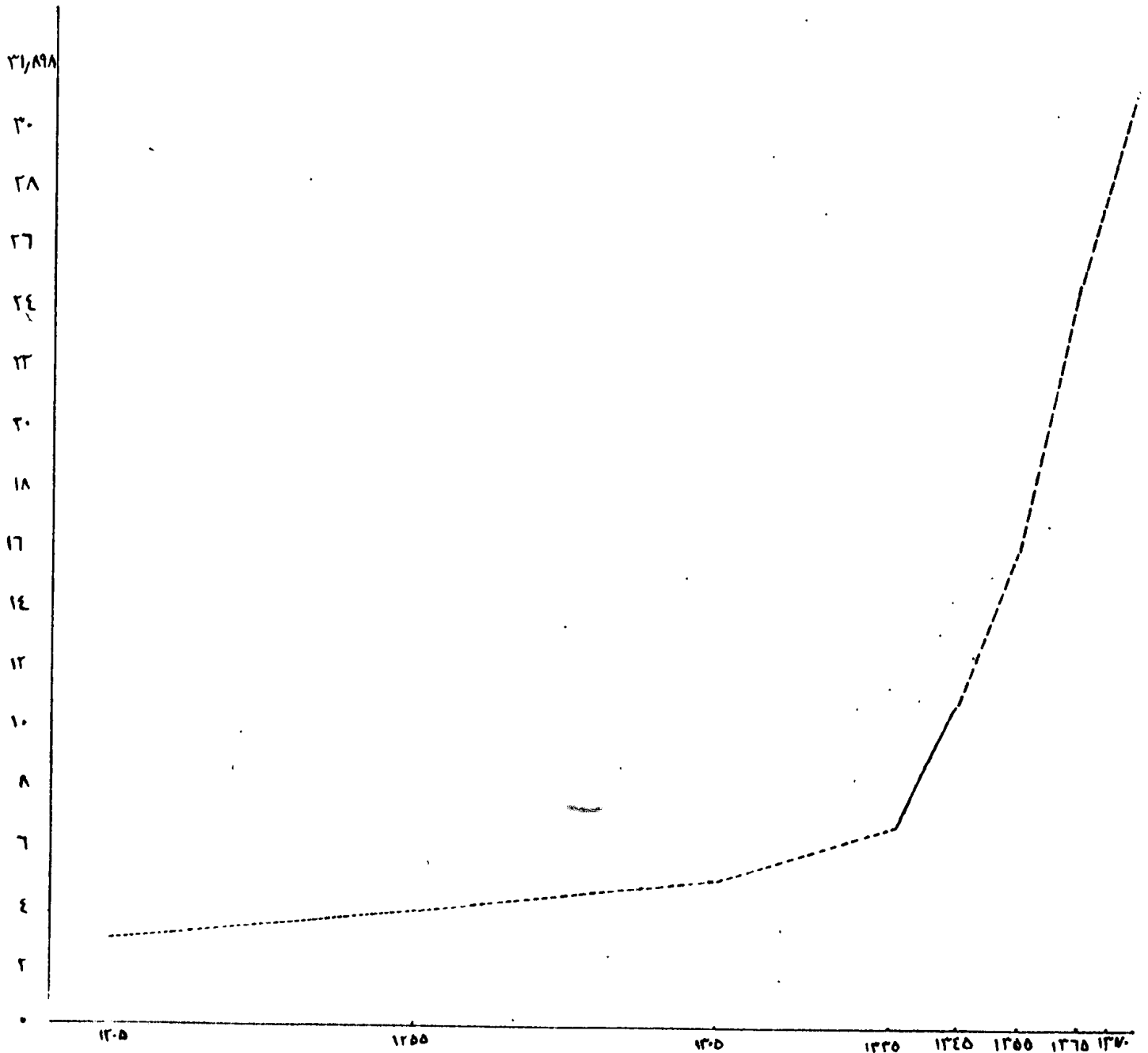
جمعیت ۳۰ سال آینده شهر فردوس با فرض های پنجگانه زیر یعنی بارشده ۲/۵ درصد و ۳ درصد و ۴/۷ درصد و ۵ درصد برای ۵ سال اول و ۴/۷ برای دوره های بعدی بنحوی است که در جدول زیر آمده است .

تخمین تغییرات جمعیت شهر در ۲ قرن اخیر
براساس داده های تاریخی

جمعیت شهر براساس سرشماری ۱۳۳۵

و ۱۳۴۵

پیش بینی جمعیت شهر در ۲۵ سال آینده

رشد آینده جمعیت شهر فردوس بر اساس فرض مختلف

۱۳۷۰	۱۳۷۰	۱۳۶۰	۱۳۶۰	۱۳۵۰	۱۳۵۰	درصد رشد سالانه
۲۲۶۲۹	۲۰۰۰۸	۱۷۶۹۱	۱۰۶۶۲	۱۳۸۳۱	۱۲/۲۲۹	۲/۰
۲۶۲۱۳	۲۲۶۱۷	۱۹۰۱۴	۱۶۸۳۷	۱۴۵۲۷	۱۲۰۳۲	۳
۴۶۶۷۰	۳۶۵۷۰	۲۸۶۶۴	۲۲۴۶۴	۱۷۶۰۰	۱۴۰۱۹	۰
	۳۱۸۹۸	۲۰۰۱۰	۱۹۸۳۸	۱۰۹۹۰	۱۴۰۱۹	۴/۷۰

چنانکه از جدول شماره ۱۳ و نمودار شماره ۲ معلوم میشود بدون تردید حد اقل رشد جمعیت شهر فردوس در ۳۰ سال آینده، رشد طبیعی آن یعنی رشد سالانه ۳ درصد خواهد بود. در اینصورت جمعیت شهر فردوس در سال ۱۳۷۰ بالغ بر ۲۶۲۱۳ نفر خواهد شد. و نظر باینکه جز سرمایه گذارهای پراکنده دولتی در دهه اخیر فعالیت عمده ای در شهر صورت نپذیرفته و تغییرات عمده ای نیز در منطقه پدید نیامده است و باینهمه مانده مثبت مهاجرین در شهر فردوس بطور متوسط سالی ۱/۷ درصد جمعیت شهر بوده است، نمیتوان گفت که در صورت دوباره سازی شهر و پیاده کردن طرح جامع و کمکهائی که قرار است باین شهر بشود حد اقل مانده مثبت مهاجرین در ۳۰ سال اول ۲ درصد جمعیت شهر خواهد بود. در اینصورت رشد سالانه ۰ درصد برای جمعیت شهر فردوس در ۳۰ سال اول منطقی و واقعی بنظر میرسد. در صورتیکه

فرض کنیم در ۵ سال یعنی تا سال ۱۳۵۰ بعلمت دوباره سازی شهر رشد جمعیت حدود ۵ درصد و در سالهای بعدی ۷٪ درصد باشد جمعیت فردوس در سال ۱۳۷۰ بالغ بر ۳۱۸۹۸ نفر خواهد بود . بر اساس همین فرض است که تمام محاسبات مربوط به توزیع سنی و جنسی جمعیت بوسیله آقای حبیب خزانه محاسبه شده است .

ساخت اقتصادی شهر فردوس

در شهر فردوس نیز همان الگوی شایع در آبادیهای پرجمعیت منطقه تسلط دارد .
بدین معنی که کشاورزی ، دامداری محدود ، قالیبافی ، تولیدات محدود و افزارمندان
و مبادلات کالایی و بازرگانی اساس فعالیت اقتصادی شهر را تشکیل میدهد . از ویژگیهای -
اساسی ساخت اقتصادی - اجتماعی شهر فردوس ^ش واحد نامتغایز صنایع دستی و کشاورزی از یک
سو و صنایع و بازرگانی از سوی دیگر است . این ویژگی اساسی مانع رشد و توسعه و تحول و تطور
تقسیم کار اجتماعی است که اساس و مبنایش مبتنی است با تمایز صنعت و کشاورزی از یک سو و صنعت
و بازرگانی از دیگر سوی . در نتیجه تمایز میان شهر و ده و تمایز میان صنعت و بازرگانی در شهر
بوجود نیامده و همگی درهم آمیخته و کل واحد شهری را تشکیل داده اند . یکی دیگر از نتایج
و آثار چنین سازمانی شباهت زیاد شهرها با آبادیهای پرجمعیت منطقه میباشد .
مادراین بررسی ابتدا از نیروی انسانی و سپس از تولیدات کشاورزی و دامی و پس از آن از -
صنایع دستی و سرانجام از مبادلات منطقه و تخمین درآمد شهر سخن میگوئیم .

۱- نیروی انسانی :

نیروی انسانی شهر فردوس به دو گروه متمایز تقسیم میشود . اول ، نیروی انسانی زنان که
نسبت قابل ملاحظه ای را تشکیل میدهد . زنان بیشتر در صنایع خانگی یعنی ریسندگی و قالیبافی
اشتغال دارند . دوم ، نیروی انسانی مرد که در زراعت ، فروش و پیشه های مختلف و کارمندی
دولت مشغول بکار هستند .

در سال ۱۳۳۰ جمع شاغلین ۱۰ ساله ببالای مرد ۱۹۴۸ نفر و جمع شاغلین ۱۰ ساله ببالای زن ۱۱۲۳ نفر بوده است - ۱۰۵۱ نفر از زنان در صنایع خانگی اشتغال داشته اند ، از این افراد ۷۰۸ نفر قالیبافی و ۳۱۵ نفر نخریسی میکرده اند . از شاغلین مرد ۷۲ نفر دارای مشاغل حرفه ای بوده اند که ۵۸ نفرشان مستخدم دولت و ۱۰ کارکن مستقل و ۴ نفر مزد بگیر بوده اند ، ۱۶۶ نفر در امور اداری اشتغال داشته اند که ۱۲۰ نفرشان مستخدم دولت بوده اند ، ۱۴۷ نفر در خرید و فروش اشتغال داشته اند که ۱۳۳ نفرشان کسبه مستقل بوده اند ، و ۳۱ نفر در عمده فروشی مشغول بکار بوده اند .

۸۳۱ نفره مشاغل زراعتی اشتغال داشته اند . از این افراد ۳۵۸ نفر زارعان مستقل و ۴۳۰ نفر کارگران روزمزد کشاورزی بوده اند - ۸۱ نفر در حمل و نقل که ۳۵ نفرشان کارکن مستقل بوده اند . در تولیدات ۴۶۲ نفر اشتغال داشته اند که ۱۲۹ نفر کارکن مستقل بوده اند ، و ۳۳۳ نفر مزد بگیر بوده اند . البته باید توجه داشت که منظور از تولیدات صنعتی در شهر فردوس پیشه های مختلف در کارگاههای کوچک شهری مانند نجاری ، آهنگری ، مسگری ، دباغی و کارهای ساختمانی و صنایع غذایی چون ماست بندی و حلیم پزی و مانند اینها است . و منطوق تولیدات صنعتی در مورد این شهر و بسیاری از شهرها و مناطق روستائی دیگر باید باین اعتبار دانسته شود .

دوستان و شصت نفر نیز در خدمات اشتغال داشته اند . از این عدد ۷۶ نفر مستخدم دولت و ۷۵ نفر مزد بگیر و ۳۰ نفر کارکن مستقل بوده اند . غالب کارکنان مزد بگیر خدمات از خدمه منزلها بشمار می آیند .

در سال ۱۳۴۵ جمعیت ۱۰ ساله ببالای شهر ۷۶۳۶ نفر بوده است - ۳/۱ درصد

از آنان دارای فعالیت اقتصادی بوده اند . این نسبت برای جمعیت مرد ۱۰ ساله به بالا -
۶۷/۱ درصد و برای زنان ۳۹/۲ درصد بوده است . بالا بودن میزان زنان فعال از نظر
اقتصادی در شهر فردوس نسبت به جمعیت کشور و جمعیت شهر نشین و روستا نشین ناشی از رواج
صنایع خانگی و قالیبافی در شهر فردوس میباشد .

در سال ۱۳۴۰ شاغلین ۱۰ ساله به بالای فردوس ۴۰۲۲ نفر بوده اند . از این عده
۲۵۱۹ نفر مرد و ۱۵۰۳ نفر زن بوده اند . از زنان فعال ۵۰۸ نفر کارکن مستقل هستند یعنی
مستقلا در خانه به نخ رسی یا قالیبافی اشتغال دارند و ۱۶۵ نفر مزد بگیر و ۷۸۱ نفر کارکن فامیلی
بدون مزد میباشند - ۱۳۹۰ نفر از زنان در کار قالیبافی و نخ رسی هستند .

از جمعیت مردان شهر ۱۰۳ نفر دارای مشاغل حرفه ای بوده اند . از این افراد ۸۵ نفر
مستخدمین دولت بوده اند . از ۱۴۸ نفر کارکنان دفتری ۱۲۳ نفر کارمند دولت بوده اند .
کارکنان فروش ۳۱۳ نفر بوده اند که ۳۵۳ نفر کسبه مستقل و ۴۲ نفر مزد بگیر بوده اند .
از ۲۵۴ کارکنان خدمات ۲۹ نفر کارکن مستقل و ۱۱۷ نفر مزد بگیر و ۸۶۷ نفر کارکنان کشاورزی -
۵۸۳ نفر از زنان مستقل نسق دار و ۱۹۵ نفر کارگران مزد بگیر بوده اند . در حرفه و پیشه ها
۷۷۶ نفر اشتغال داشته اند . از این افراد ۱۸۷ نفر کارکنان مستقل یعنی صاحبکارگاههای
نجاری و آهنگری و مسگری و دباغی و خیاطی بوده و ۵۳۳ نفر کارگر روز مزد بوده اند . از مجموع
مشاغلین در حرفه و پیشه ها ۳۴۰ نفر در کارهای ساختمانی و ۳۹۰ نفر در حرفه تولیدی صنعتی
اشتغال داشته اند . بنابراین در قسمت اول نیمی از آنان صاحبان کارگاههای کوچک مذکور بوده
و نیمی دیگر مزد بگیر بوده اند . از طرفی از ۳۴۰ نفر کارگران ساختمانی حدود ۳۰ نفر دارای کارگاه

مستقل مانند لوله کشی و نجاری و شیروانی سازی بوده و بقیه بنایان و عمله های روز مزد بوده اند .
از کارکنان خدمات ۱۱۶ نفر کارگران منازل و آشپزها و پیشخدمتها و ۷۰ نفر سرایداران و -
خدمتکاران سرپائی و ۸ نفر اطوکش و ۴۰ نفر سلمانی و آرایشگر و ۴۴ نفر پلیس بوده اند .

۲- تولیدات کشاورزی و دامی

مهمترین تولیدات کشاورزی شهر فردوس زعفران است که میزان تولید سالانه آن حدود
۲/۰ تن و ارزش آن در حدود ۱۰ میلیون ریال است . این محصول به بازار مشهد صادر میشود .
پنبه یکی دیگر از تولیدات شهر فردوس است که بخارج صادر میشود . در مزارع اطراف شهر
و دهکده های نامبرده حدود ۱۰۰ تن پنبه تولید میشود ، که ارزش آن در حدود ۳/۰ میلیون
ریال است .

از تولیدات دیگر اراضی اطراف شهر زیره و صیفی کاری و گندم و جو میباشد . زیره به بازار مشهد
صادر میشود و حجم تولید آن حدود ۱۰۰ تن با ارزش ۲/۱ میلیون ریال است . گندم و جو و محصولات
صیفی کاری بمصرف اهالی شهر میرسد .

باغداری نیز در شهر فردوس و روستاهای تابع شهر رایج است . معمولا وسعت باغها از
هزار متر تا یک هکتار است . محصولات عمده باغها عبارتند از انار و انگور . محصول باغها پیشتر
بمصرف اهالی میرشد و در محل مصرف میشود .

تولیدات دامی شهر نیز محدود است به محصولات بز و گوسفند و گاو و اسب و الاغ که در -
خانه ها از آنها نگهداری میکنند . برخی از خانوارهای زارع و بامرغه دارای تعدادی گوسفند

در روزه های هستند که برای تعلیف بخارج از شهر فرستاده میشوند . بر طبق نمونه گیری -
مهرماه ۱۳۴۷ - ۳۵ درصد از خانوارهای شهر فردوس دارای يك يا چند وايس دام بوده اند .
مجموع گوسفند و بز شهر فردوس حدود ۶ تا ۷ هزار رأس تخمین میشود : گاو و گوساله و گاوکارنیرو
حدود ۵۰۰ رأس تخمین میشود .

۳- تولیدات صنعتی :

اساس و مبنای تولیدات صنعتی در شهر فردوس و نوع صنایع دستی است :

یکی قالیچه بافی و دیگری فعالیت های چون مسگری و آهنگری و نجاری و دباغی و حلاجی و مانند آن .
بنابراین در این بخش از فعالیت های دوگانه مذکور بحث میکنیم . بدیهی است که کارخانه برق
و کوره آجرپزی فردوس و صنعتی حاشیه ای دارند و در این تقسیم بندی وارد نمیشوند .

الف - کارگاه های کوچک صنایع دستی :

بزرگترین کارگاه های شهر فردوس دو کارگاه حلاجی پشم است . کارگاه های دیگر شهر عبارتند از :
کارگاه نمد مالی ۴ کارگاه خراش ۲ کارگاه پنجره و لوله سازی ، ۱۴ کارگاه آهنگری ، ۵ کارگاه
تعمیر موتورسیکلت ، ۲ کارگاه صندوق سازی ۳ کارگاه دباغی ، يك پالان دوزی یا ۳ کارگاه
چراغ سازی ، يك سماور سازی ، ۵ کارگاه کوزه سازی ، ۶ کارگاه نجاری ، يك اوزن کوبی ،
۳۲ کارگاه کفشی ، ۲ کارگاه روغن گیری و ۱ کارگاه معزائیک سازی .

ب - قالیبافی

مهمترین و اساسی ترین تولیدات صنعتی در شهر فردوس صنایع خانگی و قالیچه بافی است .

دوکارگاه حلاجی پشم نیز که وابسته به قالببانی است به ظرفیت ۳۰۰ کیلو در روز در فردوس -
فعالیت دارند نرخ رسی و پیش‌رسی نیز بوسیله خانوارهای قالبباف و یا خانوارهایی که قالببافی
ندارند انجام میشود. قدرت تولیدی هر نفر در روز حدود نیم کیلو پیش‌رسی است. دستمزد
ریسندگی برای هر کیلو پشم ۲۰ ریال است.

چنانکه در فصل مربوط به قالببانی در منطقه فردوس متذکر شدیم تولید قالبی در منطقه و
شهر فردوس بصورت تولید قالبچه های کوچکی است که متوسط مساحت آن حدود ۲ متر میباشد.
قالببانی بوسیله دارهای خوابیده انجام میشود که ساختمان ساده ای داشته و در حدود
۳۰۰ ریال ارزش دارند و تهیه آن برای خانوارها بسیار آسان است. فن قالببانی نیز بسیار ساده
بوده و زنان و غالب خانوارها با آن آشنائی دارند.

بر طبق نتایج بررسی صنعت فرش در فردوس که بوسیله موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی
بعمل آمده است در شهر فردوس در سال ۱۳۴۴ - ۵۰۰۰ دار فعال وجود داشته و ۱۰۰۰۰ بافنده
مشغول بافندگی قالبی بوده و مجموع تولید سالانه آنان حدود ۳۶۰۰ قالبچه بوده است.

نتایج حاصله از نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ در شهر فردوس و نتایج سرشماری سال ۱۳۴۵ -
نشان میدهد که تعداد خانوارهای قالبباف و زنان شاغل در قالببافی و همچنین حجم تولید بیشتر از
میزانی است که در بررسی موسسه بدست آمده است. ضمناً بر طبق نظریه کلی محققان موسسه
تحقیقات اجتماعی که در بررسی صنعت فرش در ایران شرکت داشته اند بطور متوسط حدود یک سوم
خانوارها در مناطق قالببانی بطور فعال در تولید قالبی شرکت دارند.

بر طبق نمونه گیری مذکور ۲۸ درصد خانوارهای نمونه در سال جاری بتولید قالبی مشغول -

بوده اند . ضمناً بر طبق سرشماری سال ۱۳۴۵ در حدود ۱۳۹۷ نفر به کار قالبیانی وریسندگی اشتغال داشته اند . از این افراد ۱۳۲۳ نفر به کار بافندگی مشغول بوده اند که در مورد فرسودس مربوط است به قالبیانی . اگر رقم اخیر درست باشد و بطور متوسط هر ۲ نفر قالبیانی روی یک دارکار کنند در این صورت تعداد دارهای فعال در سال ۱۳۴۵ باید در حدود ۶۱۲ دار بود باشد . در صورتیکه نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ با واقعیت نزدیک باشد در سال جاری حدود ۷۰۰ خانوار در تولید قالی شرکت داشته اند و نظر باینکه مطابق معمول هر خانوار دارای یک دار فعال است . احتمالاً تعداد دارهای قالبیانی نیز باید در همین حدود باشد و این رقم با توجه به افزایش تولید قالی در شهر فردوس در سالهای اخیر که مورد تأیید بازرگانان قالی و مطلعین محلی بوده است درست بنظر میرسد . بخصوص آنکه مقایسه تعداد قالبیانیان در سال ۱۳۳۵ که بالغ بر ۷۱۲ نفر بوده و خانوارهای قالبیانی که ۳۶۲ خانوار بوده اند و رشد تعداد آنان در سال ۱۳۴۵ به ۱۲۲۳ نفر و ۸۰۸ خانوار روشنگر شد سریع قالبیانی در سالهای اخیر بوده است . به بیان دیگر در طی ده سال ۷۱ درصد به جمعیت قالبیانی افزوده شده است که مبین رشد سالانه نزدیک به ۶ درصد میباشد .

بر طبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ متوسط تولید هر دار قالی در سال حدود ۶/۵ قالیچه بود ، است در حالیکه بر طبق بررسی موسسه تحقیقات اجتماعی متوسط تولید هر دار در سال ۱۳۴۴ در شهر فردوس ۷/۲ قالیچه بوده است . بهر حال اگر متوسط تولید هر دار را ۷ فرض کنیم که عدد قابل قبولی بنظر میرسد تولید قالیچه در سال ۱۳۴۶ در شهر فردوس ۴۶۰۰ قالیچه بطول ۱۸۰۰ متر مربع بوده است . اگر ارزش هر متر مربع قالیچه بطور متوسط ۱۰۰ ریال باشد ارزش تولید قالیچه

در شهر فرودوس در سال ۱۳۴۶ در حدود ۸/۸۲۰/۰۰۰ ریال بوده است . از این مبلغ حدود ۰ میلیون ریال از طریق دستمزد و خرید و فروش مواد اولیه عاید اهالی فرودوس شده است .

۴ - هزینه های دولتی :

با توجه باینکه حدود ۳۶۰ نفر کارمند دولت در آبانماه ۱۳۴۰ در شهر فرودوس زندگی میکردند ، انچه که ۹ درصد شاغلین شهر را تشکیل میداده اند و متوسط حقوق ماهانه آنان حدود ۰ تا ۶ هزار ریال بوده است میتوان گفت که مجموع هزینه های دولتی در شهر فرودوس حدود ۲۰۰ ملیون ریال بوده است . و با توجه باینکه مجموع صادرات شهر در همین حدود است میتوان با اهمیت مخرج دولتی در شهرین بزرگ و آنرا یکی از عوامل موثر در اقتصاد شهر دانست . ولی باید باین امر توجه داشت که نیمی از کارمندان دولت از اهالی محل نبودند و قسمتی از درآمد خود را در خارج از فرودوس خرج میکنند

۰ - مبادلات بازرگانی :

همانکه شهر فرودوس مرکز شهرستان است و از نظر اداری شهر هلوید هکده های شهرستان را زیر نظر دارد و مرکز اقتصادی و تجاری منطقه بحساب میآید و چنانکه در فصل مربوط به مبادلات منطقه گفتیم یکی از ۰ بازار منطقه و بزرگترین آنها است . شهر فرودوس با روستاهایی که در حوضه جلگه فرودوس قرار گرفته اند و با روستاهای قسمت جنوبی شهرستان بیرون تشکیل یک واحد مبادلات بازرگانی را میدهد بدین معنی که شهر فرودوس بازار د هکده های قسمت جنوبی این شهرستان بشمار میآید .

در این شهرستان ۱۰ د هکده وجود دارد که جمعیت آنها بیش از صد نفر است :

د هکده های بیرون با ۱۰۲۷ نفر ، باغستان بالا با ۷۴۷ نفر ، باغستان سرآسیاب با ۷۳۴ نفر

مهرانکوشک با ۵۳۹ نفر، خانیک با ۴۹۱ نفر، انارستانک با ۳۷۲ نفر، بهشت آباد با ۱۹۱ نفر، امروکان با ۴۱۸ نفر، مقصودآباد با ۳۰۸ نفر، افقو با ۲۲۶ نفر. از میان این روستاها ۴ آبادی باغستان بالا و باغستان سراسیاب و بهشت آباد و مقصودآباد در واقع ضمیمه شهر فردوس بحساب می آیند. بازار فردوس قالیچه و زعفران و پنبه و زیره را که در این دهکده ها و در شهر فردوس تولید میشود به بازار مشهد صادر میکند. واردات عمده شهر فردوس عبارت است از پشم از مشهد و گرگان، مواد غذایی چون برنج و روغن و کشک و قند و شکر و چای و آرد و مواد پوشاکی چون پارچه و کفش از بازار مشهد.

مجموع ارزش صادرات بازار فردوس به خارج ممکن است در حدود ۳۰ میلیون ریال باشد مجموع ارزش واردات مواد مختلف نیز که به بازار فردوس وارد میشود و در شهر فردوس و دهکده های اطراف توزیع میشود ممکن است در حدود ۴۰ میلیون ریال باشد. هزینه های دولتی و درآمد کارمندان عدم تعادل واردات و صادرات را جبران میکند.

۶- تخمین درآمد شهر فردوس:

برای تخمین تقریبی درآمد شهر فردوس از دو روش استفاده شده است. اول از راه تخمین درآمد خانوارهای شهر بر اساس نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ و دوم از راه تخمین ارزش تولیدات و درآمد های نقدی شهر.

الف - تخمین درآمد خانوارها:

در نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ درآمد تقریبی خانوارهای نمونه بر اساس منابع زیر مورد بررسی

قرار گرفته است :

- میزان درآمد رئیس خانوار از شغل اصلی وی
- میزان درآمد خانوار از فعالیت‌های اعضای شاغل خانوار
- درآمد خانوار از زراعت بر اساس وسعت زمین و نوع محصول و شیوه کشت
- درآمد خانوار از باغبانی بر اساس وسعت باغ و نوع محصول و میزان محصول
- درآمد خانوار از مرغداری بر اساس تعداد مرغ و تخم مرغ
- درآمد خانوار از دامداری از طریق انواع دام و تعداد آنها
- درآمد خانوار از قالبیابی بر اساس تعداد دار فعال و افراد قالبیاب و میزان تولید
- درآمدهای اتفاق خانوار

بر اساس نتایج حاصله از نمونه گیری مذکور ، قشر بندی خانوارها و درآمد متوسط خانوارهای هر قشر اجتماعی معین شده است . قشرهای • گانه اجتماعی و تعداد خانوارهای هر قشر و درآمد متوسط خانوارهای هر قشر در فصل چهارم آمده است .

بر اساس این بررسی مجموع درآمد خانوارهای شهر بوشهر زیر محاسبه شده است .

۷,۵۰۰,۰۰۰ ریال	مجموع درآمد طبقه بالای شهر
" ۷,۰۰۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای بازرگانان
" ۲۲,۴۰۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای کارمندان
" ۹,۰۰۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای کسبه
" ۷,۳۹۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای پیشه ور
" ۱۶,۸۰۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای کشاورز
" ۱۳,۶۵۰,۰۰۰	مجموع درآمد خانوارهای قشریائین
<hr/>	
۸۳,۷۱۰,۰۰۰	جمع

ب - تخمین ارزش تولیدات و درآمدهای نقدی شهر:

برای بدست آوردن مجموع درآمد شهر از اینزراه تولیدات اصلی و درآمد شهردر چهارگروه اصلی برآورد شده است . اول درآمد تولیدات کشاورزی و دامی ، دوم درآمد تولیدات صنعتی و سوم برآورد ارزش خدمات و چهارم هزینه های دولتی و پرداخت حقوق کارمندان .

۵۰/۴

اول - ارزش تولیدات کشاورزی به میلیون ریال

۱۵/۰ زعفران

۲/۹ زیره

۲۳/۰ گندم و جو

۳/۵ پنجه

۱/۵ صیفی کاری

۲/۵ محصولات سردرختی

۴/۰ تولیدات دامی

۱۵/۰

دوم - ارزش تولیدات صنعتی به میلیون ریال

۹/۰ قالیبافی

۶/۰ تولیدات کارگاهی

۱۶/۰

سوم - ارزش خدمات به میلیون ریال

۲۵/۰

چهارم - درآمد نقدی شهر از راه مخارج دولتی به میلیون ریال

۹۶/۴

جمع

تولید خالص کشاورزی و دامی حدود ۳۷ میلیون ریال و تولید خالص صنعتی حدود ۸ میلیون ریال میباشد بنا بر این جمع درآمد خالص شهر حدود ۷۶ میلیون ریال برآورد میشود .

باید توجه داشت که این ارقام دارای دقت کافی نبوده و به همین سبب نیز در برآورد درآمد شهر از دوره مختلف تفاوتی دیده میشود . چنانکه مجموع درآمد خانوارها ۹ درصد بیشتر از مجموع تولید درآمد نقدی شهر است . با اینهمه این بررسیها حدود کلی وسیمای عمومی فعالیتها ی - اقتصاد ی و درآمد شهر را نشان میدهد . روشنتر این واقعیت است که میزان خود مصرفی در شهر حدود ۶۰ درصد تولیدات میباشد .

فصل چهارم

قشرها و طبقات اجتماعی در شهر فردوس

قشرهای اجتماعی در شهر فردوس بر اهم از نظریه ایگاه هر قشر در ساختمان اقتصادی - اجتماعی و ملاکهای عینی چون میزان درآمد و تحصیلات و شغل و ... و هم از نظر ذهنی که مربوط است به تصورات مردم درباره :

الف - تعداد قشرها و سلسله مراتب آنها .

ب - جایگاه خودشان در این سلسله مراتب .

ج - جایگاه دیگران در قشر بندی اجتماعی ، مورد بررسی مقدماتی قرار دادیم .

جنبه های ذهنی قشر بندی اجتماعی و تصورات مردم درباره موضوعات بالا را با روشهای خانوارها نمونه مطرح کردیم و نظر آنان را جویا شدیم ؛ و سرانجام بر اساس این بررسی مقدماتی قشرهای زیر را به ترتیب در شهر فردوس تمیز دادیم .

قشر اجتماعی	تعداد خانوار	درصد	حدود درآمد متوسط سالانه خانوار به هزار ریال
۱- طبقه بالا (قشر آقایان)	۳۰	۱/۲	۳۵۰
۲- قشر کارمندان	۳۲۰	۱۲/۸	۷۰
۳- قشرهای خرد به روزوا :			
الف - قشر بازرگان	۲۰	۰/۸	۳۵۰
ب - قشر کسبه	۳۰۰	۱۲/۰	۳۰
ج - قشر پیشه وران	۳۲۰	۱۲/۸	۲۳
۴- قشر اربابان	۶۰۰	۲۴/۰	۲۸
۵- طبقه پائین (قشر فاعله و عملیه)	۶۱۰	۳۶/۴	۱۵
جمع	۲۵۰۰	۱۰۰/۰	

اول - طبقه بزرگان ونجهای شهر (طبقه آقایان)

بزرگان ونجهای شهر که در اصطلاح محلی آقایان خوانده میشوند دارای شان ومنزلتی والا هستند و در سلسله مراتب منزلت اجتماعی و قدرت سیاسی در مرتبه بالا جا دارند . تعداد این خانواده ها به ۱۰ میرسد و با خانوارهای وابسته به ۳۰ خانوار میرسد ولی در تصور اهالی روسای این خانواده ها که دارای قدرت ونفوذ و شان ومنزلت هستند مستقیماً بنام آقایان خوانده میشوند . منشاء این خانواده ها اوسه جا است . اول کارگزاران بزرگ اداری در منطقه که بهمین سبب نیز در طبقه مالکان جا گرفته اند چرا که معمولاً مالکیت ارضی و قدرت سیاسی در فردوس بایکدیگر بستگی کامل داشته اند .

سرگذشت این خانواده ها و سوابق نسلهای پیشین آنان کارگزاری اداری توأم با مالکیت و استقرار در منطقه بوده است . سابقه یکی از این خانواده ها به روحانی بزرگ شهر میرسد که مسجد جامع و موقوفات آنرا در اختیار داشته است .

این خانواده ها بایکدیگر نیز پیوند خویشاوندی دارند و یک شبکه بهم بسته از روابط خویشاوندی و روابط سیاسی واجتماعی را بوجود آورده اند . از نظر معاشرت و آمیزش اجتماعی بیشتر با خودشان و با قشر بالای کارمندان اداری یعنی روسای ادارات شهر معاشرت دارند . محل سکونت آنان نیز در شهر مشخص و معین است . تا دهه اخیر مرکز زندگی و تجمع آنان در کوچه آقایان در نزدیکی خیابان پهلوی کنونی قرار داشته است . ولی رشد و توسعه شهر در دهه اخیر به سمت مشرق محل سکونت آنان را از خیابان پهلوی به خیابان سعد آباد منتقل کرده است که در انتها الیه شرقی شهر قرار دارد . این خیابان از میدان بزرگ شهر در برابر محل

فرمانداری آغاز میشود و به زمینهای زراعتی در جهت مشرق میدان منتهی میگردد . سکونت در این خیابان نشانه ایست از شان و منزلت والا و آرزوی دو قشر پایین تر از آقایان یعنی کسبه و پیشه وران و کارمندان محلی سکونت در آنجا است .

این طبقه از نظر سبک زندگی نیز وضع مشخصی دارند . خانه های آنان در باغ سراسر است که در حدود ۲۰۰۰ متر مربع وسعت دارد و از یک انارستان و خانه بزرگی که حدود ۱۰ اطاق دارد تشکیل میشود . اطاق مهمانخانه نسبتاً بزرگی دارد که آنرا با فرشها و وسایل غیر محلی آراسته اند که بیشتر به تزیین خانه های بازاریان نسبتاً مرفه تهرانی که زندگی گذشته را تا حدودی حفظ کرده اند شباهت دارد .

نفوذ و تسلط آقایان در دهه اخیر تا حد زیادی متزلزل شده است . این تزلزل دلائلی چند دارد .

اول اینکه طبقه آقایان از نظر اقتصادی در وضع نامساعدی قرار گرفته اند و درآمد آنان برای وضع زندگی و هزینه هایشان کافی نیست . غالب آنان به بانکها و افراد دیگر بدهکارند و مجبورند برای ادامه زندگی گذشته و معاشرتهایی که دارند بیش از درآمدشان خرج کنند .

دوم اینکه بازرگانان شهری بخاطر رونق اقتصادی ورشد و توسعه سریع شهر در دود هیبه اخیر وضع اقتصادی نسبتاً مساعدی پیدا کرده اند و دیگر حاضر نیستند تسلط آنان را بپذیرند .

سوم اینکه بعلمت تغییرات تازه اجتماعی و اشاعه آموزش و پرورش قشر جوانان تحصیل کرده و کارمندان شهر با نفوذ و سلطه این طبقه مخالفت میکنند .

چهارم اینکه قشر آقایان که در گذشته طبقه حاکم شهر را تشکیل میدادند نفوذ خود را بر

گروههای ذینفوذ مذهبی نیز از دست داده اند و بخصوص بعثت خصومتی که رهبر مذهبی شهرسری با این طبقه دارد و یکبار بدست یکی از اعضای این طبقه که فرماندار شهر بود است از شهر تبعید شده است. قشرهای کسبه و پیشه‌وران و حتی قشر پائین جامعه یعنی فعلگان نیز که در جریان تبلیغات مذهبی قرار دارند دارای نظر ناسازگار نسبت باین طبقه نمیباشند.

اما چنانکه متذکر شدیم با آنکه طبقه آقایان تسلط اقتصادی خود را از کف داده است هنوز در سلسله مراتب منزلت اجتماعی و در سلسله مراتب قدرت سیاسی در بالاترین مرتبه قرار دارد و بهمین خاطر نیز توانسته است کمبودهای مالی خویش را نیز موقتاً جبران کند و با گرفتن وام از بانکها و برخی فعالیتهای دیگر چون معامله بادستگاههای اداری وضع خویش را ترمیم کند. منزلت اجتماعی این طبقه و سبک زندگی آنان از یکسوا نظر اجتماعی و روابط آنان را با کارگزاران اداری تقویت میکند و از سوی دیگر با استفاده از شبکه روابطی که بادستگاههای اداری مرکز استان و پایتخت دارند میتوانند بخشی از مقامات مهم محلی و بخصوص برخی از مقامهای راکه رابطه شهر را با پایتخت برقرار میکند در اختیار خود بگیرند. هنوز تمام مقامهای عهدی که در دست عناصر محلی است در داخل شبکه روابط این طبقه و در اختیار وابستگان آنان قرار دارد.

با آنکه در موارد خاصی میان اعضای این طبقه تضادهائی بر سر منافع خصوصی درگیر میشوند ولی بر رویهم یک طبقه متشکل و بهم‌بسته را تشکیل میدهند.

چنانکه گفتیم قشرهای دیگر اجتماعی نیز طبقه آقایان را طبقه بالای اجتماعی میدانند. اما تصورات قشرهای دیگر در مورد این طبقه یکسان نیست. پائین‌ترین قشر اجتماعی یعنی (عمله‌ها و فعله‌ها) که غالباً در دهه اخیر به شهر آمده اند این طبقه را همراه با بازرگانان و کارمندان در

مرتبہ بالا جامید ہند • در حالیکہ زارعان شہر کہ بیشتر بہ مسئلہ مالکیت ارضی روبرو بودہ اند بجای آقایان از مالکان سخن میگویند و آقایان را بہ مالکان یکی دانستہ و ہمراہ با کارمندان در بالاترین مرتبہ اجتماعی جامید ہند • قشرہائی کہ وجود این طبقہ برایشان کاملاً محسوس است یکی بازرگانان و کسبہ ہستند و دیگری گروہ تحصیل کردہ ہای شہر کہ ہر دو بہ اسوہ ظن و تردید و انتقاد از طبقہ آقایان یاد میکنند •

دوم - قشر کارمندان

تقریباً تمام قشر کارمندان مستخدم دولت هستند . این قشر هم از نظر منشاء درآمد و میزان آن و هم از نظر شأن و منزلت و هم از نظر تحصیلات و هم از نظر قدرت دارای وضع خاص میباشند و قشر مشخصی را در شهر فردوس تشکیل میدهند .

تعداد خانوار کارمندان در سال ۱۳۳۵ در حدود ۲۲۰ خانوار بوده است .

در سال ۱۳۴۵ تعداد کارمندان به ۳۵۷ نفر رسیده و تعداد خانوارهای آنان به

حدود ۳۲۰ خانوار افزایش یافته است که حدود ۱۲/۸ درصد خانوارهای شهر است .

از این گروه ۱۰۳ نفر به کارهای حرفه ای و فنی اشتغال داشته اند که ۸۱ نفر آنان

آموزگار و دبیر بوده ۴۵ نفر پزشک و ۱۵ نفر پرستار و پزشگیار و ۴ نفر به امور قضائی اشتغال

داشته اند . کارکنان دفتری در شهر در حدود ۱۴۸ نفر بوده که ۱۲۳ نفر آنان مستخدم

دولت بوده اند ، ۹۸ نفر آنان نیز در خدمات و ۱۶ نفر در امور تولیدی اشتغال داشته اند .

از این افراد فقط ۱۹ نفر که آموزگار و دبیر و پرستار و قابله میباشند زن و بقیه مرد بوده اند .

از این گروه ۲۰ درصد در ردیف خدمتگزاران جزو حدود ۱۰ درصد در ردیف روسا

و معاونین ادارات و ۷۰ درصد کارمندان معمولی و آموزگاران و دبیران بوده اند .

بر طبق جدول شماره ۵۱ سرشماری ۵۸/۶ درصد از خانوارهای کارمندان مالک خانه

مسکونی خود بوده اند . با احتمال زیاد ۴۱/۴ درصد بقیه که اجاره نشین بوده ~~یک~~ از

خانه های دولتی استفاده نمیکردند . باید یاد داشت از خانوارهای کارمندان غیر محلی باشند و قسمت

عمده ای از خانوارهایی که مالک خانه مسکونی بوده اند باید از اهالی محل بوده باشند .

و اگر خانوارهای غیر محلی خانه خریداری کرده باشند محتمل است که علائقی در شهر پیدا کرده و در صد کنند که برای همیشه در شهر اقامت کنند.

برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ در شهر فردوس ۱۴ درصد خانوارهای نمونه

از کارمندان بودند و متوسط افراد خانوارهای کارمندان حدود ۴ نفر بوده است.

از نظر ممتثلت درآمد و فعالیتهای اقتصادی ۳۰ درصد از کارمندان دارای زیر

پایه باغداری یا هر دو بوده و ۱۰ درصد خانوارهای آنان دارای قالببافی نیز بوده اند.

این گروه آخر در ردیف خدمتگزاران جز قرار داشته اند. حدود ۱۰ درصد از کارمندان

بیسواد بوده اند که جمگی از خدمتگزاران جز میباشند. نیمی از کارمندان دارای دیپلم

متوسطه بوده است که قسمت عمده آن آموزگاران و دبیران و روسای ادارات و کارکنان

حرفه ای میباشند.

درآمد متوسط سالانه خانوارهای کارمندان حدود ۷۰۰۰ ریال بوده است.

این میزان درآمد در شهر فردوس کارمندان را در قشر بالای درآمد شهر قرار داده است.

بدیهی است که کارمندان از نظر درآمد و تحصیلات و سبک زندگی به چند قشر فرعی

تقسیم میشوند. ژاندارمها و پاسبانها و خدمتگزاران جز در مرتبه پایین تری قرار

داشته و کارمندان دفتری در مرحله بالاتر و روسا و معاونین ادارات شهر در مرتبه بالا

قرار دارند. قشر بالای کارمندان که دارای وضع بهتری هستند یا از خانوارهای آقایان

شهر میباشند و یا از افراد غیر محلی. ولی از نظر شبکه روابط و معاشرت اجتماعی بیشتر

با همان طبقه معاشرت دارند.

با آنکه کارمندان از نظر درآمد و مرتبه شغلی و تحصیلات و سبک زندگی تشکیل طبقه واحدی را نمیدهند ولی در تصور اهالی بعنوان يك قشر واحد در نظر میآیند. و در سلسله مراتب منزلت اجتماعی بلافاصله پس از آقایان مکان میآیند. کارمندیان وجود " طبقه آقایان " را بخوبی احساس کرده و آفتاب در رأس قشر بندی منزلت و قدرت در شهر مکان میدهند. ولی نظر باینکه این قشر دارای چند قشر فرعی است هر کدام نسبت به ساختمان قشر بندی اجتماعی در شهر نظر خاصی دارند. قشر بالای کارمندان غالباً خود را با آقایان در يك قشر جا داده بنام " رؤسای ادارات و آقایان " از خود یاد میکنند. و قشر های دیگر را بترتیب شامل کارمندان - کسبه - زارعان و عمله و فعله میدانند. حال آنکه قشر متوسط کارمندان غالباً " آقایان " و مالکان را بالاتر از خود در نظر آورده و سپس بترتیب کسبه و زارعان و قشر عمله و عمله را ذکر میکنند. ۳۰ درصد از رؤسای خانوارهای این قشر تجار و کسبه را مرتبه ای بالاتر از خویشتن داده اند. قشر پایین کارمندان بترتیب " آقایان "، کارمندان تجار و کسبه را مرتبه ای بالا داده و سپس پایگاه خویش را ذکر کرده اند. قشر های متوسط و پایین کارمندان با آنکه از طبقه زارع نام برده اند موقعیت آنها در سلسله مراتب اجتماعات بعنوان قشری که بالاتر یا پایین تر از آنان جا داشته باشد ذکر نکرده اند. این امر بخاطر خصایص روستائی شهر و اهمیت زراعت و باغداری و موقعیت نسبتاً مناسب زارعان نسق آثار میباشد.

ببخاطر تسلط دستگاههای اداری و درآمد و قدرت و تن آسائی و تأمین اجتماعات

و منزلتی که کارمندان دارند قشرهای دیگر اجتماعی " قشر کارمندان " را بلافاصله پس از " طبقه آقایان " قرار میدهند و در آرزوهای شغلی رو سبای خانوارها برای فرزندانشان ۸۰ درصد خانوارهای کسبه و پیشه وران و زارعان کارمندی دولت را ذکر کرده اند . موقعیت کارمندان در تصور قشر پائین با قشرهای دیگر در هم میآمیزد . قشر فعلیه و عمله کارمندان را با کسبه یکجا بعنوان قشری که از ایشان بالاتر است ذکر میکنند .

از نظر منشأ اجتماعی ۲۰ درصد از کارمندان از خانواده های کارمند و ۱۵ درصد از قشر روستائیان و ۶۵ درصد از خانواده های کسبه و پیشه وران برخاسته اند .

سوم - قشرهای بازرگانان وکسبه و پیشه وران

۱ - قشر بازرگانان شهر :

بر طبق سرشماری سال ۱۳۳۵ در شهر فردوس ۱۹ نفر صاحب عمده فروش بوده اند .
بر اساس بررسیهای نگارنده در شهر در سال جاری حدود ۳۰ نفر به کار عمده فروشی
اشتغال داشته اند . ولی از میان آنان کسانی که به بازرگانی اشتغال دارند و در ردیف
بازرگانان شهر میباشند ۲۰ نفر هستند . بنابراین میتوان گفت که ۲۰ خانوار بازرگانان
در شهر وجود دارند که ۸ درصد خانوارها را تشکیل میدهند .
قسمت عمده فعالیت بازرگانان شهر خرید قالیچه و پنبه و زیره و صدور آن به
مشهد و وارد کردن پشم و قند و شکر و چای و لوازم پوشاک و کفش و لوازم زندگی است .
بازرگانان فردوس بازار قسمت جنوبی دهستان برون را زیر نظر دارند . و خیزل قبادرت
اقتصادی آنان محدود به همین قسمت میباشد . وضع بازرگانان از نظر مالی نسبت به
قشرهای دیگر جامعه بهتر است . درآمد متوسط سالانه آنان حدود ۴۰۰۰۰۰۰ می باشد .
بازرگانان از نظر سبک زندگی مانند کسبه و پیشه وران زندگی میکنند و وضع ظاهر
آنان نیز تفاوتی با وضع ظاهر کسبه ندارد . شدت دارای روانشناسی صرفه جوایی و
پس انداز ~~کمی~~ پول هستند و تمام سرمایه خودشان را در معاملات بکار نمی اندازند .
غالباً در رشته های مختلف به داد و ستد اشتغال دارند و هیچکدام تخصصی در
داد و ستد جنس بخصوصی ندارند . گرچه برخی از آنان بیشتر روغن نباتی یا پشم شتر
یا قند و شکر و چای وارد میکنند و برخی دیگر نیز به نظیر پنبه یا فرش توجه دارند .

بازرگانان پایگاه طبقاتی خویش را همردیف کسبه دانسته و " آقایان " را طبقه اول شهر میدانند . ولی تئیه قشری هستند که بشدت با آقایان در تضاد هستند . این اختلاف را در سخنان طعن آمیزشان در باره آقایان میتوان یافت که میگویند زلزله برای آقایان خوب شد " یعنی " آقایان " از کمکهایی که برای زلزله زدگان شده است بطور مستقیم و غیر مستقیم سود جسته اند و تمام شبکه اتخاذ تدابیر برای توزیع کمکها در دست آنان بوده است .

بازرگانان نیک میدانند که آقایان در وضع مالی نامساعدی هستند و از بددین آنان به بانکها کاملاً اطلاع دارند . و بخاطر اینکه وضع مالی خودشان را بهتر می بینند و برای وضع مالی ارزش زیادی قائل هستند روی وضع نامناسب آقایان از نظر مالی تأکید کرده و دائماً در باره آن بحث میکنند . با اینهمه می بینند که آنان را در گروه تدبیرکنندگان شهر راهی نیست و تمام تدابیر و اتخاذ تصمیمات مهم در شهر بوسیله روسای ادارات و آقایان گرفته میشود . البته روسای ادارات و آقایان بخاطر قدرت اقتصادی بازرگانان با آنان ظاهراً احترام میگذارند و آنانرا به جلسات متعددی که برای اتخاذ تصمیم در مورد مسائل مختلف شهری تشکیل میشود دعوت میکنند ولی همیشه موانع و محدودیتهایی برای دخالت و شرکت بازرگانان در اتخاذ تدابیر مهم بوجود میآورند و حتی برای دخالت آنان میشناسند .

بنظر بازرگانان شهر قشرهای دیگر عبارتند از زارعان و قشر عطله یا فعله . بازرگانان موقعیت خودشان را بعد از " آقایان " و " روسای ادارات " میدانند .

۲ - قشر کسبه

قشر کسبه شامل تمام کسانی است که مستقلاً بکار خرده فروش اشتغال دارند .
بر طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۳۵ تعداد ۱۲۳ نفر خرده فروش مستقل در شهسمر
فردوس وجود داشته است . تعداد افراد این گروه در سال ۱۳۴۵ به حدود ۲۲۰
نفر رسیده است . در همین سال حدود ۴۲ نفر برای این قشر کار میکرده اند و مزد
و حقوق بگیر آنان بوده اند و ۹ نفر نیز از بستگانشان در کار فروش آنان کمک میکرده اند .
بر طبق نتایج نمونه گیری بهرماه ۱۳۴۷ حدود ۱۲/۵ درصد خانوارهای نمونه
از قشر کسبه بوده اند . خانوارهای کسبه حدود ۳۰۰ خانوار و ۱۲ درصد جمعیت
خانوارهای شهر تخمین میشوند . متوسط افراد خانوار کسبه حدود ۵ نفر و متوسط
درآمد آنان ۳۵۰۰۰ ریال در سال بوده است . حدود ۳۴ درصد از رؤسای
خانوارهای این قشر بی سواد بوده و بقیه دارای سواد خواندن یا خواندن و نوشتن
بوده اند . نیمی از این خانوارها دارای زراعت یا باقاری یا هر دو بوده اند و ۴۰
درصد این خانوارها قالیبافی و نج ریس نیز داشته اند .
از نظر آگاهی طبقه ای اعضای این قشر خود را کاسب معرفی میکنند . همه
آنها فعله و عمله را در مرتبه ای پایین تر از خود و در پایین ترین قشر اجتماعی
دانسته اند . ۹۰ درصد آنها از قشر زارع بعنوان يك قشر مشخص اجتماعی نام
برده اند ولی آنها در سلسله مراتب اجتماعی به ترتیبی با بالاترین پائین تسل از خود
نداده اند . ۱۰ درصد بقیه که خود را کاسب جزء معرفی کرده اند از قشر کاسب

وزارع بعنوان قشرهائیکه در مرتبه ای بالاتر از آنان جا دارند سخن گفته اند . همه آنها قشر کارمندان را بالاتر از قشر خود دانسته اند . ۴۰ درصد از آنان پایگاه مالکان را بالاتر از خود دانسته اند و ۴۰ درصد مالکان و کارمندان را تماماً بالاتر از قشر خود دانسته اند . و ۹۰ درصد آنان " آقایان " شهر را در بالاترین مرتبه اجتماعی دانسته اند .

سبک زندگی کسبه و خانه و مسکن آنان بعلمت عدم تمایز میان زراعت و صنعت و داد و ستد با سبک زندگی متداول در شهر و سبک زندگی روستائیان شهر تفاوت و تمایز عمده ای ندارد . ولی روحیه آنان و تمایلات و گرایشهایشان تا حدودی با گرایشهای زارعان متفاوت است . صرفه جویی و پس انداز و کنز پول در خانه برخی از خصوصیات روانی و اجتماعی این قشر است .

۳- پیشه وران :

منظور از قشر پیشه وران تمام خانوارهایی است که شغل اصلی رئیس خانوار اشتغال به پیشه ای خاص چون نجاری ، آهنگری ، مسگری ، دباغی ، کفایش ، سلمانی و مانندی است . در سال ۱۳۳۵ پیشه وران مستقل در حدود ۱۲۹ نفر بوده اند . از این عدد ۵۴ نفر در کارهای کفایشی و دباغی و ۲۱ نفر در فلزکاری و ۱۴ نفر در مواد غذایی و ۱۲ نفر در خدمات و ۹ نفر در نجاری و ۳۵ نفر در حمل و نقل غیر موتوری فعالیت داشته اند . تعداد خانوار پیشه وران باید در حدود ۱۲۰۰ خانوار بوده باشند . در سال ۱۳۴۵ حدود ۴۵ نفر از شاغلان ۱۰ سال بیابا به کارهای مواد غذایی

چون قصابی و نانوبی و آسیاب اشتغال داشته اند . ۷۶ نفر به دوزندگی و ۵۴ نفر در کفاش و ۳ نفر در کمد سازی و ۲۵ نفر به آهنگری و ۲۲ نفر به تعمیر وسایل مکانیکی و ۴ نفر ساعت سازی و ۶ نفر به وسایل الکتریکی و ۱۳ نفر در جوشکاری و لوله کشی و ۲۰ نفر در شیشه گری و کوزه گری اشتغال داشته اند . جمع این گروه به حدود ۲۵۰ نفر می رسد . ولی معلوم نیست که چند نفر صاحب کارگاه و چند نفر کارگر مزد بگیر بوده اند .

برطبق اطلاعاتی که از اداره دارائی فردوس بدست آمده است پیشه وران مستقل شهر در سال ۱۳۴۷ صاحب کارگاههای زیر بوده اند : ۲۵ مغازه خیاطی ، ۵ کارگاه حلاجی ، ۲ تعمیرگاه ماشین ، ۱ صیافی ، ۱۵ آهنگری ، ۶ تعمیرگاه موتورسیکلت ، ۲ کارگاه صندوق سازی ، ۱ لحاف دوزی ، ۳ دباغی ، ۹ دوچرخه سازی ، ۱ پیلان الاغ ، دوزی ، ۳ چراغ سازی ، ۲ بشکه سازی ، ۱ سماور سازی ، ۵ کوزه گری ، ۱۵ نجاری ، ۱ ارزن کوبی ، ۲۵ کفاشی ، ۲ روغن گیری ، ۲ لباسشویی ، ۲ نمد مالی ، ۲ موزائیک سازی ، ۵ قصابی ، ۵ خیازی ، ۵ نمد مالی ، ۴ خراچی ، ۲ عکاسی ، ۲ پنجره و لوله کشی ، ۱۵ سلمانی ، ۱۰ تعمیر رادیو ، ۲ تعمیر ساعت سازی . جمع این کارگاهها بالغ بر ۱۷۰ کارگاه میشود .

برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ شغل اصلی حدود ۱۴ درصد از روسای خانوارها اشتغال به پیشه های مختلف بوده است . بنابراین با توجه به نتایج سرشماری و اطلاعات حاصله از اداره دارائی شهر فردوس و نتایج حاصله از نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ میتوان گفت که حدود ۳۲۰ خانوار در قشر پیشه وران شهر مکان دارند که حدود ۱۲/۸ درصد

خانوارهای شهر میباشند . حدود ۳۵ درصد از روسای خانوار کسبه بی سواد بوده و ۶۵ درصد بقیه دارای سواد خواندن یا خواندن و نوشتن بوده اند .

برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ متوسط افراد خانوار پیشه وران ۵ نفر بوده است . این گروه نیز از جهات مختلف دارای تشابه با قشر کسبه میباشند و مطابق عرف محل خمود را کاسب و از قشر کسبه میدانند . همه آنان عمله و فعله را پائین ترین قشرهای اجتماعی جا میدهند . این قشر نیز با آنکه زارعان را بعنوان يك قشر مشخص اجتماعی معرفی میکنند معمولاً آنها را بعنوان قشری که بالاتر یا پائین تر از ایشان قرار داشته باشند ذکر نمیکنند . همه آنان تاجران و کارمندان را در مرتبه ای بالاتر از خود جا میدهند . میزان درآمد اعضای این قشر نیز متفاوت است ولی برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ متوسط درآمد اعضای این قشر حدود ۲۵۰۰۰ ریال است . ۲۵ درصد خانوارهای این قشر نیز دارای زراعت و دام و باغداری هستند و ۳۰ درصد این خانوارها دارای صنایع خانگی چسبون قالیبافی و نخ ریس میباشند .

چهارم - قشر زارعان

برطبق نتایج سرشماری سال ۱۳۳۵ حدود ۸۳۴ نفر به کشاورزی اشتغال داشته اند. از این افراد ۳۵۸ نفر کشاورزان مستقل بوده اند که برای خود کار میکرده اند. این گروه را باید از کشاورزان صاحب نسق دانست. در سال ۱۳۴۵ تعداد این گروه به حدود ۹۰۰ نفر افزایش یافته است. و تعداد خانوارهای زارعان به حدود ۵۰۰ خانوار رسیده است. علت این افزایش حفر چند حلقه چاه در اطراف شهر و همچنین رشد خانوارهای زارعان مستقل را میتوان ذکر کرد.

برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ نسبت خانوارهای زارع حدود ۲۵ درصد کل

خانوارهای شهر بوده است. بدین ترتیب میتوان گفت که در حال حاضر حدود ۶۰۰

خانوار کشاورز در شهر وجود دارند. خانوارهای کشاورز از نظر سبک زندگی با خانوارهای

کسبه و پیشه وران تفاوت عمده ای ندارند فقط از نظر مسکن خانه های آنان برگزیده

بوده و دارای اطاقهای بیشتر و انبار برای غله و آغل و طویله میباشد. برطبق

نمونه گیری ۱۳۴۷ متوسط افراد خانوارهای زارع ۵ نفر بوده است. حدود ۲۵ درصد

این خانوارها دارای قالبیانی هستند. از نظر سواد فقط ۲۵ درصد روسای خانوارهای

زارع سواد خواندن یا خواندن و نوشتن دارند. روسای خانوارهای این قشر خود را زارع

معرفی کرده و متعلق باین قشر میدانند.

تمام خانوارهای این قشر طبقه فعله و عمله را پایین تر از خود معرفی کرده و

مالکان و کسبه و کارمندان را بالاتر از خود. در اینجا از نظر توافق میان قشرهای

اجتماعی این امر جالب توجه میباشد که خانوارهای کسبه و پیشه وران و تا حدودی خانوارهای کارمندان قشر زارع را پائین تر از خود نمیدانند در حالی که خود زارعان قشر خویش را در مرتبه ای پائین تر از آنان قرار میدهند.

پنجم - طبقه پائین (قشر فعله و عمله)

پائین ترین طبقه اقتصادی - اجتماعی در شهر فردوس کارگران روز مزد هستند که در اصطلاح محلی بنام فعله و عمله خوانده میشوند. بر طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۳۵ کارگران مزد بگیر مرد در شهر فردوس ۹۱۷ نفر بوده اند که بترتیب زیر در حرفه های مختلف توزیع میشده اند:

۲۴۴ نفر عمله زراعتی، ۱۸۶ نفر کارگران زراعتی که جمعاً ۴۳۰ نفر بوده اند، در امور تولیدی ۳۳۰ نفر، در حمل و نقل ۲۶ نفر، در ساختمان ۱۷۹ نفر، در امور پوشاک ۵۶ نفر، در نساجی ۲۸ نفر، در فلزکاری ۲۸ نفر، در مواد غذایی ۱۶ نفر و در خدمات ۷۵ نفر. گروه خدمات بیشتر خدمه منازل و آشپزها و مانند آنان بوده اند.

در سال ۱۳۴۵ مزد و حقوق بگیران مرد ۹۱۴ نفر بوده اند که ۴۲ نفر در فروش و ۱۱۷ نفر در خدمات و ۱۹۵ نفر در کشاورزی و ۵۲۳ نفر در فعالیتهای تولیدی شرکت داشته اند.

بر طبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ حدود ۳۸ درصد از خانوارهای نمونه به این قشر تعلق داشته اند. متوسط افراد این خانوارها ۴/۲ نفر بوده است. در آمد خانوارهای این قشر از فعلگی و عملگی و کارهای ساختمانی و کار در مزارع و همچنین شاگردی

مغازه ها و کارگاهها و بازرگانی و نوکری منازل و نخ ریزی و قالیبافی تامین میشود . ۳۵
درصد این خانوارها دارای قالیبافی و نخ ریزی بوده اند . متوسط درآمد خانوارهای
این قشر حدود ۱۵۰۰۰ ریال در سال است . فقط ۵ درصد روسای این خانوارها
دارای سواد خواندن یا خواندن و نوشتن هستند . همه آنان خود را فاعله و عملیه
معرفی میکنند و این تنها قشری در شهر است که تمام قشرها و اعضایش در باره پایگاه
طبقاتی آن نظر واحدی دارند و آنرا در پائین تری مرتبه اجتماعی قرار میدهند . ۸۰
درصد خانوارهای این قشر دارای خانه ملکی هستند . از خصوصیات روانی - اجتماعی
این قشر احساس ناایمنی و تزلزل شدید است . تنها عاملی که میتواند در مواقع
دشواری و تنگدستی آنانرا از گرسنگی نجات دهد نخ ریزی و قالیبافی اعضای خانوار است .
نسبت خانوارهای قالیبافی و نخ ریزی این قشر نیز به همین دلیل بیش از قشرهای دیگر
است .

الگوی زندگی و مسکن

۱ - الگوی زندگی :

چنانکه در فصل مربوط به الگوی اساسی زندگی و معیشت مردم در شهرستان فردوس و منطقه خراسان جنوبی اشاره کردیم در نقاط نسبتاً "پرجمعیت منطقه که نمونه کامل آن شهر فردوس میباشد الگوی اساسی زندگی و معیشت معینی است به وحدت نامتایز و نامتفاوت عناصر اصلی تقسیم کار اجتماعی یعنی زراعت و صنایع دستی و مبادلات بازرگانی . بدین ترتیب شهر فردوس که دارای سابقه ای تاریخی است در تمام طول تاریخ خود تحت تسلط این الگوی معیشت بوده است . در دو دهه اخیر که فعالیت‌های دولت در رشته های مختلف توسعه یافته است و بدین ترتیب حدود ۳۰ درصد درآمد سالانه شهر از پرداختهای دولتی تامین میشود تغییراتی در میزان خود مصرفی و سهم آن در درآمد سالانه شهر پیدا شده است . بدین معنی که میزان خود مصرفی را از حدود ۸۰ درصد به حدود ۶۰ درصد تقلیل داده است .

با اینهمه چنانکه در تحلیل وضع قشرهای اجتماعی مشاهده نمودیم تمام قشرهای اجتماعی به زراعت و دامداری و مرغداری و قالپیانی توجه و عنایت خاص دارند . بنحوی که حدود نیمی از خانوارهای شهر بنحوی در کار زراعت و باغداری فعالیت دارند و نیمی بیشتر از مردم شهر در خانه هایشان مرغ نگاه میدارند و حدود ۴۰ درصد از مردم یا در خانه هایشان

و یا در گله ها گاو و گوسفند و بز دارند ۲۸ درصد از خانوارها فعالانه در کار قالبیابی شرکت دارند و نیمی از خانوارها دارای وسایل قالی بافی هستند .

اهمیت زراعت و زارعان نسق دار در ساخت اقتصادی - اجتماعی شهر در تصورات اهالی نیز انعکاس یافته و چنانکه در بحث قشر بندی اجتماعی مشاهده کردیم غالب خانوار های متعلق به قشر های متوسط اجتماعی با آنکه از زارعان بعنوان يك قشر مشخص نام برده اند آنانرا در سلسله مراتب قشر بندی در مرتبه ای پایین تر از خویش جا ندادند .

۲ - تقسیمات داخلی خانه :

نظر باینکه الگوی اساسی معیشت مبتنی است بر عدم تمایز میان کشاورزی و دامداری و صنایع دستی و مبادلات این امر در تقسیمات داخلی خانه های مسکونی کاملاً مؤثر افتاد است . بر اساس نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ ۹۵ درصد خانه های شهر فردوس دارای تقسیمات داخلی زیر بوده اند :

الف - اطاق نشیمن یا کرسی خانه : معمولاً خانوارهایی که وضع مالی بهتسری دارند يك کرسی خانه که رو به قبله است برای زمستان و يك اطاق نشیمن که پشت به قبله است برای تابستان در اختیار دارند .

ب - صفا یا ایوان برای قالبیابی : اگر قرار باشد تحولی در امر قالبیابی ایجاد شود و دارهای خوابیده تبدیل به دارهای ایستاده شوند باید در دوباره سازی خانه ها باین امر توجه شود .

آشپزخانه : آشپزخانه در این خانه ها دارای وظایف متعددی است . اول اینکه دارای وظیفه پخت و پز است با چوب و هیمر و بوت و حار و در مورد قشرهای مرفه تر بانفت . چنانکه برطبق نتایج سرشماری سال ۱۳۴۵ از ۲۴۴۴ خانوار شهر ۱۵۵ خانوار فقط از نفت استفاده میکرده اند و ۲۲۷۰ خانوار از نفت و هیمر ^۱ثاماً^۲ برای سوخت استفاده سپرده اند . ولی این رقم را باید با دقت مورد بررسی قرار داد . زیرا خانوارهایی که از نفت و هیمر استفاده میدهند معمولاً از نفت برای روشنایی استفاده میکنند بخصوص آنکه در همین سال از ۲۳۴۰ واحد مسوونی فقط ۱۲۰۴ واحد دارای برن برده اند . از طرف دیگر بحاطر وسعت خانه ها و تعدد اطاقها خانوارهایی که دارای برن نیز میباشند برای روشنایی برخی از اطاقها از انبارها و مسترین معمولاً از چراغ نفتی استفاده میکنند . از ذغال و گاز در شهر فردوس به هیچوجه استفاده نمیشود .

دوم اینکه در آشپزخانه معمولاً یک تنور برای پخت نان وجود دارد . چون غالب خانوارها در خانه نان میپزند و این دو سبب دارد . یکی اینکه غله در منطقه نسبتاً کم است و دیگر اینکه با ذخیره کردن مصرف یکساله خانوارها دارای اطمینان به زنده ماندن هستند .

سوم اینکه در آشپزخانه ها محلهایی برای نگهداری آذوقه و سوخت وجود دارد .

دوم انبار

انبار دارای اهمیت خاصی برای خانوارهای کشاورز و همچنین خانوارهای سداپر قشرها است . در انبار معمولاً ذخایر مصرف سالانه را نگهداری میکنند . خانوارهای

زارع و دامدار دارای انبار یونجه دان و کاه دانی نیز میباشند .

هـ- آغل و طویل :

در غالب خانه های مسکونی شهر فردوس بخصوص در خانه روستائیان شهر آغل

یا طویل و یا هر دو وجود داشته و دارد . همچنین محلی برای مرغداری در غالب

خانه ها موجود بوده است .

۳ - ابعاد خانوار در شهر فردوس:

منظور از خانوار کلیه افرادی است که در یک خانه زندگی کرده و معمولاً دارای هزینه زندگی مشترکی میباشند. این افراد ممکن است با یکدیگر دارای نسبت خویشاوندی باشند و یا دارای چنین نسبتی نباشند. بطور کلی الگوی مسلط بر خانوارهای فردوس الگوی هسته ای است. متوسط افراد خانوار در شهر فردوس در سال ۱۳۴۵ حدود ۴/۴ نفر بوده است. برطبق جدول شماره ۳ سرشماری همین سال از ۱۰۸۱۳ نفر جمعیت فردوس ۲۴۴۴ نفر روسای خانوارها، ۱۹۷۴ نفر همسر آنان ۵۵۳۴ نفر فرزندان، ۱۷۶ نفر پدر و مادر آنان، ۱۳۴ نفر فرزندان ازدواج کرده بوده، ۳۱۲ نفر خویشاوندان دیگر، ۱۰۵ نفر خدمه و عائله شان و ۱۳۴ نفر اعضا غیر خویشاوند بوده اند. برطبق جدول شماره ۴۱ نتایج همین سرشماری از ۲۴۴۲ خانوار ۲۱۵ خانوار تشکیل شده است از زوج ازدواج کرده بدون فرزند: ۱۸۰۳ خانوار تشکیل شده است از پدر و مادر و فرزندان ازدواج نکرده و فقط ۱۲ خانوار از پدر و مادر و فرزندان ازدواج کرده بدون نوه و ۶۸ خانوار از پدر و مادر و فرزندان ازدواج کرده با نوه و ۲۹۶ خانوار سایر انواع خانوار معمولی بوده اند. بدین ترتیب مشاهده میشود که حدود ۸۴ درصد خانوارها، خانوارهای زن و شوهری یا خانوار هسته ای بوده اند.

البته نباید الگوی خانوار هسته ای را با خانواده هسته ای اشتباه کرد.

در شهر فردوس هنوز شبکه روابط خانوادگی بسیار نیرومند است و بر روابط اجتماعی و اقتصادی و اتخاذ تصمیمات اعضای خانوار تسلط فراوان دارد.

۴ - مساحت خانه ها و تعداد اطاقها :

الگوی معیشت و زندگی شهر ایجاب میکند که مساحت خانه ها نسبتاً زیاد بوده و هر خانه دارای اطاقهای متعددی باشد . برطبق نمونه گیری مه‌رماه ۱۳۴۷ مساحت واحدهای مسکونی بشرح زیر بوده است :

۴ درصد خانه ها کمتر از ۱۰۰ مترمربع ، ۲۰ درصد خانه ها بین ۱۰۰ متر تا ۱۹۹ متر مربع ، ۵۴ درصد خانه ها بین ۲۰۰ متر تا ۲۹۹ متر مربع ، ۱۸ درصد خانه ها بین ۳۰۰ تا ۴۹۹ مترمربع ، و ۴ درصد خانه بیشتر از ۵۰۰ مترمربع .
تعداد اطاقها برطبق همین نمونه گیری بشرح زیر بوده است :

۳۵ درصد خانه ها دارای ۳ اطاق ، ۲۷ درصد دارای ۴ اطاق ، ۲۰ درصد دارای ۵ اطاق ۱۳ درصد دارای ۶ اطاق ، ۶ درصد دارای ۷ اطاق و ۹ درصد دارای ۱۸ اطاق و بیشتر و بیشتر . البته چنانکه متذکر شدیم این اطاقها غالباً کوچک بوده و دارای وضع نامناسبی بوده اند .

۵ - نوع مصالح بکار رفته و عمر ساختمانها :

نوع معمولی مصالح بکار رفته در ساختمان خانه ها خشت خام و گل است برطبق سرشماری سال ۱۳۴۵ از ۲۳۴۰ واحد مسکونی ۲۳۱۰ واحد از خشت و گل بوده است . ۱۲۸ واحد در ۵ سال قبل از سرشماری و ۲۶۳ واحد در فاصله ۵ تا ۹ سال قبل از آن و ۱۹۵۹ واحد در بیش از ۱۰ سال قبل از سرشماری ساخته شده اند . فقط ۲۱ واحد

مسکونی از آجر و آهن ساخته شده بوده که ۲۰ واحد در ۱۰ سال قبل از سرشماری بنا شده بودند .

۷ واحد نیز از خشت و چوب و ۱ واحد از آجر و چوب و ۱ واحد از چوب بنا شده بودند .
۶ - استفاده خانه ها از تأسیسات شهری :

برطبق سرشماری سال ۱۳۴۵ از ۲۳۴۰ واحد مسکونی ۱۲۰۴ واحد دارای برق و ۴ واحد دارای لوله کشی بوده اند . منبع آب ۴۹۸ خانه از قنات و ۸ خانه از چاه و ۱۸۳۴ خانه از قنات و سایر منابع بوده است . البته در دو سال اخیر که شهر لوله کشی شده است نیمی از خانه ها دارای دسترسی به آب لوله کشی بوده اند ولی بعلت شوری آب لوله برای مصارف خوراکی ترجیح میداده اند که از آب قنات استفاده کنند .

۷ - تعداد خانوارها در هر واحد مسکونی :

بطور کلی در شهر فردوس خانوارها از زن و شوهر و فرزندانشان تشکیل میشوند . چنانکه از ۲۴۴۴ خانوار در سال ۱۳۴۵ تعداد ۱۸۰۳ خانوار از پدر و مادر و فرزندان ازه واج نکرده و ۲۶۵ خانوار از زن و شوهر بدون فرزند و ۸۰ خانوار از پدر و مادر و فرزندان از دواج کسرده تشکیل میشده است . بدین ترتیب اولاً ابعاد خانوارها نسبتاً محدود بوده و در عین حال هیچ تعابلی به همسایه داری یعنی زندگی چند خانوار در یک واحد مسکونی در شهر به ندرت وجود داشته است . چنانکه در سال ۱۳۴۵ از ۲۳۴۰ واحد مسکونی در ۲۲۵۲ واحد فقط یک خانوار و در ۷۳ واحد مسکونی ۲ خانوار و در ۱۳ واحد مسکونی ۳ خانوار زندگی میکرده اند .

۸ - مالکیت واحدهای مسکونی :

بطور کلی علاقه به مالکیت واحد مسکونی در شهر فردوس به شدت وجود دارد .
این امر مربوط است به الگوی معیشت مردم و وضع اقتصادی آنان از یکسو و نوع مصالح ساختمانی و ارزانی آن و فن ساختمان ، از سوی دیگر . در سال ۱۳۴۵ از ۲۴۴۴ خانوار ۸۰/۲ درصد آنان که شاغل بوده اند مالک خانه مسکونی و ۴۷/۵ درصد از بیکاران و ۷۶/۸ درصد از روسای غیر فعال خانوارها مالک واحد مسکونی خود بوده اند .
نسبت مالکیت در میان کارکنان مستقل که شامل بازرگانان و کسبه و پیشه وران و زارعان نسق دار میباشد از دیگران بیشتر بوده و به ۸۸/۲ درصد رسیده است . بعد بترتیب کارفرمایان با ۸۴/۴ درصد مزدبگیران با ۸۱/۲ درصد بوده است . در میان شاغلان کارمندان دولت ۵۸/۶ درصد از همه کمتر مالک واحدهای مسکونی بوده اند کارمندان غیر مالک شامل تمام کارمندان غیر محلی میباشد . از تمام خانه ها فقط ۳۳۴ خانه اجاره ای و ۹۳ خانه مجانی و پالعهوضرو ۱۵ خانه موقوفه بوده اند .

فصل ششم

ریخت شناسی و جوم شناسی فردوس

اول - ریخت شناسی شهر فردوس :

در فصل مربوط به تحولات تاریخی سکونت در منطقه قهستان مشاهده کردیم که ریخت شناسی فردوس از الگوی مسلط بر شهرهای خراسان و غالب شهرهای دیگر ایران در دوره اسلامی تبعیت کرده است. در تمام دوره اسلامی شهر فردوس تشکیل میشده است از یک قهستان که بعدها بنام ارگ خوانده میشده و مرکز حاکم شهر و حومه آن و کارگزاران بزرگ دولتی و مقر نیروی نظامی بوده است. اگر قهستان یا ارگ حصار بزرگ بوده و در حاشیه آن خندق عمیق بی آب وجود داشته. پس از قهستان ز محل شارستان بوده که مسجد جامع را در آنجا ساخته بودند و سپس بازارهای شهر گرد حصار و مسجد جامع قرار داشته و بعد از بازار محله های مسکونی واقع بوده و در اطراف خانه ها باغها و در اطراف باغها و خانه ها کشت زار قرار داشته است. آب شهر از قناتها تامین میشده و پس از ورود به شهر در قسمت شرقی انشعابات متعدد پیدا کرده و محله های مسکونی و بازار و ارگ و مسجد جامع را مشروب میکردند است.

این وضع تا اواخر قرن حاضر ادامه یافته است تا آنکه در بین سالهای ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ تغییراتی در شهر پدید آمده. اول اینکه نام شهر را عوض کردند و بجای تسون نام فردوس را برای آن برگزیدند. دوم اینکه ریخت شهر را بطاهر تا حدودی تغییر دادند. بدین معنی که الگوی اساسی شهر سازی در این دوره را که ایجاد چند خیابان مستقیم و عمود

بر یکدیگر و ایجاد چند میدان و يك بنای فرمانداری است در این شهر نیز پیاده کردند .
بدین معنی بنای فرمانداری بجای ارگ سابق مرکز حکومت شهر شد و میدان بزرگی در برابر
آن ساخته شد . و دو خیابان خراسان و پهلوی ایجاد گردید ولی در یافت محلات شهر
و ریخت شناسی آن تغییری داده نشده در دو دهه اخیر که شهر در مسیر رشد و توسعه
سریعی قرارگرفت خیابانهای تازه ای چون خیابان سعدآباد و امتداد خیابان خراسان
به وجود آمد و محله ها گسترش پیدا کرده و سبک خانه سازی شهرانی که اطلاق را با تیر آهن
و چوب میسازند در بخشهای تازه شهر مورد استفاده قرارگرفت و معدودی خانه بدون طاق
ضربی و با طاق مسطح ساخته شده است .

خیابانهای خراسان و پهلوی اسفالت شده و خیابان تازه ای بنام خیابان چهارم
آبان که خیابان سعدآباد را قطع میکند ساخته شده . از نظر تاسیسات شهری چنانکه
خواهیم دید اخیراً يك شبکه لوله کشی در شهر دایر شده و يك کارخانه برق و چند
ساختمان دولتی و ۵ باب دبستان و ۲ باب دبیرستان در شهر ساخته شده است . ضمناً
خیابان پهلوی به مرکز اداری و مغازه های شهر اختصاص یافته است . بدین ترتیب
فردوس دارای بازار سرپوشیده نبوده و خیابان پهلوی مرکز داد و ستد شهر را تشکیل میداده
است .

اطراف شهر همچون زمان سابق اراضی مزروعی فراگرفته است که بخش عمده ای از
اقتصاد شهر متکی و وابسته بآن است .

دوم - محله های شهر

در شهر فردوس از زمان قدیم ۵ محله وجود داشته است : محله سادات ، محله عنبری ، محله میدان ، محله تالار و محله سردشت . در این بررسی از مشخصات هر يك از این محله ها و نسبت قشرهای مختلف اجتماعی در هر يك بحث میکنیم . جدول زیر تعداد خانوارهای هر محله و درصد آنها به خانوارهای شهر و همچنین تعداد خانوارهای هر قشر اجتماعی را در محلات ه گانه شهر نشان میدهد .

توزیع قشرهای اجتماعی در محله های شهر فردوس

قشرهای اجتماعی	کل خانوارهای هر قشر	محله میدان		محله تالار		محله عنبری		محله سردشت		محله سادات	
		تعداد	درصد	ت	د	ت	د	ت	د	ت	د
کارمندان و کسبه	۳۲۰	۷۹	۱۷/۵	۶۵	۱۳	۹۸	۱۹	۲۵	۶/۷	۵۳	۸/۲
پیشه وران	۶۴۰	۲۰۰	۴۴/۴	۱۳۴	۲۷/۸	۹۶	۵۵	۱۸/۹	۱۴/۹	۱۵۵	۳۴/۳
زارعان	۶۰۰	۴۵	۱۰	۹۸	۱۶/۶	۱۴۰	۲۷/۵	۱۴۰	۳۵	۱۸۷	۲۹/۴
قشریائین	۹۱۰	۱۲۲	۲۸	۲۳	۴۰/۸	۱۷۲	۳۴/۵	۱۶۰	۴۳	۲۴۵	۳۸/۸
جمع کل	۲۴۷۰	۴۵۰	۱۰۰	۵۰۰	۱۰۰	۵۱۰	۱۰۰	۳۷۰	۱۰۰	۶۱۰	۱۰۰

۱ - محله میدان :

محله میدان در قسمت جنوبی خیابان پهلوی قرار دارد از شمال به محله تالار و از مشرق به محله عنبری و از مغرب به محله سادات محدود است . این محله از قدیم ترین و اصل ترین محله های شهر است . مسجد جامع شهر که تنها اثر تاریخی قابل ملاحظه موجود در شهر بوده است و بار بار شهر در قلب همین محله قرار داشته اند چند مسجد دیگر و يك حسینیة بزرگ که دارای مدرسه ای نیز میباشد و يك مدرسه و کتابخانه کوچک آن در این محله وجود داشته است .

حدود ۴۵۰ خانوار در این محله زندگی میکرده اند که ۱۸/۳ درصد کل خانوارهای شهر را تشکیل میداده اند بعلمت واقع بودن بازار قدیمی شهر در این محل و انتقال مراکز اداری و تجاری شهر به خیابان پهلوی که در مرز شمال این محله قرار دارد تعداد خانوارهای کسبه و پیشه وران در این محله بیش از قشرهای دیگر و همچنین بیش از خانوارهای همین قشر در محله های دیگر شهر بوده است . چنانکه از جدول بالا معلوم شده ۴۴/۴ درصد خانوارهای این محله از کسبه و پیشه وران و ۱۲/۵ درصد از کارمندان و ۱۰ درصد زارعان و ۲۸ درصد از کارگران روزمزد یعنی فعله و عمله بوده اند .

۲ - محله تالار

محله تالار در شمال محله میدان قرار دارد و در گذشته نسبت به آن محله دارای تعارن بوده و هر دو در برابر ارك شهر گسترش پیدا کرده بوده اند این محله نیز از محله های قدیمی شهر است ۲۰ درصد خانوارهای شهر در این محله زندگی میکرده اند محله تالار

از مغرب و شمال غربی به محله سردشت و از جنوب به محله میدان و از جنوب غربی به محله سادات و از جنوب شرقی به محله عنبری محدود میشود * خیابان پهلوی - مرز این محله میدان و خیابان فردوس مرز آن با محله سردشت است *

۲۶/۸ درصد از ساکنان این محله از قشر کسبه و پیشه وران و ۱۳ درصد

از کارمندان و ۱۹/۶ درصد از راعان و ۴۰/۶ درصد از کارگران روزمرد میباشند *

۲ - محله عنبری :

محله عنبری از محله هایی است که در شرق محله میدان و بارار شهر گسترش پیدا کرده است و ۲۰ درصد خانوارهای شهر در آن سکونت داشته اند این محله در گذشته محل سکونت طبقه بالای شهر بوده است * در محله عنبری از مغرب به محله میدان و از شمال به محله تالار و از مشرق به زمینهای زراعتی محدود است * ۱۹ درصد از ساکنان این محله از قشر کارمندان ۱۸/۹ درصد از قشر کسبه و بازرگانان ۲۷/۱۵ درصد از قشر زارعان و ۳۴/۵ درصد از کارگران روزمرد و فعله و عملیه میباشند *

۴ - محله سردشت :

محله سردشت در شمال غربی شهر واقع شده است * محله تالار در مشرق قرار دارد و خیابان فردوس مرز این محله مذکور میباشند * حدود ۱۵ درصد از خانوارهای شهر ساکن این محله بوده اند * اهالی این محله بیشتر بکار رراعت و نج رسی و قالیبافی اشتغال داشته اند *

۳۵ درصد از خانوارهای ساکن در این محله از زارعان و ۴۲ درصد از کارگران روزمزد و ۱۴/۹ درصد از کسبه و یا پیشه وران و ۶/۷ درصد از کارمندان بوده اند .
۵ - محله سادات :

این محله در جنوب غربی شهر قرار داشته و قرینه محله سردشت است . اهالی آن در گذشته از سادات بوده و بیشتر به زراعت و مالداری و دامداری اشتغال داشته‌اند حدود ۲۶ درصد خانوارهای شهر در این محله زندگی می‌کرده اند . از خانوارهای ساکن در این محله نزدیک به ۳۰ درصد زارع و مالدار و ۲۸ درصد کارگران روزمزد (یعنی فعله و عمله) و ۲۴/۳ درصد کسبه و پیشه وران و ۸/۲ درصد از کارمندان جزء بوده اند . از نظر توالی گروهها در محلات و مناطق شهر و تمایز محله ها از نظر طبقات و قشرهای اجتماعی گسترش مناطق بهتر شهر در جهت شرقی بسمت باغستان و در مسیر مظهر قناتها بوده است . مرز این توسعه خیابان خراسان است . طبقه آقایان که در سابق در کوچه آقایان در خیابان پهلوی کنونی و در محله عنبری زندگی می‌کرده اند در دهه اخیر به خیابان سعدآباد تغییر مکان داده اند و جای آنها را در محله میدان ، کسبه و پیشه وران و روستائیان گرفته اند .

محلات شهر واحد های اجتماعی نسبتاً کاملی را تشکیل می‌دهند . روابط خویشاوندی میان افراد يك محله هنوز زیاد است و دایره همسرگزینی هنوز بیشتر در محدوده محله میباشد . از عوامل موثر در انسجام و همبستگی محله ها تاسیسات مذهبی و بخصوص تکیه و حسینیه میباشد که مراسم عمده مذهبی در آنجا صورت میگیرد .

تکیه و حسینیه در تمام شهرهای ایران از مشخصات عمده محلات شهرها و تمایز میان محله ها میباشند . در برخی از شهرها تکیه و حسینیه و مراسم مذهبی جلوه گاه اختلافات شدید میان محله ها است . در اینکه آیا برقراری مراسم مذهبی در تکیه ها و حسینیه های مجزا سبب اختلافات محله ای است و یا اینکه اختلافات علل و ریشه های دیگری دارد نمیتوان پیش از مطالعه و تحقیق دقیق نظر درستی داد . ولی محتسب است که عوامل دیگر و اختلافات صنفی ریشه های تضادهائی باشند که در مراسم مذهبی متجلی میشوند .

بهر حال در شهر فردوس تضاد و اختلاف قابل توجهی میان محله ها وجود ندارد و این امر را میتوان در قواعد و دستورالعملهایی که برای برگزاری مراسم مذهبی در روابط میان محله وجود دارد مشاهده نمود . اولاً هنگام اجرای مراسم مذهبی در محله محرم و سایر مواقع محله ها ترتیبی میدهند که این مراسم هر شب در يك محله دایر شود و تمام مومنین از محله های دیگر به حسینیه محله موعود میروند و با همبستگی و آرامش در مراسم یکدیگر شرکت میکنند . دوم اینکه هنگام راه انداختن دسته های عزاداری ترتیبی داده اند که هیچ برخوردی و اختلافی میان دسته های محله ها بوجود نیاید . برطبق این قواعد هنگام برخورد دسته ها با یکدیگر اول دسته سادات حرکت میکند و این به سبب سادات بودن آنان است . دوم دسته غنبری حرکت میکند و این به آن سبب است که در گذشته آقایان شهر در این محله سکونت داشته اند . سپس دسته میدان که کسبه و پیشه وران در آن ساکن بوده اند و سپس دسته تالار و سرانجام دسته سردشت حرکت میکنند .

تغییرات اخیر در گروه‌ها و قشرهای اجتماعی و سیمای شهر مقدمه تغییراتی را در انسجام محله ای و روحیه محله ای بوجود آورده است . چنانکه میدانیم هنوز اهالی شهر خود را با محله ای که در آن ساکن هستند معرفی میکنند و روابط محله ای و علائق محله ای بشدت در میان اهالی وجود دارد . ولی محله تازه ای که در دهه اخیر در شهر پدید آمده و بنام سعدآباد معروف است عامل تازه ای را جانشین محله کرده است بدین معنی که سعدآباد به خیابان سعدآباد معروف است و به محله سعدآباد و اهالی این محله نیز نام از محله سعدآباد نمی‌برند و خود را ساکن خیابان سعدآباد میدانند . آگاهی به محل مسکونی بعنوان خیابان از عوامل مؤثری بوده است که انسجام محله ای و آگاهی محله ای را در تنام شهرها متزلزل کرده است .

گذشته از این شبکه خیابانهای تازه در شهرسازی و دوباره سازی فردوسی و نامگذاری روی خیابانهای متعدد و کوچه ها و ارتباط محله ها با یکدیگر سبب خواهد شد که روحیه محله ای و آگاهی محله ای بیش از پیش متزلزل شود و بلاذکر نام کوچه و خیابان بجای محله برای مشخص کردن محل مسکونی رفته رفته تغییرات سریعی در روحیه محله ای پیدا شود . در اینصورت حسینه و تکیه مهمترین و مؤثرترین عامل وحدت محله ای باقی خواهند ماند . ولی باید باین امر توجه داشت که در حال حاضر تمایل غالب مردم شهر در این است که محله ها دوباره با همان نامهای قدیمی بوجود آیند و ساکنان هر محله در محله تازه با همان نام ساکن شوند .

سوم - تاسیسات شهری :

۱ - ادارت دولتی :

ادارت دولتی شهر فردوس دارای ساختمانهای مشخص نبوده اند . جز فرمانداری که تنها عمارت مهم دولتی در شهر بوده است و ژاندارمری که اخیراً ساختمانهای ساخته است که همگی در اثر زلزله ویران شده اند .
ادارات دولتی شهر عبارتند از :

فرمانداری - شهرداری - آموزش و پرورش - اوقاف - بهداشتی - دارائی - پست و تلگراف و تلفن - آمار و احوال - ثبت اسناد - دادگاه بخش - راه - ریشه کنی مالاریا - آبادانی و مسکن - کانون شکار - اصلاحات ارضی - کشاورزی - منابع طبیعی - ژاندارمری و شهرستانی ، ضمناً بانک ملی - بانک صادرات - و شرکت تعاونی روستائی و بانک کشاورزی نیز در شهر فردوس دارای شعبه میباشند .

در دوباره سازی شهر نباید برای ادارات دولتی شهر فردوس محلهائی در نظر گرفته شود و ضمناً باید توجه داشت که در حال حاضر ادارات دولتی شهر غالباً بسیار کوچک و غیر فعال میباشند ولی در اثر توسعه شهر و رشد جمعیت ادارات نیز توسعه خواهند یافت ، باید این توسعه مراکز اداری را در آینده در نظر گرفت .

۲ - مدارس شهر و احتیاجات آینده :

در شهر فردوس ۴ باب دبستان پسرانه که در آن ۳۹۸ نفر دانش آموز تحصیل میکنند و ۱ باب دبستان دخترانه با ۲۷۸ نفر دانش آموز و ۱ باب دبیرستان پسرانه بنا

۴۸۰ نفر دانش‌آموز و ۱ باب دبیرستان دخترانه با ۶۲ نفر دانش‌آموز وجود داشته است.
جمع دانش‌آموزان شهر بالغ بر ۱۶۵۹ نفر بوده است.
برای برنامه ریزی مدارس شهر فردوس باید برنامه آینده آموزش و پرورش کشور را در نظر گرفت. بر اساس این برنامه مدارس به سه دوره ابتدائی - متوسطه و راهنمایی - تقسیم میشوند. دوره ابتدائی ۶ سال و از کودکان ۶ تا ۱۱ ساله را شامل خواهد شد. تعلیمات ابتدائی اجباری اعلام شده است. قسمت اول دبیرستان جوانان ۱۲ تا ۱۴ ساله و دوزخ جوانان ۱۵ تا ۱۷ ساله را شامل خواهد شد. بر طبق جدول شماره ۱۸ تعداد افرادی که در هر یک از گروههای مذکور در سالهای ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ در مدارس تحصیل خواهند کرد به ترتیب عبارتند از ۲۷۵۹ نفر و ۳۱۴۳ نفر و ۳۲۵۴ نفر و ۳۹۳۹ نفر و ۴۸۴۹ نفر برای گروه ۶ تا ۱۱ ساله و ۱۳۳۶ نفر و ۱۵۲۱ نفر و ۲۱۸۹ نفر و ۲۲۵۵ نفر و ۲۷۹۴ نفر برای گروه ۱۲ تا ۱۴ ساله و ۸۹۴ نفر و ۱۰۲۰ نفر و ۱۲۳۶ نفر و ۱۵۰۸ نفر و ۱۸۷۲ نفر برای گروه ۱۵ تا ۱۷ ساله. بر اساس این ارقام باید مدارس لازم برای هر محله را محاسبه و اراضی لازم برای تأسیس آنها را در نظر گرفت.

۳ - تأسیسات بهداشتی شهر:

شهر فردوس دارای یک بیمارستان دولتی و ۳ درمانگاه بوده است. این بیمارستان و درمانگاه کاملاً مجهز نبوده اند. در دوباره سازی شهر باید برای هر محله یک درمانگاه و یک بیمارستان عمومی و چند منظوره برای شهر در نظر گرفت. این بیمارستان باید ظرفیت جمعیت شهر و دهکده های اطراف را نیز داشته باشد. این بیمارستان باید

با ظرفیت حداقل ۵۰ تختخواب شروع بکار کند و امکان توسعه تا ۲۰۰ تختخواب را در ۲۵ سال آینده داشته باشد.

۴ - تاسیسات ورزشی و تفریحی :

شهر فردوس دارای یک میدان ورزش، سه زورخانه، یک باشگاه ورزشی و یک سالن سرپوشیده و یک تالار اجتماعات بوده است. سینما و تئاتر و اماکن تفریحی در شهر وجود نداشته و الگوی اساسی گذران اوقات فراغت مردم شهر دید و بازدید از همسایگان و خویشاوندان و یا گذران در منزل بوده است.

برای شهر آینده یک مرکز ورزشی و یک مرکز فرهنگی باید در نظر گرفته شود.

۵ - تاسیسات عمومی شهر :

تاسیسات دیگر شهر فردوس عبارت بوده اند از شبکه لوله کشی شهر، شبکه برق شهر، ۸ آب انبار بزرگ و ۲۵ آب انبار کوچک، یک کشتارگاه، یک مسالخانه، یک جایگاه فروش بنزین، ۶ گرمابه و یک مهمانخانه و ۲ قهوه خانه.

۶ - مراکز فروش :

مغازه ها و کارگاههای کوچک شهر فردوس در خیابان پهلوی متمرکز شده اند و این خیابان قالب اقتصادی شهر را تشکیل میداده است. بانکها نیز در همین خیابان قرار دارند. این خیابان در کنار مسجد جامع قرار دارد و در نبره سر آن میدان پهلوی و فلکه شهر واقع شده اند. در حدود ۲۵۰ باب مغازه در شهر وجود دارد که بیشتر آنها در همین خیابان قرار گرفته اند. این خیابان در گذشته نیز در محل بازار شهر

• قرار داشته است .

۷ - کارخانجات شهر :

در فردوس يك كارخانه برق - يك كوره آجرپزی هوفمن به ظرفیت ۳ میلیون قالب
در سال و ۲ کارگاه موزائیک سازی و ۲ کارخانه حلجی پشم وجود دارد . همچنین
حدود ۲۵۰ کارگاه در شهر وجود دارد که در فصل مربوطه اقتصاد به آنها اشاره
کرده ایم .

فصل هفتم

تعمیلات و گرایشهای مردم

بررسی و تحقیق در تعمیلات و گرایشهای مردم نیازمند به تحقیق خاصی است که انجام آن در اوضاع و احوالی که این بررسی انجام شد میسر نبوده با اینهمه از صاحبه هائی که با مردم کردیم و از بحث های گروهی که با آنان انجام دادیم و همچنین از مشاهده رفتارهای آنان برخی از خصوصیات روانی - اجتماعی مردم فردوس استنباط کرده ایم بخصوص در باره تعامیل آنان نسبت به محل شهر جدید با خانوارهای نمونه صاحبه کردیم در این فصل ابتدا به مشخصات عمومی مردم شهر از نظر خصوصیات روانی - اجتماعی میپردازیم و سپس تعامیل مردم را در باره محل جدید شهر مورد بحث قرار میدهیم .

۱- برخی از خصوصیات روانی - اجتماعی و رفتارهای فرهنگی مردم فردوس :

اهالی فردوس بطور کلی مردمی فعال هستند . چنانکه در حدود ۹۰ درصد از جمعیت ۱۰ ساله تا ۶۰ ساله شهر فعالانه در کارهای تولیدی و ساختمانی و مبادلات شرکت دارند .

زنها از سنهن پائین تا اواخر عمر در کار نخ ریس و قالیچه بافی و خدمات فعالیت دارند . مبارزه دائمی این مردم برای زنده ماندن در حاشیه کویر روحیه فعال و زحمت کشی را در آنان پدید آورده و زندگی آنان را بنحوی سازمان داده است که از تمام امکانات موجود برای تامین زندگی خویش استفاده کنند . حدود ۴۴ درصد از زنان که بین ۱۰ تا

۶۰ ساله دارند در فعالیتهای تولیدی و خدمات شرکت دارند این رقم در مقام مقایسه با نسبت زنان فعال در جمعیت کل کشور و جمعیت شهر نشین اهمیت خود را نشان میدهد. چنانکه گفتیم قشرهای مختلف اجتماعی در فعالیتهای مختلف تولیدی چون زراعت و باغداری و دامداری و قالیبافی شرکت میکنند.

فعالیهتهای مردم شهر در زمینه کارهای ساختمانی نیز قابل توجه میباشد. غالب خانوارها خانه های خشتی و گلی خود را هر سال مرمت میکنند و غالب آنان اظهار میداشتند که اگر نقشه های جدید شهر معین شود خودشان بسرعت خانه های برای سکونت خواهند ساخت. فعالیت غالب خانوارها برای ساختن يك اطاق كوچك در كنار چادرها نشانه دیگری است از روحیه فعال مردم. روحیه تعاون و همکاری و انجام کارهای مشترك نیز در مردم شهر بنحوی نمایان است. تشکیل شرکت برای حفر چاه عمیق و نصب موتور و بهره وری از آن با شرکت حدود ۵۰ نفر در قند آب نشانه ایست از يك تعاون و همکاری کامل در تشکیل شرکت تعاونی و تولید و اتکاء مردم به کار و کوشش خودشان از تصور آنان در باره کمکهای دولت بخوبی آشکار است.

در مصاحبه ای که با روسای خانوارهای نمونه بعمل آمد غالب خانوارهای کسبه و پیشه وران و زارعان که قسمت عمده خانوارهای شهر را تشکیل میدهند، تمایل زیادی به شرکت خودشان در فعالیتهای عمرانی و دوباره سازی شهرنشینان میدادند و یکبارہ چشم امید به اقدامات دولت ندوخته بودند.

بدیهی است که در اوضاع و احوال کنونی تصور آنان از کمک دولت واقع بینانه بوده است.

چنانکه پیش از این اشاره کردیم در شهر يك نوع وحدت و همبستگی میان قشرهای مختلف و اهالی محله های ه گانه وجود دارد این همبستگی محله ها در انجام و توازن نظام اجتماعی تاثیر زیادی داشته است تضاد عده ای که میان قشرهای اجتماعی وجود دارد بیشتر مربوط است به تضاد میان بازرگانان و کسبه و پیشه وران و روشنفکران شهر با طبقه آقایان که با وجود از دست دادن قدرت اقتصادی هنوز با همکاری روسای ادارات نفوذی که در دستگاه اداری دارند قدرت خود را تا حد زیادی حفظ کرده و در بالاترین مرتبه منزلت اجتماعی قرار دارند .

نوع معیشت مردم و وحدت نامتمايز کشاورزی و صنایع دستی و مبادلات بازرگانی در شهر فردوس در روحیه مشترك مردم نیز تاثیر زیادی داشته است .
 این امر سبب شده است که اولاً تمام مردم شهر برای کشاورزی ارزش و احترام زیادی قائل باشند و از سوی دیگر قالی بافی و مبادلات بازرگانی نیز دارای ارزش اجتماعی باشد .
 بدین ترتیب قشرهای اجتماعی که از آنها به تفکیک یاد کردیم جملگی دارای روحیه مشترکی از نظر تمایلشان به زراعت و باغداری میباشند برای اینکه زیر بنای اقتصادی اجتماعی شهر به صورتی است که تقسیم کار اجتماعی مشخص را در شهر بوجود نیاورده است .
 با اینهمه تغییرات اجتماعی و توسعه ارتباطات و ورود کالاهای تازه و کاهش میزان خود مصرفی و افزایش مبادلات کالایی و توسعه آموزش و پرورش تغییراتی در روحیه مردم داده است ؛ برخی از رفتارهای شهری که در شهرهای بزرگ ایران پدید آمده است و در سبک زندگی و کالاهای مصرفی و همچنین در بازیگری مردم موثر است در شهر فردوس

نیز راه یافته است .

چنانکه گفتیم کارمندی دولت از مهمترین و با ارزشترین مشاغل در شهر است
۹۰ درصد خانوارهای کسبه و پیشه وران و کارمندان و زارعان کارمندی دولت را آرزوی
شغل برای پسرانشان ذکر کرده اند ، علاوه بر این مردم بیکرای بیلاسواد شنیدن
فرزندانشان دارند بیشتر مربوط به همین عامل است . یعنی درس خواندن و بداسواد
شدن و مدرک تحصیلی گرفتن و شغلی در دستگاه دولتی بدست آوردن .

۲- بررسی نظر مردم در باره محل جدید شهر

الف- طرح مسئله و بررسی افکار عمومی

یکی از مسائل اساسی برای دوباره سازی شهر فردوس تعیین محل شهر است .
در این مورد دو نظر کاملاً متفاوت میان دو دسته از مردم شهر وجود دارد . این
نظر و تمایل با ساخت طبقاتی شهر و اختلافات طبقاتی در شهر نیز بستگی دارد . طبقه
" آقایان " و کسبه و زارغانی که در محل کنونی شهرداری زمین و ملک هستند اصرار
دارند که شهر در جهت مشرق محل کنونی در امتداد خیابان سعدآباد توسعه پیدا کند .
از سوی دیگر رهبر مذهبی شهر که دارای نفوذ زیادی در مردم بوده و رهبری
عقاید را نیز در دو دهه اخیر در دست داشته است محلی را میان دو باغستان برای
دوباره سازی شهر انتخاب کرده است که پس از تبلیغات وسیع اکثریت مردم شهر را با
این نظر موافق کرده است . از نظر تمایل مردم سه گروه را میتوان تمییز داد . اول
گروهی که تمایل به میان دو باغستان هستند ، دوم گروهی که تمایل به توسعه محل
فعلی بسعت مشرق هستند و سوم گروهی که بی تفاوت هستند .

گروه اول - برطبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ ، ۶۵ درصد از روسای خانوارهای

نمونه مایل بودند که شهر جدید در همان محلی ساخته شود که رهبر مذهبی و اجتماعی

و عقاید شهر آنرا پیشنهاد کرده است . افراد این گروه در برابر این سؤال که " دلایل

شما برای انتخاب این محل چیست ؟ " همان دلایلی را ارائه دادند که رهبر

مذهبی و اجتماعی در جلسات وعظ برای آنان تشریح کرده است . ۳۰ درصد که کاملاً

دلایل رهبری را درك نکرده بودند به ذکر این دلیل اکتفا میکردند که همانجائی که رهبر مذهبی میگوید برای محل شهر جدید مناسب است . خانوارهایی که باین گروه تعلق دارند ۳۵ درصد کسبه و پیشه ور ۱۵ درصد زارع و ۱۵ درصد کارمندان مجلس و ۳۰ درصد کارگران روزمزد بوده اند .

گروه دوم - برطبق همین نمونه گیری ۱۸ درصد خانوارهای نمونه مایل بودند که محل دوباره سازی شهر در حاشیه شرقی شهر باشد . ۸۰ درصد از خانوارهای متعلق باین گروه دارای زمین زراعتی در اطراف محل کنونی شهر فردوس بوده و ۱۰ درصد دارای زمین در جهت شرقی شهر و ۱۰ درصد دارای باغ سرا و علاقه و کسب و کار در محل کنونی شهر میباشند .

گروه سوم - برطبق نتایج حاصله از نمونه گیری مهر ماه ۱۳۴۲ حدود ۱۷ درصد از خانوارهای نمونه نسبت به مسئله تعیین محل جدید شهر بی تفاوت بودند . ۸۴ درصد این خانوارها به طبقه پائین اجتماع که فاقد وسائل تولید و کسب و کار هستند تعلق داشتند و ۶ درصد بقیه از کسبه جز بودند . دلیل عمده ای را که اعضای این گروه برای بی تفاوتی خویش اظهار داشته اند اینست که هر جا دولت برای ما خانه بسازد امکان کار وجود داشته باشد برای ما مناسب است . ۱۰ درصد نیز از کارمندان که غیر محلی بوده اند که علاقه ای خاص نسبت به محل شهر جدید ندارند .

در جدول زیر نسبت خانوارها به کل خانوارهای شهر بر حسب گروههای سه گانه و طبقه اجتماعی آنان نشان داده شده است .

در گروه اول کارمندان ۹/۶ درصد خانوارهای شهر و کسبه و پیشه وران ۲۲/۷

خانوارهای شهر را تشکیل میداده اند.

در گروه دوم آقایان و کسبه و زارعان بترتیب ۱ درصد و ۱/۸ درصد و ۱۴/۴ درصد

خانوارهای شهر را تشکیل میداده اند.

در گروه سوم کارمندان و کسبه و کارگران روزمزد بترتیب ۱/۷ درصد و ۲/۲ درصد

و ۱۵ درصد خانوارهای شهر را تشکیل میداده اند.

درصد خانوارها در هر گروه برحسب طبقه اجتماعی

گروه ها	آقایان	کارمندان	کسبه و پیشه وران	زارعان	کارگران روزمزد
گروه اول	-	۱۵	۳۵	۱۵	۳۰
گروه دوم	۸۰	۲	۱۰	۸۰	-
گروه سوم	-	۱۰	۶	-	۸۴

نسبت خانوارها به کل خانوارهای شهر برحسب گروههای سه گانه

و طبقه اجتماع

گروه ها	آقایان	کارمندان	کسبه و پیشه وران	زارعان	کارگران روز مزد
گروه اول	-	۹/۶	۲۲/۷	۹/۷	۱۹/۵
گروه دوم	۱	-	۱/۸	۱۴/۴	-
گروه سوم	-	۱/۷	۱/۲	-	۱۹

ب - تجزیه و تحلیل و تفسیری در باره برخورد نیروها

بررسی تمایلات مردم نسبت به محل جدید شهر از نظر برخورد قشرها و گروههای اجتماعی و روابط قدرت سلسله مراتب آن در شهر نیز دارای اهمیت بسیار است . بدیهی است که مسئله انتخاب محل شهر و اتخاذ تصمیم در باره آن مهمترین مسئله ایست که در تاریخ اخیر شهر فردوس بوجود آمده است .

چنانکه در بررسی قشرهای اجتماعی متذکر شدیم " آقایان " شهر همراه با روسای ادارات در اس‌هرم قدرت سیاسی در شهر فردوس جا دارند و غالب تصمیمات مهم شهری بوسیله آنان اتخاذ میشود و حتی در مسئله کمک به زلزله زدگان نیز ترکیب این دو قشر رهبری توزیع کمکهای دریافتی را در دست داشته اند . ولی در مورد انتخاب محل جدید شهر قشر بالای قدرت سیاسی بعلمت دخالت اکثریت مردم رهبری مذهبی شهر ناگهان خود را در حالت دفاعی یافته اند .

بدیهی است که اگر مقامات دولتی بخواهند رهبری مذهبی را سرکوب کنند مانند دفعه گذشته میتوانند او را از شهر تبعید نمایند . ولی برخورد نیروهای ذینفوذ با قدرت در امر انتخاب محل جدید برای شهر وضع خاص را پدید آورده است .
این نیروها عبارتند از :

۱ - " آقایان " شهر و قشری از بازرگانان و صاحبان اراضی و زمینها که مایلند

شهر در محل کنونی توسعه پیدا کند .

آقایان در قسمت شرقی شهر و خیابان سعدآباد دارای زمین هستند و اقبای

شهر در محل کنونی در ادامه قدرت و نفوذ و منزلت آنان تا آئین زیادی خواهد داشت .
صاحب کوره آجرپزی در شهر نیز از طرفداران جدی توسعه شهر در محل کنونی است .
بخصوص که جهت توسعه نزدیک کارگاه اوست . گروهی از زارعان نیز که دارای زمین و
آب در اطراف محل کنونی شهر هستند با رهبر این گروه همکاری میکنند ولی دارای قدرت و
نفوذ و تحرك لازم نیستند .

۲ - مقامات اداری شهر :

مقامات اداری شهر با همه تعلق خاطری که به " آقایان " دارند بعلمت اینکه در بین
دو نیروی دیگر یعنی مقامات دولت مرکزی و گروه مشکلی از اهالی محل قرار گرفته اند نمیتوانند
آشکارا بنفع آقایان اقدامی بعمل آورند . گرچه گاهی جسته و گریخته از امکان تعین رهبر
مذهبی سخن میگویند و مترصدند که در اوضاع و احوال مناسب در صورت امکان مبادرت باین
امر بنمایند . ولی نظر باینکه مقامات اداری دارای روانشناسی خاص برای حفظ مقام خود
هستند در حال صبر و انتظار بسر میبرند و آشکارا از هیچیک از گروهها جانبداری نمیکند .

۳ - گروه مشکل مجلسی :

گروه مشکل مجلسی که زیر نظر رهبر مذهبی شهر مشکل شده اند به پیروی از تعلیمات
رهبر خویش معتقدند که بهترین محل برای دوباره سلزی شهر در محلی بین دو باغستان
قرار دارد . یکی از عوامل بسیار مؤثر در مقامات رهبر این گروه برای انتقال شهر از محل
کنونی مبارزات و اختلافات طبقاتی در شهر است که در لحظه خاص باین صورت متجلی شده
است . قشری از کسبه و پیشه وران و روشنفکران شهر و قشر متوسط کارمندان در رده رهبری

این گروه قرارداد دارند . رهبران این گروه تصور میکنند که اگر شهر در محل کنونی توسعه پیدا کند قدرت و نفوذ و منزلت " آقایان " در شهر تثبیت میشود در حالیکه اگر شهر به محل دیگری که آنان پیشنهاد میکنند منتقل شود این گروه میتوانند خود را از زیر بار تسلط کهن " آقایان " رها کرده و رهبری شهر را در گروه خویش متمرکز کنند .
کادر رهبری این گروه از دو قشر زیر تشکیل میشود :

اول - طلبه ها و آخوند های محلی

دوم - افرادی از کسبه و پیشه وران و زارعان و کارمندان که برای تامین آب و زراعت در قسمت جنوبی محل مورد نظرشان برای دوباره سازی شهر شرکتی تأسیس کرده و چاه عمیقی حفر نموده و اراضی این ناحیه را زیر کشت آورده اند .

۴ - مقامات دولت مرکزی :

دخالت مقامات مرکزی در دوباره سازی شهر وضع خاص به برخورد نیروهای محلی داده است . دولت مرکزی به ۳ دلیل دارای قدرت فائده در این امر میباشد .

اول - تسلط کلی و عمومی و تاریخی دولت مرکزی بر اجتماعات شهری و روستایی و ایلی کشور .

دوم - سرمایه گذاری دولت مرکزی برای دوباره سازی شهر

سوم - تسلط فنی کارشناسان دولت مرکزی

مسئله هنگامی پیچیده میشود که هر یک از گروههای دولت مرکزی از نظر گاه خود و بسا توجه به عوامل سیاسی یا فنی دارای نظر خاص نسبت باین مسئله میباشند .

اول - مقامات عالی دولت مرکزی که دارای هیچگونه نظر خاصی نسبت باین موضوع نیستند ترجیح میدهند که امر دویاره سازی با آرامش و نظر کامل انجام گیرد و درست بهمین دلیل فکر میکنند که باید نظر اکثریت مردم را حویا شد و بهمین طریق اقدام کرد . این امر بخصوص از این نظر جایز اهمیت است که " آقایان " شهردارای نفوذ چندانی در دستگاههای دولت مرکزی نمیشوند و نمیتوانند بصورت گروههای ذینفوذ و فشار در مرکز اقداماتی بنفع خویش نمایند . و از سوی دیگر رهبر مذہبی شهر بطور مداوم فعالیت کرد و نظر گروه خویش را که نظر اکثریت مردم شهر است با اطلاع مقامات عالی میرساند . این امر هم از طریق ارسال طومارها و تلگرافها و نامه های اهالی و هم از طریق ملاقات شخصی با این مقامات انجام میشود .

دوم - نظر کارشناسان دولت مرکزی :

کارشناسان دولت مرکزی نیز در باره محل شهر دارای توافق نظر نیستند . در این مورد سه گروه را میتوان تمیز داد . اول گروهی از کارشناسان سازمان برنامه که در نتیجه مطالعات محلی معتقدند که محل شهر باید به چنان دیو یا گستان منتقل شود . دوم ، کارشناسان خانه سازی سازمان مسکن معتقدند که شهر در محل کنونی دویاره سازی شود . سوم ، کارشناسان شورای عالی شهر سازی که شهر فردوس را از نظر گاه فنون شهر سازی و مسائل اقتصادی و اجتماعی و جمعیتی و روانی - اجتماعی مورد بررسی و تحقیق قرار داده اند معتقدند که محل شهر جدید در شمال شرقی شهر کنونی باشد تا همبستگی و انسجام شهری حفظ شود . این نظر بطور کلی هم جمع نظر کسانی است که بخواهند شهر

در محل فعلی باقی بماند و هم کسانی که میخواهند شهر به میان دو باغستان منتقل شود و هم کسانی که میخواهند شهر به میان دو باغستان منتقل شود و هم از نظر فنی و اصول شهرسازی و مسائل اجتماعی و اقتصادی شهر منطقی بنظر میرسد .

چنانکه در توضیح اصول کلی طرح جامع شهر فردوس خواهیم دید مسئله را باید از جهات مختلف فنی ، سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی و اصول زندگی شهری و مبانسی شهر سازی مورد توجه قرار داد و سهم هر يك را در طرحهای مختلف تجزیه و تحلیل کرد تا بتوان بر اساس يك بررسی منظم و منطقی و همه جانبه بهترین راه حل را انتخاب نمود .

فصل هشتم

آثار و نتایج زلزله در شهر فردوس

آثار و نتایج زلزله در شهر فردوس را از جهات مختلف میتوان مورد بررسی قرار داد .
در این فصل از خرابیهای ناشی از زلزله و کمکهای دولت و زندگی مردم بعد از زلزله
سخن میگوئیم .

۱- ویرانیهای ناشی از زلزله :

الف- ویرانی خانه ها :

هنگام بحث در باره مسکن و مصالح ساختمانی معلوم شد که حدود ۹۵ درصد
واحد های ساختمانی در شهر فردوس از گل و خشت خام بنا شده و خانه های دیگر فقط
نمای آجری داشته است . حتی چند ساختمان متعلق به ژاندارمری و یک ساختمان نیمه
تمام بیمارستان شهر و خورشید که از آجر و آهن بوده نیز در اثر زلزله آسیب دیده است .
بدین ترتیب تمام واحدهای ساختمانی در شهر فردوس بشدت آسیب دیده اند و به مسجد
جامع قدیمی شهر نیز با وجود طاق ضربی بزرگ و ستونهای عظیم خسارات بسیار وارد آمده
است . به کوره آجرپزی شهر و کارخانه برق و منبع آب شهر که تازه بهره برداری از آن
آغاز شده است خسارتی وارد نیامده است . بنابراین مهمترین خسارت وارده بر اهالی
فردوس از میان رفتن همه واحدهای مسکونی در شهر است . این ویرانی به شکلی است
که کار دوباره سازی شهر را در محل کنونی هم از نظر دشواری کار و طول مدت و هم از نظر

هزینه با مشکلات زیادی روبرو خواهد ساخت .

ب - تلفات انسانی :

خوشبختانه تلفات جانی در فردوس بسیار کم بوده است . برطبق نمونه گیری

مهرماه ۱۳۴۷ تلفات انسانی بر خانوارهای شهر فردوس از حدود ۳ درصد جمعیت شهر

تجاوز نکرده است . متأسفانه آمار و اطلاعات درستی از تلفات جانی و سنی و جنسی

تلف شدگان در دست نیست . برطبق اظهارات مقامات مسئول شهر حدود ۸۰۰ نفر بعد

از حوادث زلزله در شهرستان شهر دفن شده اند . ولی طبق اظهار نظر همین مقامات

غالب این افراد از اهالی روستاهای اطراف شهر بوده اند و نه از اهالی فردوس . البته

این امر را نیز باید در نظر داشت که در غالب مناطق زلزله زده مقامات محلی برای جلب

کمک بیشتر تعداد تلفات را بیش از میزان واقعی ذکر میکنند و معمولاً هنگام دریافت کمک

تعداد زندگانی را بیشتر نشان میدهند .

بطور کلی بر اساس مشاهدات محلی و نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ و مصاحبه با مقامات

مختلف میتوان گفت که تلف شدگان فردوس در حدود ۳۰۰ نفر بوده اند . بطوریکه نتایج

نمونه گیری مذکور نشان میدهد غالب تلف شدگان از سنین پائین و یا از پیرمردان بوده اند .

علت کمی تلفات جانی در شهر فردوس یکی وقوع زلزله در این شهر بعد از وقوع

زلزله در سرایان و کاخک و دیگری وقوع آن در روز بوده است بدین ترتیب مردم فردوس در

انتظار زلزله اطاقها را ترك کرده و در حیاط خانه ها گرد آمده بودند و عسده ای نیز

در باغها و مزارع مشغول کار بودند .

ج - تلفات دامی :

در اثر زلزله خسارتهایی به گاو و گوسفند و بز و مرغ و خروس اهالی فردوس وارد آمده است ، مهمترین این تلفات به مرغ و خروس و سپس به بز و گوسفند وارد آمده است ولی چون زلزله در روز واقع شده و دامها در زیر اطاقهای پوشیده نبوده اند تعداد تلفات وارد زیاد نبوده است .

د - خسارتهای وارد بر لوازم زندگی :

نظر باینکه لوازم زندگی غالب اهالی شهر ساده بوده و در برابر ویرانی اطاقها دارای مقاومت بوده اند از این نظر خسارت زیادی به اهالی وارد نیامده است .
بخصوص آنکه بعلمت وقوع زلزله غالب خانوارها لوازم زندگی خود را به حیاط خانه ها منتقل کرده بودند و بعد از زلزله نیز اگر لوازمی زیر آوار مانده بود آنرا بیرون آورده اند با وجود این مردم شهر احتیاج مبرمی به پوشاک و لوازم آشپزخانه داشته اند .

۲ - سازمان شهر بعد از زلزله :

بعد از وقوع زلزله مقامات محلی و امداد گران شیرو خورشید و نیروهای ارتش سازمان تازه ای در شهر بوجود آورده اند . اهالی شهر را به ۴ گروه تقسیم کرده و هر گروه را در یک اردوگاه مستقر کرده اند . در توزیع جمعیت شهر میان اردوگاههای چهارگانه ۲ عامل موثر بوده است . اول محله مسکونی خانوارها و دیگر طبقه اجتماعی آنان ، اهالی محله های تالار و سردشت و عنبری را در کمپ شماره ۲ و اهالی محله

سادات را در کمپ شماره ۱ و اهالی محله میدان و غنبری را در کمپ شماره ۲ و کارمندان دولت و قشر بالای کسبه و پیشه وران و طبقه بالای شهر را در کمپ شماره ۴ مکان داده اند. اردوگاه شماره ۴ که مجهز به چادرهای آمریکائی است بهترین اردوگاه شهر است. از نظرگاههای مختلف میباشد. اولاً اقامتگاه طبقه بالای شهر است، دوم اینکه بهترین چادرهای اهدائی به شهر را به این اردوگاه اختصاص داده اند و سوم اینکه از نظر لوله کشی و برق و مستراح و خیابان و نظافت و کمی تراکم این اردوگاهها دارای وضعی استثنائی در شهر است بخصوص آنکه عملاً از ۳۰۰ چادری که در این اردوگاهها برپا است فقط از نیمی از چادرها هنگام نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ بطور کامل استفاده میشد و به همین دلیل نیز تراکم جمعیت در این محل بسیار کم بوده البته دلیل دیگر این امر نیز استفاده ادارات دولتی از ۵۰ چادر و استفاده کارمندان از ۲۰۰ چادر دیگر بوده است. فقط ۵۰ خانوار از قشرهای دیگر شهر در این کمپ اقامت داشته اند.

۳- کمکهای عمومی به شهر فردوس :

کمکهای فوری و عمومی به شهر فردوس را میتوان در موارد زیر مورد بررسی قرار داد :

الف - تاسیس چهار اردوگاه. بمنظور تامین مسکن موقت برای خانوارهای شهر

ب - ادامه لوله کشی به اردوگاههای شهر و تامین آب برای آنها

ج - بکار انداختن برق شهر

د - تاسیس يك بیمارستان صحرائی در محل فرمانداری

ه - تاسیس سه مهد کودک بوسیله مددکاران اجتماعی آموزشگاه خدمات اجتماعی

۴- كمك به خانوارهای زلزله زده شهر :

به خانوارهای زلزله زده از دو طریق كفك شده است ، یکی از طرف شیروخورشید

سرخ و دیگری از طرف جامعه روحانیت .

اول - كمكهای شیروخورشید سرخ :

الف - تامین چادر برای ۶۵ درصد از خانوارها

ب - توزیع دو هزار تخته پتو میان خانوارها

ج - توزیع ۱۰ کیلو آرد و یک کیلو قند و شکر و چای و یک کیلو روغن نباتی میان

۶۷ درصد از خانوارها

دوم - كمكهای جامعه روحانیت :

كمكهای جامعه روحانیت با نظم و ترتیب و علاقه خاص که ناشی از آرمانهای مذهبی

را در این جهت انجام داده است . همراه بوده است . جامعه روحانیت انبار كمكهای

خود را در اردوگاه شماره ۲ مستقر کرده ، كمكها را بوسیله روحانیون میان خانوارها

توزیع میکردند ، قسمت عمده ای از كمكهای جامعه روحانیت پتو و پوشاك و لوازم خانه و

مواد غذایی بوده است . حدود ۷۰ درصد از خانوارهای شهر بنحوی از كمك روحانیون

برخوردار شده و با علاقه و اشتیاق فراوان از كمكهای شیخ ها یاد میکردند .

فصل نهم

اول شهرستان خلاصه گسار شازرات

۱- موقعیت طبیعی شهرستان فردوس

۱-۱- سرزمین خراسان بطور کلی به منطقه عمده تقسیم میشود: اول خراسان - شمالی که منطقه ای کوهستانی و خوش آب و هوا و از نظر کشاورزی وضعی نسبتاً مناسب دارد. دوم خراسان جنوبی که در جنوب مسیر مشهد - نیشابور - سبزوار قرار دارد و منطقه ای کوهستانی - کویری است. نه تنها دشت کویر در مغرب این منطقه و کویر لوت در جنوب آن و کویر نمک در شمال و شمال غربی آن قرار دارد، بلکه تکه هایی از اراضی خشک و بی آب و علف در داخل آن پراکنده میباشد.

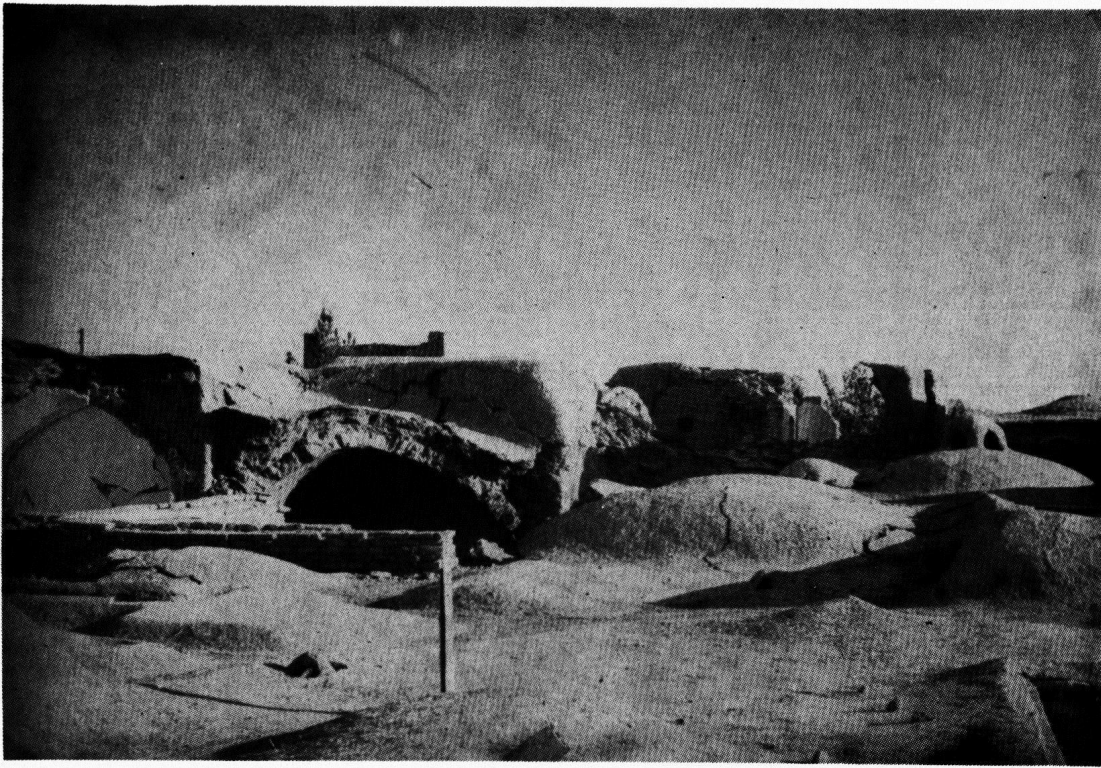
۱-۲- در منطقه فردوس رودخانه مهمی که آب آن همیشه جاری باشد وجود ندارد. آبیاری در منطقه آبیاری مصنوعی بوسیله حفر قنات و چاه میباشد. میزان بارندگی و رطوبت در منطقه کم بوده و میزان بارندگی در چند سال اخیر از ۶۶ میلیمتر تجاوز نکرده است.

۱-۳- هوای شهرستان فردوس در قسمت بخش حومه و دهستانهای بصبی و برون و مهوی - نسبتاً معتدل و در بخش یثروئیه و سه قلعه گرمسیر است.

۱-۴- پوشش گیاهی منطقه بسیار فقیر است. بخاطر کمی رطوبت و کمبود آب، سرزمین فردوس با ۲۲ هزار کیلومتر دارای مراتع طبیعی قابل ملاحظه ای نیست و گیاهان خودرو و درختهای جنگلی بندرت در منطقه دیده میشود. بیشتر محصولات کشاورزی فاریاب بوده و دیم کاری نسبت کوچکی از تولید کشاورزی را تشکیل میدهد.

۲- تحولات تاریخی سکونت در خراسان جنوبی و شهر فردوس:

۲-۱- خراسان جنوبی در دوره اسلامی دارای شهرکها و دیه های نسبتاً آبادی بوده و در سراسر این دوره بنام قهستان خوانده میشده است. جغرافیا نویسان معتبر دوره اسلامی چون ابن حوقل، قزوینی، مقدس و حمداله مستوفی ریخت شناسی آبادیهای قهستان

نمای خارجی بخشی از حاشیه شهر فردوس پس از زلزله

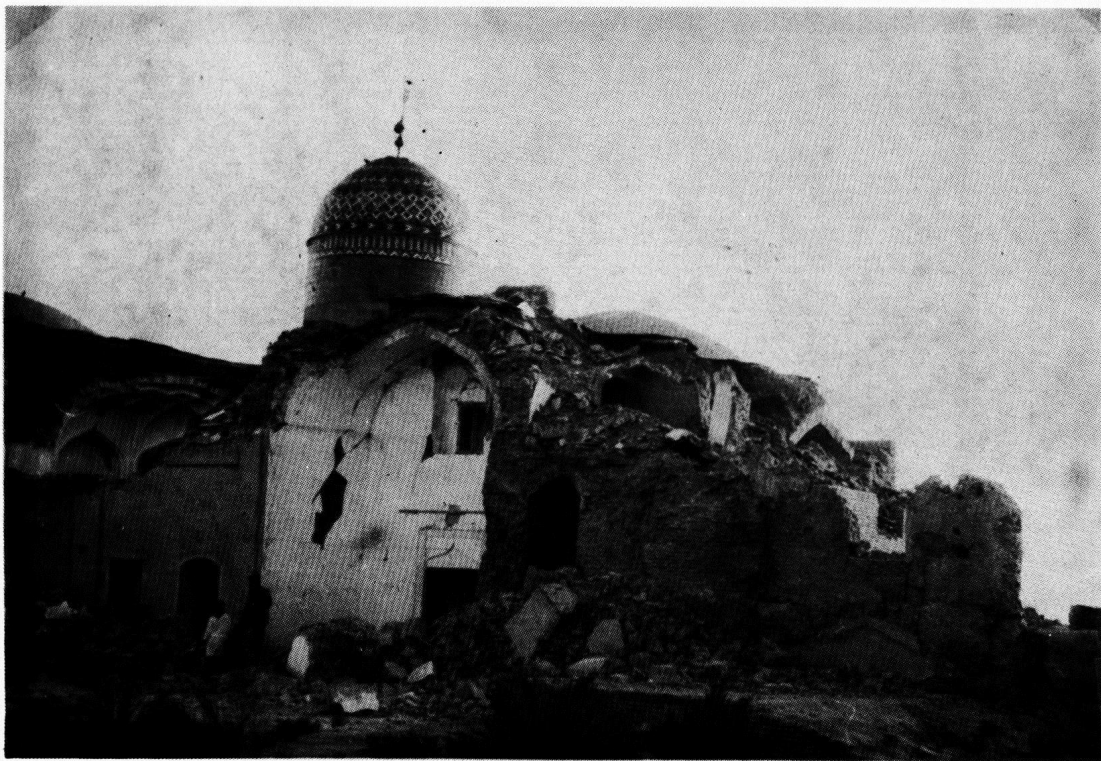

قسمتی از شبستان مسجد جامع شهر فردوس پس از زلزله

عکس از سیروس حشمت

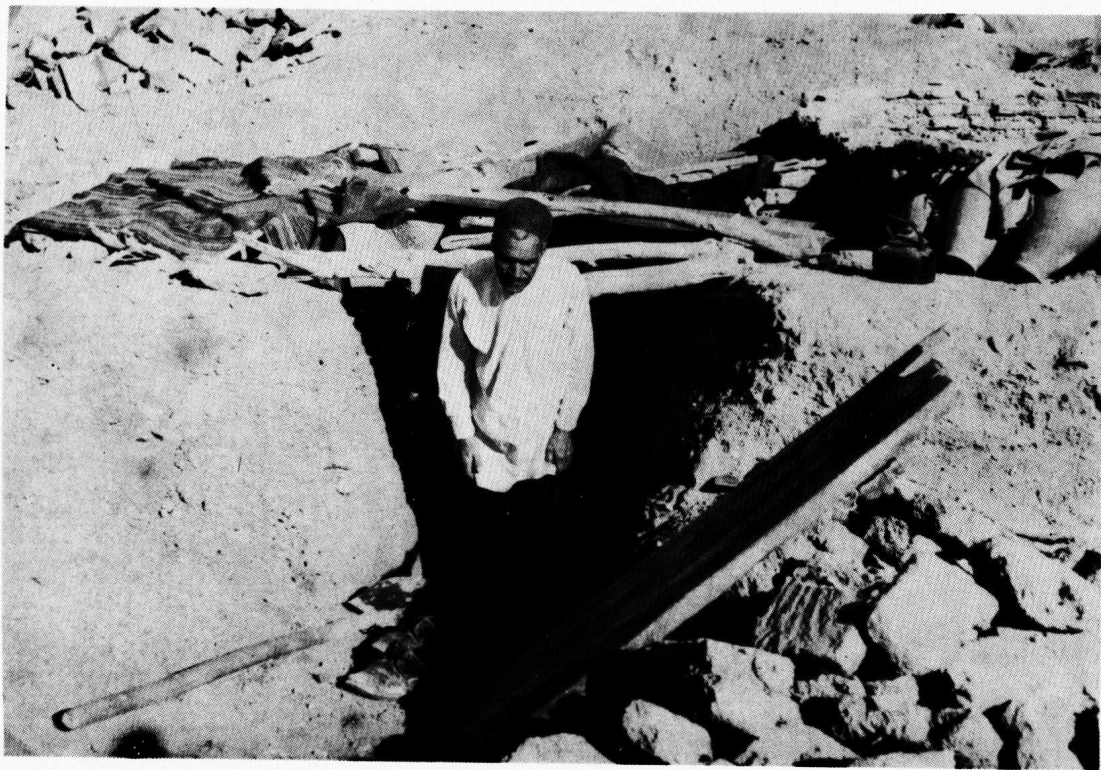

يك خانوار زلزله زد هدر حال انتقال اناثه خود

يکي از مساجد شهر فردوس پس از زلزله

عکس از سيروس حشمت

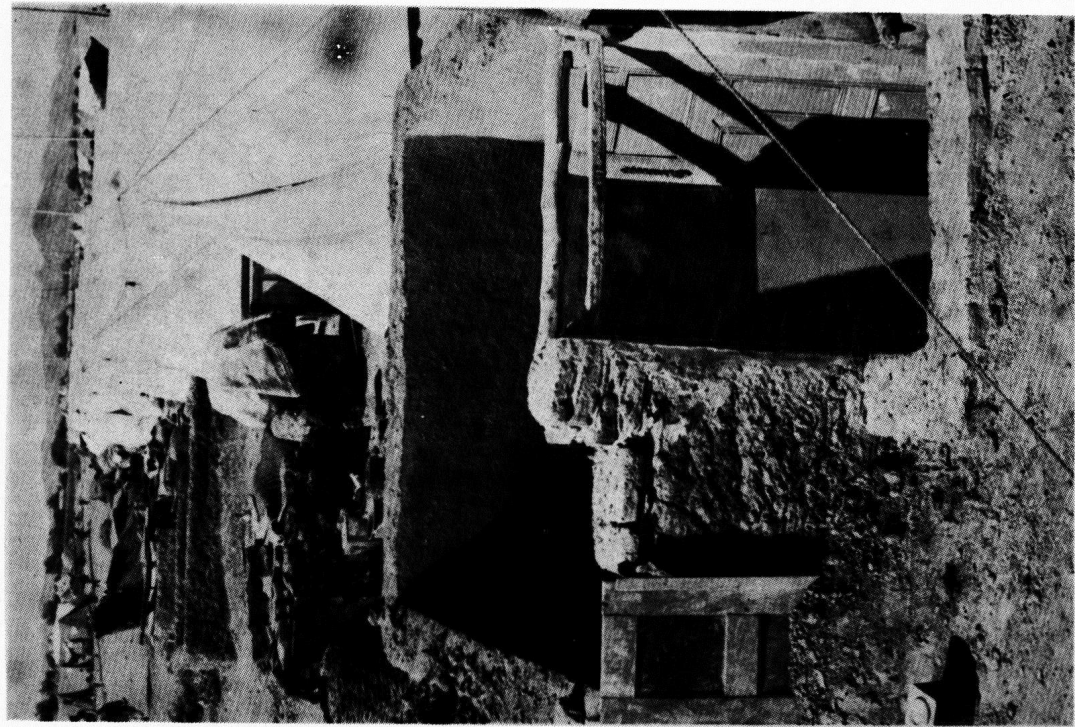
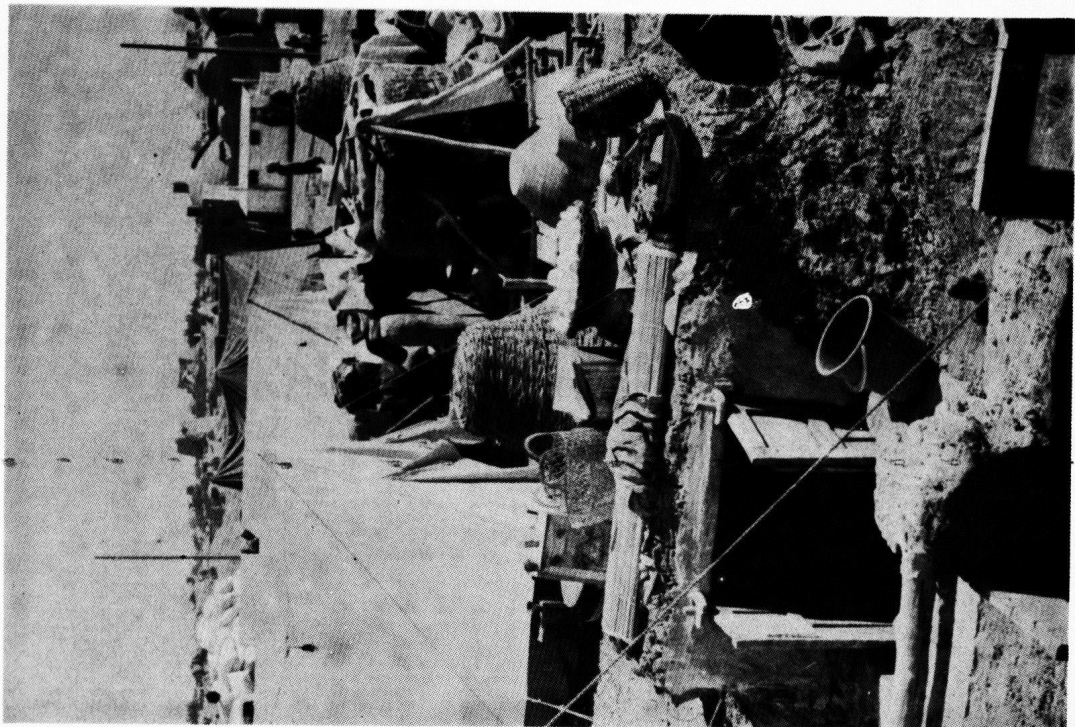

نمونه‌ای از زاغه‌هایی که اهالی فردوس برای ایمنی از سرمای زمستانی ساخته‌اند

اهالی فردوس برای ایمنی کودکان خود از سرمای زمستان پناهگاهی سازند

عکس از سیروس حشمت

اهالی فردوس در کمپ ها و کنار چادرها برای حفاظت خود از سرمای زمستانی که در پیش است زانگه هائی ساختها که نمونه ای از آن در این دو عکس دیده میشود .

را توصیف کرده اند و سیاحان چون ناصر خسرو و مارکوپولو مشاهدات خود را بیادگار گذاشته اند . در قرن گذشته نیز صنیع الدوله در کتاب مرآت البلدان موقعیت و ریخت شناسی قهستان را توصیف کرده است .

۲-۲- در باره شهر فردوس نیز که در سراسر دوره اسلامی تا قرن اخیر بنام تون موسوم بوده است اطلاعاتی در دست است ؛ این شهر در اوایل دوره اسلامی همراه قاین دو شهر بزرگ و معتبر خراسان جنوبی بوده اند . ناصر خسرو که در نیمه قرن پنجم هجری از تون دیدن کرده است در باره آن میگوید " شهر تون شهری بزرگ بوده است ، اما در آنوقت که من دیدم اغلب خراب بود و بر صحرایی نهاده است و آب روان و کاریز دارد و برجانب شرفی باغهای بسیار بود و حصار محکم داشت . گفتند در این شهر چهار صد کارگاه بود که زیلو بافتندی و در شهر درخت پسته بسیار بود " . مقدسی تون را شهری پر جمعیت ذکر نموده گوید " از قاین کوچکتر است و قلعه ای و مسجدی نیکو دارد و بیشتر اهل آن بافندگانند " . حمداله مستوفی در قرن هشتم در باره تون گوید : " در اول شهری بزرگ بوده و این زمان شهری وسط است . وضع آن شهر چنین نهاده اند که اول حصار بغایت بزرگ نهاده ، و خندق عمیق بی آب دارد و بازار در گرد حصار در آورده و شهر و خانهها در گرد بازار و باغات و تودستانها در گرد خانهها و غله زار در گرد باغات و در گرد غله رارها پندها پسته که آب باران میگیرند و آب بدان غله میبرند و در آن بند خریزه بی آب زراعت میکنند و آبش از کاریزها است و هوای معتدل و حاصلش غله و میوه و ابریشم باشد " . صنیع الدوله در مرآت البلدان در دوره ناصری

مینویسد: " تون نام شهریست در ناحیه قبهستان ۰۰۰ حصارى محکم دور این شهر کشیده شده . تریاک و ابریشم و تنباکوی تون در صفحات خراسان معروف است و بواسطه کمی آب غله آن زیاد نیست . آب تون از کاریز و هوای آن معتدل است . عدد نفوس سابقاً زیاد بوده اینک تقریباً پنج ، شش هزار است . باغات اطراف شهر را آب برکه مشروب میکنند . بازار و مسجد و کاروانسراهای معتبر که از آجر ساخته شده در تون موجود است . باستانی دارد که دو فرسخ امتداد آنست .

- سرپرستی سایکس که در اواخر قرن گذشته از تون گذر کرده جمعیت آنرا حدود ۴ هزار نفر محین کرده است .

بر اساس این اطلاعات میتوان نتیجه گرفت که شهر فردوس از شهرهای قدیمی ایران است که حداقل از اوایل دوره اسلامی رونق داشته و عوامل اساسی سکونت و رشد جمعیت در آن یکن واقع بودن در حوضه آبخیز جلگه ایست که احداث قناتهای بزرگ را امکان پذیر ساخته و دیگری قرار گرفتن در مسیر راههای کاروان رو از شرق به غرب و از شمال به جنوب بوده است . این شهر در زمان مغول وپران شده و از آن پس نیز در ردیف شهرک های خراسان جنوبی دوام یافته است . جمعیت شهر در قرن گذشته بین ۴ تا ۶ هزار نفر بوده و سیمای آن تا اوایل قرن حاضر بهمان صورت قدیمی باقی مانده است .

۳- الگو و ریخت شناسی سکونت در منطقه فردوس

۳-۱- مهمترین عامل تعیین کننده برای الگوی سکونت در منطقه خراسان جنوبی ، که منطقه فردوس از مناطق فرعی آنست ، اوضاع و احوال طبیعی و بخصوص آبیاری مصنوعی از راه قناب بعنوان مهمترین وسیله تامین آب است . از اینرو قاعده کلی در تمام مناطق که باید از آب قنات مشروب شوند بر الگوی سکونت در این منطقه نیز حکومت میکند . این قاعده کلی را میتوان بصورت زیر تنظیم کرد :

" نظر باینکه جریان آب در قنات بطور طبیعی در سراسیب صورت میگیرد ، هر چقدر کوه ارتفاع سکونت پائین تر و حوضه آبرگیر آن بزرگتر باشد ، میزان آب حاصله در مظهر قنات بیشتر بوده و اراضی بیشتری قابل زراعت شده و در نتیجه جمعیت بیشتری را در خود مکان میدهد ."

۳-۲- در شهرستان فردوس ۳۱۲ آبادی بوسیله قنات ۴۸ آبادی بوسیله چشمه و ۴۶ آبادی بوسیله چاه عمیق یا نیمه عمیق و ۵ آبادی از آب رودخانه مشروب میشوند . قناتها به دو نوع عمده تقسیم میشوند . یکی قناتهایی که در حوضه های آبرگیر جلگه ای احداث شده اند و دارای طول زیاد و آب نسبتاً فراوانی هستند و دیگر قناتهایی که در نقاط کوهستانی احداث شده اند و کم طول و کم آب میباشند . تمام نقاط پر جمعیت منطقه در حوضه های آبرگیر جلگه ای قرار دارند .

۳-۳- حدود ۹۰ درصد از ۵۱۷ نقطه مسکون در شهرستان فردوس دارای جمعیتی کمتر از ۱۰۰ نفر میباشند و حدود ۳/۷ درصد دارای جمعیتی بین ۱۰۰ تا ۱۹۹ نفر و ۱/۳ درصد دارای

جمعیتی بین ۲۰۰ تا ۲۹۹ نفر و حدود ۲ درصد دارای جمعیتی بین ۲۰۰ تا ۴۹۹ نفر و ۲/۳ درصد آبادیها دارای جمعیتی بین ۵۰۰ تا ۹۹۹ نفر و فقط ۰/۸ درصد دارای جمعیتی بین ۱۰۰۰ تا ۱۹۹۹ نفر و ۰/۶ درصد دارای جمعیتی بین ۲۰۰۰ تا ۴۹۹۹ نفر میباشند.

۳-۴- ریخت شناسی آبادیهای منطقه نیز تحت تاثیر شیوه آبیاری بوسیله قنات قرار گرفته اند. یعنی دارای گسترش خطی در مسیر ظاهر شدن قنات بوده و قشرهای مرفه اجتماع نزدیکتر به مظهر قنات و قشرهای پائین در انتهای مسیر مسکن گزیده اند.

۳-۵- چنانکه متذکر شدیم مهمترین عامل در تعیین الگوی سکونت و شکل دادن بآن مسئله تامین آب و احداث قناتها بوده است. همین عامل سبب شده است که حدود ۵۰ هزار نفر جمعیت شهرستان فردوس در سرزمین وسیعی که وسعت آن به ۲۲ هزار کیلومتر مربع میرسد در متجاوز از ۵۰۰ آبادی پراکنده شوند. کم آبی و دشواری حفر قنات سبب شده است که جمعیت شهرستان در منطقه پراکنده شود و ۹۰ درصد از آبادیها جمعیتی کمتر از ۱۰۰ نفر داشته باشد. و نسبت واحدهائی که کمتر از ۲۰ نفر جمعیت دارند به حدود ۷۰ درصد نقاط مسکونی برسد.

۳-۶- همین عامل پراکندگی و الگوی خاص سکونت در شهرستان سبب شده است که تمام آبادیهای شهرستان فردوس در یک واحد منطقه ای انسجام و همبستگی پیدا نکنند و واحدهای فرعی در شهرستان موجود آید. بدین معنی که شهر فردوس مرکز همه فعالیتهای منطقه نباشد بلکه بصورت یکی از مراکز ۵ گانه منطقه درآید.

۴- جمعیت و نیروی انسانی در شهرستان فردوس :

۴- ۱- شهرستان فردوس حدود ۲۲ هزار کیلومتر مربع مساحت دارد و در سرشماری آبانماه

۱۳۴۵ دارای ۴۷۹۳۴ نفر جمعیت بوده است . تراکم جمعیت در شهرستان ۲/۲ نفر

در کیلومتر مربع بوده است . بعلت تغییراتی که در حوزه سرشماری در سالهای ۱۳۳۵

و ۱۳۴۵ پدید آمده است مقایسه جمعیت و تعیین میزان رشد آن در دهه میدان دو

سرشماری بسیار دشوار است .

۴- ۲- از کل جمعیت شهرستان فردوس ۳۳/۳ درصد شهرنشین و ۶۶/۷ درصد روستانشین

بوده اند . البته باید توجه داشت که معیار شهرنشین در سرشماری فقط تعداد

جمعیت است و هر نقطه ای که جمعیتی بیش از ۵ هزار نفر داشته باشد شهر خوانده

میشود ولی چنانکه خواهیم دید نظم آبادیهای پر جمعیت منطقه که بعنوان ده یا شهر

خوانده شده اند دارای شباهتهای زیادی از جهات مختلف با یکدیگر میباشند .

۴- ۳- در شهرستان فردوس در برابر هر ۱۰۰ نفر زن ۹۷/۷ نفر مرد وجود داشته است . شاید

مهاجرت مردان بدون خانواده یکی از علل این ترکیب جنسی باشد . در این شهرستان

میانگین سن ۲۴/۸ سال و میانه سنی ۲/۶ سال بوده است . افراد کمتر از ۱۰ سال

۳۰/۷ درصد و افراد کمتر از ۲۰ سال ۴۸/۸ درصد جمعیت را تشکیل میداده اند .

این امر نشانه ایست از جوانی جمعیت که معلول بالا بودن سطح باروری و پائین بودن امید

به زندگی است .

۴- ۴- از کل جمعیت شهرستان ۹۷/۴ درصد متولد همسن شهرستان و ۲/۲ درصد متولد

شهرستانهای دیگر استان خراسان و ۰/۰۴ درصد متولد سایر استانها بوده اند .
قسمت عمده ای از مهاجرین به منطقه باید از کارمندان دولت باشند .

۴-۵- از کلیه افراد ۷ ساله و بالاتر شهرستان فردوس ۲۱/۹ درصد یاسواد بوده اند . این نسبت در مردان ۳۹/۱ و در زنان ۵/۳ درصد بوده است . نرخهای یاد شده در نقاط شهری برای هر دو جنس ۳۱/۷ درصد و برای مردان ۵۲/۴ درصد و برای زنان ۱۱/۵ درصد بوده است . نسبت افراد یاسواد در گروه سنی ۷-۱۹ ساله برای هر دو جنس ۳۹/۸ درصد و برای مردان ۶۸/۹ درصد و برای زنان ۱۱ درصد بوده است . در چالپکه نسبت یاسواد برای همین گروه سن در شهرها ۵۲/۲ درصد و برای مردان ۷۹/۳ درصد و برای زنان ۲۳ درصد بوده است . ۱۰/۵ درصد از افراد یاسواد شهرستان بدون مدرک تحصیلی و ۶۱/۱ درصد یکی از مدارک تحصیلی ۱ تا ۵ متوسطه و ۲/۲ درصد دیپلمه کامل متوسطه و فقط ۰/۰۳ درصد یکی از سالهای اول یا بیشتر مدارس عالی را تمام کرده بودند . از کلیه افراد ۷ ساله تا ۲۴ ساله شهرستان فردوس ۳۰/۲ درصد و در نقاط شهری ۴۱/۳ درصد به تحصیل اشتغال داشته اند .

۴-۶- در جمعیت ده ساله و بالاتر شهرستان فردوس ۷۶/۵ درصد از مردان از نظر اقتصادی فعال بوده است . جمعیت غیر فعال مردان شامل ۱۵/۶ درصد محصلین ۷/۹ درصد بازنشستگان و از کار افتادگان و افراد دیگر بوده است . ۴۸/۷ درصد از زنان در شهرستان فعال بوده اند . در حالیکه این نسبت برای زنان در کل کشور ۱۴ درصد بوده است . دلیل عمده این تفاوت رواج صنایع خانگی و ریسندگی و قالیبافی در شهرستان

فردوس است. جمعیت غیر فعال زنان شامل ۴۱/۸ درصد خانه دار و ۱/۹ درصد
محصل و ۲/۱ درصد افراد دیگر بوده است. نسبت مردان فعال در نقاط روستائی
۸۹/۱ درصد و در نقاط شهری ۶۹/۴ درصد بوده است. علت این تفاوت گسرایش
بیشتر افراد جوان به تحصیل در شهرها میباشد. نسبت زنان فعال در نقاط شهر
۴۰/۴۷ درصد و در نقاط روستائی ۵۲/۸ درصد بوده است.

۴-۲- بالاترین درصد اشتغال در شهرستان فردوس مربوط به تولیدات صنعتی بود که ۴۱ درصد
کل شاغلین را شامل میشد. تولیدات صنعتی نیز مربوط به زنان قالیباف و سپس حرفه و
پیشه هائی مانند آهنگری و میگری و دباغی و حلاجی و ماست بندی و مانند آنها است و
این عنوان که در نتایج سرشماریها بکار برده میشود نباید موجب گمراهی گردد. پس از
آن بترتیب ۴۰/۶ درصد از کشاورزی و ۱۲ درصد در خدمات باررگانی و حمل و نقل و غیره
و ۵/۹ درصد در فعالیتهای ساختمانی بکار اشتغال داشته اند.

۵- ساخت اقتصادی منطقه-

۵-۱- اساس تولید اقتصادی در منطقه مبتنی است بر زراعت و باغداری و قالیبافی و دامداری سهم کوچکی در تولید منطقه دارد. اساس مبادلات منطقه ای نیز مبتنی است بر سرگردآوری قالیچه و زعفران در چند مرکز و صدور آن به مشهد و واردات پشم و نسج از مشهد و گرگان و ساری و برنج و روغن و پوشاک و لوازم زندگی از مشهد به چند مرکز مذکور و توزیع آن در منطقه.

۵-۲- مهمترین محصولات سالانه منطقه شهرستان فردوس عبارت است از گندم آبی و جو آبی، چغندر و نخود و ذرت و ارزن و شلغم که در منطقه مصرف میشود. مهمترین محصولات صادراتی منطقه زعفران و سپین پنبه و زیره میباشد. در سال ۱۳۴۵ سطح زیر کشت گندم آبی و گندم دیم و جو آبی و جو دیم و آیش و سایر محصولات سالانه در تمام شهرستان فردوس به ترتیب ۶/۷۷ هکتار و ۲۴۰۳ هکتار و ۵۰۱۸ هکتار و ۵۶۷۲ هکتار و ۲۰۳۹ هکتار بوده است. محصولات دایمی مربوط است به باغداری که دارای اهمیت است. در ۹۶ آبادی تیمو آب و پرتقال و در ۵۹ آبادی سایر مرکبات، در ۹۱ آبادی پسته و در ۹۱ آبادی به و در ۴۹ آبادی توت سفید و در ۲۰ آبادی گلابی و در ۱۵ آبادی زرد آلو و در ۱۲ آبادی سنجد و در ۱۸ آبادی انار بعمل میآید. محصولات سردرختی پیشتریه مصرف خود اهالی میسر است.

۵-۳- مزایع طبیعی فردوس بسیار فقیر است. در ۱۸ دهستان فقط ۳ دهستان دارای میراثع طبیعی قابل توجهی میباشند. دهستان سه قلعه دارای ۳۲۰۵ هکتار و دهستان

آیسک دارای ۳۶۳۹ هکتار و دهستان مهنویه دارای ۲۶۳۷ هکتار مراتع طبیعی میباشند .
در تمام حوزه شهرستان حدود ۴۲۴۵ گاو و گوساله و گاو کار و حدود ۸۳۱۳ راس بز و
گوسفند و حدود ۳۵۸۲ راس اسب و الاغ وجود داشته است .

۴-۵- مهمترین تولیدات صنعتی منطقه قالیبافی است . قالیبافی در فردوس بوسیله دارهای
خوابیده انجام میگردد و محصول کار قالیچه هائی است که متوسط مساحت آنها ۲ مترمربع
هیباشد . نیروی انسانی قالیباف را رنان از ۷ ساله تا ۶۰ ساله تشکیل میدهند . مواد
اولیه را معمولاً از مشهد وارد میکنند چون پشم محلی کافی نیست . ابزارهای تولید
بسیار ساده است و هر دار قالیبافی ۳۰۰ ریال ارزش دارد . حلاجی و نخ ریزی و رنگری
در خود محل انجام میشود . قالیچه باقی در آبادیهای پر جمعیت و شهرهای منطقه
رواج دارد . بر طبق تحقیقات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی درباره صنعت فرش
فردوس در ۳۰ آبادی قالیبافی میشود . تجزیه و تحلیل نتایج همین تحقیق و ارقام سرشماری
و نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ نشان میدهد که در سال ۱۳۴۶ در تمام منطقه ۲۰ هزار
قالیچه بطول ۴ هزار متر مربع و بارز ۳۲ میلیون ریال تولید شده است . حدود ۲ هزار
دار فعال و ۴ هزار بافنده در سال گذشته در منطقه فعالیت داشته اند . ضمناً باید
پایه آور شد که قالیبافی در منطقه در حال رشد سریعی بوده است . قالیبافی در
فردوس يك صنعت کاملاً خانگی است و شیوه مبادلات بیشتر بصورت سلف فروشی و تمرکز
قالیچه در بازارهای ده گانه منطقه و یا بازارهای خارج از شهرستان مانند کاخک و صدور
آن به مشهد و تهران میباشد . پیشنهاداتی که برای بهبود وضع قالیبافی در منطقه

ارائه شده است در گزارشات تفصیلی مندرج است . در پیوست شماره ۱ در باره قالیبافی

در تمام منطقه خراسان جنوبی اطلاعاتی ارائه شده است .

۵-۵ - از نظر ارتباطات شهرستان فردوس در مسیر راههای عبوری خراسان شمالی و کرمان و یزد

از یکسو و سیستان و بلوچستان با غرب کشور از سوی دیگر قرار داشته است .

راه عمده ارتباطات شهرستان فردوس با خارج راه شوسه عمومی مشهد - بیرجند

گناباد - بجستان - فردوس - طبس میباشد . از نظر ارتباطات داخلی يك راه از راه

عمومی فردوس - طبس جدا شده و فردوس را به بشریبه که دومین شهر منطقه شهرستان

میباشد متصل میکند . يك راه نیز فردوس را به آيسك و سرايان و سپس بیرجند متصل

میکند .

ارتباطات روستاهای منطقه با شهر فردوس و خارج منطقه بسیار ضعیف است . در

منطقه شهرستان ۲۲۴ آبادی فقط دارای جاده های مالرو بوده ۹۳ آبادی دارای جاده

جاده های جیب رو و ۱۷۳ آبادی دارای جاده های خاکی میباشد . حدود ۶۶ آبادی

در منطقه بیش از ۴۰ کیلومتر با جاده های اصلی فاصله دارند . این فاصله برای

۱۳ آبادی بین ۳۰ تا ۳۶ کیلومتر و برای ۷۲ آبادی بین ۲۰ تا ۲۹ کیلومتر و برای ۱۳۸

آبادی بین ۱۰ تا ۱۹ کیلومتر و برای ۱۳۶ آبادی از يك تا ۹ کیلومتر بوده است .

بطور کلی نبود راههای ارتباطی مناسب و فاصله زیاد بیشتر روستاها با جاده های

اصلی برقراری ارتباط و روابط اقتصادی را در منطقه وسیع فردوس با دشواریهای زیادی

روبرو ساخته است و تا حدی بهمین دلیل نیز شهرستان فردوس نتوانسته است بعنوان يك

مجموعه همبسته متجلی شود.

۵-۶ - از نظر مبادلات منطقه ای باید توجه داشت که مبادلات داخلی در شهرستان در ۵ بازار داخلی و یک بازار همسایه متمرکز شده ولی ارتباط زیادی میان این بازارها با یکدیگر وجود ندارد. بازارهای داخلی عبارتند از بازار شهرهای فردوس و بشوئیه و بازارهای دهکده های سرایان و آیسک و سه قلعه و بازار همسایه عبارت است از بازار دهکده کاخک. وسعت عملیات بازارها در منطقه محدود به دهستانهای اطراف بازارها میباشد. و همانطور که گفتیم از این بازارها مستقیماً^۱ بازارهای مشهد و گرگان و تهران ارتباط دارند و دارای ارتباط چندانی با یکدیگر نمیشوند.

واردات این بازارها پشم و قند و شکر و چای و پوشاک و لوازم خانه و صادرات آنها قالی، زعفران، پنبه و زیره میباشد. ارزش صادرات منطقه در حدود ۷۰ میلیون ریال تخمین شده است.

۶ - ساخت اقتصادی - اجتماعی منطقه :

۱- ۱ - اساس زندگی اقتصادی - اجتماعی در منطقه مبنی است بر وحدت صنایع دستی و کشاورزی در قالب اجتماعات شهری و روستائی . به بیان دیگر تقسیم اساس کار میان صنعت و کشاورزی که موجب تمایز شهرو ده میباشد و همچنین تمایز میان تولیدات صنعتی و مبادلات بازرگانی که جنبه دیگر این تمایز است در این منطقه همچون بسیاری از مناطق دیگر کشور ما تحول و تکامل پیدا نکرده است . الگوهای اساسی معیشت و تقسیم کار اولیه اجتماعی یا بصورت الگوی زندگی روستائی همراه با تولیدات صنایع دستی و بازرگانی در آبادیهای پرجمعیت و شهرهای منطقه .

۱- ۲ - قشرها و گروههای اجتماعی در منطقه شامل ۵ قشر اساسی است .

اول - مالکان و آقایان یا خانواده های قدیمی و متنفذ که بیشتر در شهرهای فردوس و بشریبه متمرکز شده اند و حدود ۵۰ خانوار میباشند .

دوم - قشر کارمندان دولت که از نظر درآمد و قدرت و منزلت موقعیت خاصی دارند و حدود ۶۰۰ خانوار میباشند .

سوم - قشرهای بازرگانان و کسبه و پیشه وران که بترتیب حدود ۵۰ و ۶۰۰ و ۵۵۰ - خانوار و مجموعاً حدود ۱۲۰۰ خانوار میباشند و غالب آنان در شهرها و دهکده های پرجمعیت منطقه متمرکز شده اند .

چهارم - زارعان یا کشاورزان نسق دار که حدود ۳۰۰۰ خانوار میباشند .

پنجم - قشر فعله و عمله و کارگران روزمزد خدمات که حدود ۷۴۰۰ خانوار میباشند و

در نقاط شهری و روستائی پراکنده هستند .

۶-۳- الگوی زندگی و معیشت مردم در امر مسکن تاثیر کامل داشته است . احتیاجات خانوارها

به زراعت و نگاهداری دام و قالیبافی و پخت نان در منزل تعداد اطاقهای واحد های

مسکونی را حداقل به ۴ تا ۵ اطاق رسانده است . اوضاع طبیعی و نبودن چوب در

خانه سازی موثر افتاد و طاق ضریب با خشت و گل در تمام منطقه شایع است . ۹۹ درصد

خانه ها از خشت و گل بنا شده اند . ۸۳ درصد واحدهای مسکونی در ملکیت خانوارهای

ساکن در آنها بوده و ۷ درصد اجاره ای و ۷ درصد مجانیه بوده است . در ۹۸ درصد

از واحدهای مسکونی فقط يك خانوار زندگی میکرده و الگوی همسایه داری در منطقه بسیار

کم بوده است .

۶-۴- در شهرستان فردوس از ۵۱۷ آبادی، ۱۰ آبادی دارای مسجد ، ۱۲ آبادی دارای

مکتب خانه ، ۷۰ آبادی دارای دبستان ، ۳۰ آبادی دارای سپاهن دانش، ۱۷ آبادی

دارای سپاهن بهداشت ، ۱۰۱ آبادی دارای انجمن ده ، ۹ آبادی دارای خانه انصاف

۳۵ آبادی دارای شرکت تعاونی و ۳ آبادی دارای برق و ۳۸ آبادی دارای رادیو

بوده اند .

دوم - خلاصه تحقیقات و گزارشات اقتصادی و اجتماعی در باره شهر فردوس

۱- موقعیت طبیعی شهر فردوس :

شهر فردوس در کم ارتفاع ترین محل حوضه آبگیر جلگه نسبتاً وسیعی قرار گرفته است . خاک محل کنونی شهر رسی بوده و بهرور زمان يك لایه نك روی آن قرار گرفته است . زمینهای شرقی جلگه دارای خاک رسی ماسه ای میباشد .

هوای فردوس متغیر است و تابستانهای گرم و زمستانهای سرد دارد . سرعت باد در فردوس زیاد است و به ۲۴ کیلو متر میرسد . آب فردوس از قناتها و چاههای عمیق تامین میشود . مسیر سیلابها در جنوب شهر قرار دارد .

۲- جمعیت شهر فردوس

۱-۲- جمعیت شهر فردوس در قرن گذشته حدود ۴ تا ۵ هزار نفر بوده است . جمعیت شهر در سال ۱۳۳۵ به ۶۸۰۰ نفر و در سال ۱۳۴۵ به ۱۰۸۰۰ نفر افزایش یافته است . سرعت رشد جمعیت شهر در دهه میان دو سرشماری بطور متوسط $4/7$ درصد در سال بوده است . 3 درصد رشد جمعیت مربوط به رشد طبیعی جمعیت شهر و $1/7$ درصد در نتیجه مهاجرت کارمندان ادارات دولتی و روستائیان آبادیهای شهرستان بوده است .

۲-۲- پیش بینی میزان باروری عمومی و امید بزندگی و مرگ و میر عمومی در ۳۵ سال آینده به شرح زیر محاسبه شده است .

سال	باروری عمومی	امید برندگی	مرگ و میر عمومی
۱۳۴۵	۲۳۶/۲	۴۵ سال	۱۸/۷۷
۱۳۵۰	۲۲۶/۴	" ۴۷/۵	۱۶/۵۰
۱۳۵۵	۲۱۷/۴	" ۵۰/۰	۱۵/۲۱
۱۳۶۰	۲۰۶/۱	" ۵۲/۵	۱۳/۵۰
۱۳۶۵	۱۹۴/۸	" ۵۵/۰	۱۲/۲۳
۱۳۷۰	۱۸۸/۳	" ۵۷/۵	۱۱/۰۰

۳-۲- محاسبه دقیق بر اساس داده های سرشماری و روشهای دموگرافیک برای پیش بینی ترکیب

سنی و جنس جمعیت مهاجر و جمعیت شهر در ۲۵ سال آینده بوسیله آقای حبیب خزانده

بعمل آمده است که روش کار و جدولهای مربوط در گزارش اصلی منعکس میباشد.

۴-۲- جمعیت آینده شهر فردوس بر اساس فرضهای مختلف رشد ۲/۵ درصد و ۳ درصد و ۵ درصد

برای ۵ سال اول و ۴/۷ درصد برای سالهای بعد محاسبه شده است. بر اساس این

فرضها جمعیت شهر در سال ۱۳۷۰ بترتیب به ۲۰۰۰۸ نفر و ۲۲۶۱۷ نفر و ۳۶۵۷۵ نفر

و ۳۱۸۹۸ نفر خواهد رسید. بر اساس پیش بینی اوضاع اقتصادی و اجتماعی شهر فردوس

و منطقه آن جمعیت شهر فردوس در سال ۱۳۷۰ به حدود ۳۵۰۰۰ نفر افزایش پیدا خواهد

کرد. رشد طبیعی شهر ۲۲۶۱۷ نفر بوده و بقیه مهاجرین روستاهای اطراف به شهر

فردوس خواهند بود. یکی از عوامل مهم رشد آینده جمعیت نوسازی شهر و سرمایه گزاریهای

دولتی و پرداخت حقوق کارمندان دولت میباشد.

۳- ساخت اقتصادی شهر فردوس

۳-۱- در شهر فردوس نیز همان الگوی شایع در آبادیهای پرجمعیت منطقه تسلط دارد. بدین معنی که کشاورزی، قالیبافی، تولیدات محدود افزارمندان، دامداری محدود و میادلات کالایی و بازرگانی و مخارج دولتی اساس زندگی اقتصادی شهر را تشکیل میدهد. از ویژگیهای اساسی ساخت اقتصادی - اجتماعی شهر فردوس وحدت نامتغایز صنایع دستی و کشاورزی از یکسو و صنایع و بازرگانی از سوی دیگر است. در نتیجه تمایز میان شهر و ده و تمایز میان صنعت و بازرگانی در شهر بوجود نیامده و همگی در هم آمیخته و کلیسی واحد شهری را تشکیل داده اند. یکی دیگر از نتایج و آثار چنین سازمان شباهت زیاد شهرها یا آبادیهای پرجمعیت منطقه میباشد.

۳-۲- نیروی انسانی در فردوس به دو گروه اصلی تقسیم میشود. نیروی انسانی زنان که قابل ملاحظه میباشد در قالیبافی و نج ریزی متمرکز شده است. نیروی انسانی مردان در کشاورزی، تولیدات کارگاهی افزارمندان، فروش و خدمات و کارهای ساختمانی اشتغال دارند. در سال ۱۳۴۵ از جمعیت ۱۰ ساله بالای شهر ۵۳/۱ درصد از نظر اقتصادی فعال بوده اند. این نسبت برای مردان ۶۷/۱ درصد و برای زنان ۳۹/۲ درصد بوده است. جمعیت فعال ۱۰ ساله بیالا در سال ۱۳۴۵ بالغ بر ۴۰۲۲ نفر بوده اند که ۱۵۰۳ نفر آنان زن و ۲۵۱۹ نفر بوده اند. غالب زنان فعال در نج ریزی و قالیبافی اشتغال داشته اند. از جمعیت مردان ۱۰۳ نفر دارای مشاغل حرفه ای و ۳۱۳ نفر در فروش و ۴۵۴ نفر کارکنان خدمات و ۷۷۶ نفر در حرفه و پیشه های مختلف اشتغال

داشته اند . از این گروه آخر ۳۴۰ نفر در کارهای ساختمانی و ۳۹۰ نفر در تولیدات

کارگاهی همچون مسگری و آهنگری و نجاری و کفایش اشتغال داشته اند .

۳-۳- مهمترین تولیدات کشاورزی شهر فردوس زعفران است که بخارج صادر میشود . تولید

زعفران حدود ۱/۵ تا ۲ تن بارزش ۱۵ میلیون ریال برآورد میشود . پنبه و زیره نیز

در مزارع اطراف شهر بعمل میآید و به خارج صادر میشود . کشت غلات و باغداری

و دامداری محدود نیز در شهر فردوس بعمل میآید و محصولات آن بصرف اهالی شهر

میرسد .

۳-۴- اساس و مبنای تولیدات صنعتی شهر فردوس قالبیانی و تولیدات کارگاهی بوسیله افزارمندان

است . در شهر فردوس حدود ۲۵۰ کارگاه کوچک مانند نجاری و آهنگری و باغی و

حلاجی و کفایش و روغن کشی و مسگری و مانند آن وجود دارد . قالبیانی بوسیله دارهای

خوابیده در خانه ها انجام میشود . در شهر فردوس حدود ۷۰۰ دار فعال وجود

داشته است و حدود ۱۴۰۰ نفر بافنده زن روی آنها کار میکرده اند . تولید شهر در

سال ۱۳۴۶ حدود ۴۹۰۰ قالیچه به مساحت ۹۸۰۰ متر مربع تولید شده است . اگر

ارزش متوسط هر متر مربع قالیچه ۹۰۰ ریال باشد ارزش کل تولید قالیچه حدود

۸۸۲۰۰۰ ریال بوده است که در آمد خالص آن برای شهر حدود ۵ تا ۶ میلیون

ریال برآورد میشود .

۳-۵- یکی از عوامل مهم درآمد نقدی شهر فردوس درآمدی است که از پرداخت حقوق کارمندان

عاید شهر میشود . پرداخت حقوق سالانه کارمندان حدود ۲۵ میلیون ریال بوده است .

مقایسه این رقم با درآمد سالانه شهر اهمیت خاص این عامل را بخوبی نشان میدهد .
چنانکه حدود ۳۰ درصد درآمد شهر از این راه تامین میشود .

۴-۶- شهر فردوس از نظر مبادلات بازرگانی مرکز اقتصادی شهرستان فردوس یا منطقه وسیعی
نمیباشد . وسعت محل بارار شهر فردوس محدود است به روستاهای اطراف شهر که
در حوضه آبرگیر جلگه فردوس قرار دارند . شهر فردوس بطور مشخص بازار مبادلات
دهکده های باغستان بالا و باغستان سرآسیاب ، بهشت آباد و مقصود آباد میباشد
که جمعلگی با شهر فردوس حدود ۱۵ هزار نفر جمعیت دارند . تمام تولیدات اضافی این
دهکده از طریق بازار فردوس به بازار مشهد صادر میشود و واردات محصولات غذایی
و پشم و پوشاک و وسایل زندگی از بازار فردوس میان این دهکده ها توزیع میگردد . مجموع
ارزش صادرات فردوس حدود ۳۰ میلیون ریال و مجموع ارزش واردات در حدود ۴۰ میلیون
ریال میباشد . هزینه های دولتی و درآمد کارمندی عدم تعادل واردات و صادرات کالایی
را جبران میکند .

۳-۷- درآمد شهر فردوس از دو راه مختلف محاسبه شده است . اول بر اساس تجربه و تحلیل
نتایج نمونه گیری مهرماه سال ۱۳۴۷ از طریق میزان درآمد خانوارهای شهر و دوم بر
اساس برآورد تولیدات شهر فردوس .

از راه اول مجموع درآمد سالانه فردوس حدود ۸۰ میلیون ریال و از راه دوم حدود
۷۶ میلیون ریال برآورد شده است . درآمد سرانه حدود ۶۵۰۰ ریال میباشد .

۴- قشرهای اجتماعی در شهر فردوس

قشرهای اجتماعی در شهر فردوس را هم از نظر پایگاه هر قشر در ساختمان اقتصادی اجتماعی و ملاکهای عینی چون میزان درآمد و تحصیلات و شغل و وضع مسکن و هم از نظر ذهنی که مربوط است به تصورات مردم درباره :

الف - تعداد قشرها و سلسله مراتب آنها :

ب - جایگاه خودشان در این سلسله مراتب :

ج - جایگاه دیگران در قشر بندی اجتماعی ، مورد بررسی مقدماتی قرار دادیم .

جنبه های ذهنی قشر بندی اجتماعی و تصورات مردم درباره موضوعات بالا را با روش های خانوارهای نمونه مطرح کردیم و نظر آنان را جویا شدیم . و سرانجام بر اساس این بررسی مقدماتی قشرهای زیر را بترتیب در شهر فردوس تمیز دادیم .

قشر اجتماعی	تعداد خانوار	درصد	حدود درآمد متوسط سالانه خانوار به هزار ریال
۱- طبقه بالا (قشر آقایان)	۳۰	۱/۶	۳۵۰
۲- قشر کارمندان	۳۲۰	۱۲/۸	۷۰
۳- قشرهای خرد ، بورژوا :			
الف - قشر بازرگانان	۲۰	۰/۸	۴۰۰
ب - قشر کسبه	۳۰۰	۱۲/۰	۳۵
ج - قشر پیشه وران	۳۲۰	۱۲/۸	۲۵
۴- قشر زارعان	۶۰۰	۲۴/۰	۳۰
۵- طبقه پائین (قشر فعله و عمله)	۹۱۰	۳۶/۴	۱۵
جمع	۲۵۰۰	۱۰۰/۰	

۵- الگوی زندگی و مسکن

۱-۵ الگوی اساسی زندگی و معیشت مردم مبتنی است بر وحدت نامتمايز و نامتفاوت عناصر اصلی تقسیم کار اجتماعی یعنی زراعت و صنایع دستی و مبادلات بازرگانی. غالب خانوارهای شهر فردوس به زراعت و باغداری و نگاهداری دام در خانه و قالبیانی تعادل دارند. حدود نیمی از خانوارهای شهر بندخوی در امور زراعت و باغداری فعالیت دارند و نیمی بیشتر از مردم شهر در خانه هایشان مرغ نگاه میدارند و حدود ۴۰ درصد از مردم یاد در خانه هایشان و یاد رگله گاؤ و گوسفند دارند و ۲۸ درصد از خانوارها فعالانه در قالبیانی شرکت دارند.

۲-۵ تقسیمات داخلی خانه مبتنی است بر الگوی معیشت مردم. بر اساس نمونه گیری مهـرماه ۱۳۴۷ حدود ۹۵ درصد از خانه های شهر فردوس دارای تقسیمات داخلی زیر بود، اند.

الف- اتاق نشیمن یا کرسی خانه

ب- صفا یا حیوان برای قالبیانی و امورد بگز

ج- آشپزخانه: برای طبخ غذا و پخت نان و نگاهداری سوخت و مواد اولیه

د- انبار

هـ- آغال یا ضویله یا مرغدانی

۳-۵ ابعاد خانوار در شهر فردوس حدود ۴/۴ نفر بود، است.

در سال ۱۳۴۶ از ۲۶۵ خانوار از زوج ازدواج کرده و بدون فرزند و ۱۸۰۳ خانوار از

اپدز و مادر و فرزند این ۱۲۵ خانوار از پدر و مادر و فرزند ان ازدواج کرده بانوه تشکیل میشده

است.

۴-۵ بر طبق نمونه گیری مهرماه ۱۳۴۷ مساحت ۴ درصد از خانه‌ها کمتر از ۱۰۰ متر مربع و ۲۰

درصد بین ۱۰۰ تا ۱۹۹ و ۵۴ درصد بین ۲۰۰ تا ۲۹۹ مترو ۱۸ درصد بین ۳۰۰ تا

۴۹۹ مترو ۴ درصد بیشتر از ۵۰۰ متر مربع بوده است .

۵-۵ بر طبق همین نمونه گیری ، ۳۵ درصد خانه ها دارای ۱۳ اتاق ، ۲۷ درصد دارای -

۴ اتاق ، ۲۰ درصد دارای ۵ اتاق ، ۱۳ درصد دارای ۶ اتاق ، ۶ درصد دارای

۷ اتاق و ۸ درصد دارای ۸ اتاق و بیشتر بوده اند .

۶-۵ نوع معمولی مصالح بکار رفته در مساجتخانه‌ها خشت خام و گل بوده است . چنانکه در سال

۱۳۴۵ حدود ۹۸ درصد از خانه ها از خشت و گل ساخته شده بودند از نظر عمر مساجتخانه‌ها

نیز ۹۰ درصد مساجتخانه‌ها بیش از ده سال عمر داشته و فقط ۱۰ درصد در دهه اخیر بنا شده -

بودند .

۷-۵ در سال ۱۳۴۵ از ۲۳۴۰ واحد مسکونی ۱۶۰۴ واحد دارای برق و ۴ واحد دارای -

لوله کشی آب بوده اند .

منبع آب ۴۹۸ خانه از قنات و ۸ خانه از چاه و ۱۸۳۲ خانه از قنات و سایر منابع بوده است

البته در سال اخیر که شهر لوله کشی شده است حدود نیمی از خانه ها دارای لوله کشی

بوده اند ولی بعلمت شوری آب لوله کشی غالب خانوارها از آب قناتها و آب انبارهای شهر -

برای مصرف خوراکی استفاده میکنند .

۸-۵ غالب خانوارهای شهر فردوس مالک خانه های خشتی و گلی خود بوده اند . در سال ۲۳۴۵

از ۲۴۴۴ خانوار ۸۰/۲ از خانوارهایی که روسای آنان شاغل بوده اند مالک خانه مسکونی

و ۳۷/۵ درصد که روسای آنان بیکار بوده اند مالک خانه مسکونی و ۷۶/۸ درصد از خانوارهایی

که روسای آنان غیر فعال بوده اند مالک خانه های مسکونی خویش بوده اند .

۱-۶- ریخت شناسی و بوم شناسی فردوس

۱-۶ عوامل متشکل شهری در شهر فردوس تا اوایل قرن حاضر عبارت بودند از ارگ دولتی - مسجد جامع ، بازار و محلات شهر ، در چند دهه اخیر در سیمای شهر تغییراتی پدید آمده است بدون آنکه در سیمای واقعی و درونی شهر تغییر عمده ای داده باشد . فقط مرکز اداری شهر از ارگ دولتی به عمارت فرمانداری و خیابان پهلوی و قسمتی از بازار شهر به همین خیابان منتقل شده است .

۲-۶ شهر فردوس دارای ۵ محله میباشد .

الف - محله میدان از محله های قدیمی شهر است .

بازار در همین محله قرار داشته است . حدود $۱۸/۳$ درصد از کل خانوارهای شهر در این محله زندگی میکنند .

ب - محله تالار " یکی دیگر از محلات قدیمی است و $۲۶/۸$ درصد از ساکنان شهر در آنجا زندگی میکنند .

ج - محله عنبری از محله های است که در شرق محله میدان و بازار شهر گسترش پیدا کرده است و ۲۰ درصد از خانوارهای شهر در آن زندگی میکنند .

د - محله سردشت در شمال غربی شهر گسترش پیدا کرده و ۱۵ درصد از خانوارهای شهر را در خود مکان داده است .

ه - محله سادات در جنوب غربی شهر قرار گرفته و ۲۶ درصد از خانوارهای شهر در آن زندگی میکنند .

روحیه محله ای و همبستگی ناشی از روابط محله ای در محلات شهر کاملاً وجود دارد و مردم شهر
مایلند در نوسازی شهر در محله هائی به همان نام محله خویش زندگی کنند .

۳-۶ تاسیسات شهری در فردوس بسیار محدود بوده اند . ادارات دولتی و مدارس شهر دارای -
ساختمانهای مشخصی نبوده اند . در نوسازی شهری باید به مراکز اداری توجه خاصی شود .
۴-۶ در شهر فردوس ۴ بابهدستان پسرانه با ۸۳۹ دانش آموز و یک باب دبستان دخترانه با
۳۷۸ نفر دانش آموز و یک باب دبیرستان پسرانه با ۴۸۰ نفر دانش آموز و یک باب دبیرستان -
دخترانه با ۶۶ نفر دانش آموز وجود داشته است .

پیش بینی دقیق برای تعداد دانش آموزان برای دوره های ابتدائی و راهنمایی و متوسطه
در سالهای ۳۵۰ و ۳۵۵ و ۳۶۰ و ۳۶۵ و ۳۷۰ بعمل آمده است که در گزارشات اصلی
منجکس میباشد .

۵-۶ شهر فردوس از نظر تاسیسات بهداشتی دارای یک بیمارستان دولتی و ۳ درمانگاه بوده است .
در دوباره سازی شهر باید یک بیمارستان و برای هر محله یک درمانگاه مجهز چند منظوره ساخته
شود . این بیمارستان باید با ظرفیت ۵۰ تخت خواب ساخته شده و امکان توسعه تا ۲۰۰ -
تخت خواب را داشته باشد .

۶-۶ شهر فردوس دارای یک میدان ورزشی ، سه زورخانه ، یک باشگاه ورزشی و یک سالن سرپوشیده
و یک تالار اجتماعات بوده است . سینما و تئاتر و اماکن تفریحی و ورزشی مناسب در شهر وجود نداشته
است .

۷-۶ تاسیسات دیگر شهری عبارت بوده اند از شبکه لوله کشی آب ، شبکه برق ، یک کشتارگاه

- يك غسالخانه ، يك جاىگاه فروش بنزين ، ۹ گرمايه ويك مهمانخانه و ۲ قهوه خانه
- ۸-۶ مراکز فروش شهر فردوس در بازار و در خيابان پهلوى متمرکز شده بودند .
- حدود ۲۵۰۰۰ پايبه مغازه در شهر وجود داشته است . در نوسازى شهر بايد به مراکز فروش با توجه به مقتضيات مجلى و معيارهاى شهرسازى توجه شود .

جداول ضمیمہ

بخش

دوم

جدول شماره ۱- توزیع درصد جمعیت سرشماریهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ و جمعیت نظری (تثوری)

جمعیت نظری			۱۳۳۵			۱۳۴۵			گروه
زن	مرد	مرد و زن	زن	مرد و زن	مرد و زن	زن	مرد	مرد و زن	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	کلیه سنین
۱۸/۸	۱۸/۸	۱۸/۸	۱۳/۶	۱۳/۷	۱۳/۷	۱۴/۹	۱۵/۱	۱۵/۱	کمتر از ۵ ساله
۱۵/۰	۱۵/۰	۱۵/۰	۱۱/۸	۱۲/۵	۱۲/۱	۱۴/۳	۱۴/۳	۱۴/۳	۵-۹ ساله
۱۲/۶	۱۲/۷	۱۲/۶	۸/۶	۱۰/۱	۹/۳	۱۱/۹	۱۳/۶	۱۲/۸	۱۰-۱۴
۱۰/۶	۱۰/۷	۱۰/۵	۷/۷	۹/۷	۷/۸	۷/۲	۹/۰	۸/۱	۱۵-۱۹
۸/۸	۸/۹	۸/۸	۸/۱	۶/۰	۷/۱	۶/۰	۵/۰	۵/۳	۲۰-۲۴
۷/۳	۷/۴	۷/۴	۶/۷	۸/۳	۸/۵	۷/۳	۵/۳	۵/۸	۲۵-۲۹
۶/۰	۶/۰	۶/۰	۶/۷	۸/۳	۸/۵	۶/۲	۵/۳	۶/۱	۳۰-۳۴
۴/۹	۵/۰	۵/۰	۱۰/۸	۱۲/۵	۱۱/۶	۴/۰	۵/۳	۵/۷	۳۵-۳۹
۴/۰	۴/۱	۴/۰	۱۰/۸	۱۲/۵	۱۱/۶	۶/۶	۶/۶	۶/۸	۴۰-۴۴
۳/۳	۳/۳	۳/۳	۱۱/۰	۹/۵	۱۰/۳	۸/۳	۶/۳	۶/۵	۴۵-۴۹
۲/۶	۲/۶	۲/۶	۱۱/۰	۹/۵	۱۰/۳	۳/۸	۴/۷	۴/۳	۵۰-۵۴
۲/۱	۲/۰	۲/۱	۶/۶	۷/۰	۷/۸	۲/۰	۳/۲	۱/۲	۵۵-۵۹
۱/۶	۳/۱	۱/۵	۶/۶	۷/۰	۷/۸	۳/۰	۳/۳	۳/۱	۶۰-۶۴
۳/۴	۲/۱	۳/۴	۵/۱	۶/۵	۵/۵	۵/۰	۶/۳	۶/۳	۶۵ به بالا

جدول شماره ۲ - درصد جمعیت مهاجرین بر حسب گروههای سنی و جنسی

گروههای سنی	مرد	زن	د و جنسی
کمتر از ۵ سال	۴/۶	۵/۷	۵/۱
۵-۹	۷/۵	۹/۰	۸/۱
۱۰-۱۴	۷/۸	۹/۴	۸/۴
۱۵-۱۹	۷/۱	۹/۲	۸/۱
۲۰-۲۴	۲۰/۰	۱۰/۸	۱۵/۸
۲۵-۲۹	۸/۹	۹/۷	۹/۲
۳۰-۳۴	۸/۹	۹/۵	۹/۲
۳۵-۳۹	۷/۶	۷/۸	۷/۷
۴۰-۴۴	۷/۶	۶/۹	۷/۲
۴۵-۴۹	۵/۶	۴/۸	۴/۹
۵۰-۵۴	۴/۳	۵/۷	۴/۹
۵۵-۵۹	۶/۲	۲/۷	۲/۴
۶۰-۶۴	۳/۸	۴/۰	۳/۹
۶۵ ساله و بالاتر	۴/۶	۴/۸	۴/۸

جدول شماره ۳ - جمعیت مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنس در سال ۱۳۵۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۵۹	۳۰	۲۹	کمتر از ۵ سال
۹۴	۴۷	۴۷	۵-۹ ساله
۹۸	۴۹	۴۹	۱۰-۱۴ ساله
۹۳	۴۸	۴۵	" ۱۵-۱۹
۱۸۳	۵۷	۱۲۶	" ۲۰-۲۴
۱۰۷	۵۱	۵۶	" ۲۵-۲۹
۱۰۶	۵۰	۵۶	" ۳۰-۳۴
۸۹	۴۱	۴۸	" ۳۵-۳۹
۸۴	۳۶	۴۸	" ۴۰-۴۴
۵۷	۲۵	۳۲	" ۴۵-۴۹
۵۷	۳۰	۲۷	" ۵۰-۵۴
۲۸	۱۴	۱۴	" ۵۵-۵۹
۴۵	۲۱	۲۴	" ۶۰-۶۴
۵۴	۲۵	۲۹	۶۵ ساله و بالاتر
۳۱۱	۵۲۴	۶۳۰	جمع

جدول شماره ۴- جمعیت مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنسی در سال ۱۳۵۵

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۵۵	۲۷	۲۸	کمتر از ۵ سال
۸۷	۴۳	۴۴	۵-۹ ساله
۹۲	۴۶	۴۶	" ۱۰-۱۴
۸۵	۴۱	۴۴	" ۱۵-۱۹
۱۶۹	۱۱۶	۵۳	" ۲۰-۲۴
۹۹	۵۲	۴۷	" ۲۵-۲۹
۹۸	۵۲	۴۶	" ۳۰-۳۴
۸۳	۴۴	۳۹	" ۳۵-۳۹
۷۸	۴۴	۳۴	" ۴۰-۴۴
۵۴	۳۱	۲۳	" ۴۵-۴۹
۵۴	۲۶	۲۸	" ۵۰-۵۴
۲۶	۱۳	۱۳	" ۵۵-۵۹
۴۱	۲۲	۱۹	" ۶۰-۶۴
۵۱	۲۸	۲۳	۶۵ ساله و بالاتر
۱۰۷۲	۵۸۵	۴۸۷	جمع

جدول شماره ۵ - جمعیت مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنس در سال ۱۳۶۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۱۳۳	۶۶	۶۷	کفتر از ۵ سال
۲۰۹	۱۰۴	۱۰۵	۵ - ۹ ساله
۲۱۸	۱۰۹	۱۰۹	" ۱۰-۱۴
۲۰۵	۹۹	۱۰۶	" ۱۵-۱۹
۴۰۵	۲۷۸	۱۲۷	" ۲۰-۲۴
۲۳۷	۱۴۴	۱۱۳	" ۲۵-۲۹
۲۳۴	۱۲۴	۱۱۰	" ۳۰-۳۴
۱۹۷	۱۰۵	۹۲	" ۳۵-۳۹
۱۸۱	۱۰۶	۸۰	" ۴۰-۴۴
۱۵۹	۷۳	۸۶	" ۴۵-۴۹
۱۲۷	۶۱	۶۶	" ۵۰-۵۴
۶۲	۳۰	۳۲	" ۵۵-۵۹
۹۷	۵۲	۴۵	" ۶۰-۶۴
۱۲۱	۶۶	۵۵	۶۵ ساله به بالا
۲۵۵۸	۱۳۹۵	۱۱۶۳	جمع

جدول شماره ۶ - جمعیت مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنس

در سال ۱۳۶۵

گروههای سنی	زن	مرد	هر دو جنس
کمتر از ۵ سال	۱۳۱	۱۲۷	۲۵۸
۵ - ۹ ساله	۲۰۳	۲۰۰	۴۰۳
" ۱۰-۱۴	۲۱۲	۲۱۱	۴۲۳
" ۱۵-۱۹	۲۰۵	۱۹۲	۳۹۷
" ۲۰-۲۴	۲۴۶	۵۳۹	۷۸۵
" ۲۵-۲۹	۲۱۸	۲۴۱	۴۵۹
" ۳۰-۳۴	۲۱۴	۲۴۶	۴۵۵
" ۳۵-۳۹	۱۷۸	۲۰۳	۳۸۱
" ۴۰-۴۴	۱۵۶	۲۰۶	۳۶۲
" ۴۵-۴۹	۱۰۸	۱۴۱	۲۴۹
" ۵۰-۵۴	۱۲۹	۱۱۹	۲۴۸
" ۵۵-۵۹	۶۲	۶۰	۱۲۲
" ۶۰-۶۴	۸۸	۱۰۰	۱۸۸
۶۵ ساله به بالا	۱۰۶	۱۲۷	۲۳۳
جمع	۲۲۵۶	۴۷۰۷	۴۹۶۳

جدول شماره ۷ - جمعیت مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنس
در سال ۱۳۷۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۴۵۱	۲۲۲	۲۲۹	کمتر از ۵ سال
۷۰۵	۳۵۰	۳۵۵	۵-۹ ساله
۷۴۰	۳۶۹	۳۷۱	" ۱۰-۱۴
۶۹۵	۳۳۶	۳۵۹	" ۱۵-۱۹
۱۳۷۲	۹۴۲	۴۳۰	۲۰-۲۴
۸۵۴	۴۲۱	۳۸۳	" ۲۵-۲۹
۷۹۶	۴۲۱	۳۷۵	" ۳۰-۳۴
۶۶۶	۳۵۵	۳۱۱	" ۳۵-۳۹
۶۳۲	۳۶۰	۲۷۲	" ۴۰-۴۴
۴۳۵	۲۴۶	۱۸۹	" ۴۵-۴۹
۴۳۳	۲۰۸	۲۲۵	" ۵۰-۵۴
۲۱۱	۱۰۴	۱۰۷	" ۵۵-۵۹
۳۲۹	۱۷۵	۱۵۴	" ۶۰-۶۴
۴۰۹	۲۲۴	۱۸۵	۶۵ ساله به بالا
۸۶۷۸	۴۷۳۳	۳۹۴۵	جمع

جدول شماره ۸ - جمعیت شهرداریون مهاجر بر حسب گروههای
سنی و جنسی برای سال ۱۳۵۰

هرد و جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۲۳۷۴	۱۳۰۰	۱۱۷۴	کمتر از ۵ سال
۱۹۱۱	۹۶۷	۹۴۴	۵-۹ ساله
۱۶۱۴	۸۱۷	۷۹۷	" ۱۰-۱۴
۱۳۵۸	۶۸۸	۶۷۰	" ۱۵-۱۹
۱۱۳۲	۵۷۱	۵۶۱	" ۲۰-۲۴
۹۴۰	۴۷۴	۴۶۶	" ۲۵-۲۹
۷۷۴	۳۸۹	۳۸۳	" ۳۰-۳۴
۶۳۶	۳۲۴	۳۱۲	۳۵-۳۹
۵۲۱	۲۶۶	۲۵۵	" ۴۰-۴۴
۴۳۸	۲۲۱	۲۱۷	" ۴۵-۴۹
۳۵۳	۱۷۵	۱۷۸	" ۵۰-۵۴
۲۷۶	۱۳۶	۱۴۰	" ۵۵-۵۹
۲۱۲	۱۰۴	۱۰۸	" ۶۰-۶۴
۳۲۸	۱۵۵	۱۷۳	۶۵ ساله بیالا
۱۲۸۶۵	۶۴۸۷	۶۳۷۸	کل جمعیت

جدول شماره ۹ - جمعیت شهر بدون مهاجر بر حسب گروههای سنی و جنسی برای سال ۱۳۵۵

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۲۷۰۰	۱۳۶۸	۱۳۳۲	کمتر از ۵ سال
۲۱۹۵	۱۱۱۱	۱۰۸۴	۵-۹ ساله
۱۵۵۷	۹۴۰	۹۱۷	" ۱۰-۱۴
۱۵۷۰	۷۹۵	۷۷۵	" ۱۵-۱۹
۱۳۱۷	۶۶۷	۶۵۰	" ۲۰-۲۴
۱۰۹۸	۵۵۶	۵۴۲	" ۲۵-۲۹
۹۱۴	۴۶۳	۴۵۱	" ۳۰-۳۴
۷۵۹	۳۸۴	۳۷۵	" ۳۵-۳۹
۶۲۷	۳۱۷	۳۱۰	" ۴۰-۴۴
۵۱۳	۲۵۸	۲۵۵	" ۴۵-۴۹
۴۱۳	۲۰۶	۲۰۷	" ۵۰-۵۴
۳۲۶	۱۶۱	۱۶۵	" ۵۵-۵۹
۲۴۷	۱۲۰	۱۲۷	" ۶۰-۶۴
۳۸۲	۱۷۹	۲۰۳	۶۵ ساله بیابالا
۱۴۹۱۸	۷۵۲۵	۷۳۹۳	کل جمعیت

جدول شماره ۱۰ - جمعیت شهر بدون مهاجر بر حسب گروههای سنی

و جنسی برای سال ۱۳۶۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۳۰۷۸	۱۵۶۱	۱۵۱۷	کمتر از ۵ سال
۲۵۳۳	۱۲۸۲	۱۲۵۱	۵-۹ ساله
۲۱۳۵	۱۰۸۱	۱۰۵۴	" ۱۰-۱۴
۱۸۱۵	۹۲۴	۸۹۱	" ۱۵-۱۹
۱۵۳۰	۷۷۶	۷۵۴	" ۲۰-۲۴
۱۲۷۰	۶۴۵	۶۲۵	" ۲۵-۲۹
۱۰۷۱	۵۴۰	۵۳۱	" ۳۰-۳۴
۸۹۸	۴۵۳	۴۴۵	" ۳۵-۳۹
۷۳۴	۳۶۶	۳۶۸	" ۴۰-۴۴
۶۰۴	۳۰۵	۲۹۹	" ۴۵-۴۹
۴۸۳	۲۴۴	۲۳۹	۵۰-۵۴
۳۸۸	۱۹۱	۱۹۷	" ۵۵-۵۹
۲۹۳	۱۳۹	۱۵۴	" ۶۰-۶۴
۴۴۸	۲۰۹	۲۳۹	۶۵ ساله و بالاتر
۱۷۲۹۴	۸۷۱۶	۸۵۶۴	کل جمعیت

جدول شماره ۱۱ - جمعیت شهر بدون مهاجر برحسب گروههای سنی و جنسی برای سال ۱۳۶۵

زن و مرد	مرد	زن	گروههای سنی
۳۵۰۴	۱۷۷۷	۱۷۲۶	کمتر از ۵ سال
۲۸۹۲	۱۴۱۵	۱۴۲۷	۵ - ۹ ساله
۲۴۵۷	۱۲۴۵	۱۲۱۲	" ۱۰-۱۴
۲۰۸۶	۱۰۵۷	۱۰۲۹	" ۱۵-۱۹
۱۷۶۰	۸۹۱	۸۶۹	" ۲۰-۲۴
۱۴۷۹	۷۴۸	۷۳۱	" ۲۵-۲۹
۱۲۴۱	۶۲۸	۶۱۳	" ۳۰-۳۴
۱۰۳۹	۵۲۵	۵۱۴	" ۳۵-۳۹
۸۶۷	۴۳۷	۴۳۰	" ۴۰-۴۴
۷۱۷	۳۶۰	۳۵۷	" ۴۵-۴۹
۵۸۵	۲۹۲	۲۹۳	" ۵۰-۵۴
۴۶۷	۲۳۱	۲۳۶	" ۵۵-۵۹
۳۶۱	۱۷۶	۱۸۵	" ۶۰-۶۴
۵۹۳	۲۷۷	۳۱۶	۶۵ ساله و بالاتر
۲۰۰۴۷	۱۰۱۰۹	۹۹۳۸	کل جمعیت

جدول شماره ۱۲ - جمعیت شهر بدون مهاجر بر حسب گروههای سنی
و جنسی برای سال ۱۳۲۰

مرد و زن	مرد	زن	گروههای سنی
۴۰۰۷	۲۰۴۱	۱۹۶۶	کمتر از ۵ سال
۳۳۳۳	۱۶۸۹	۱۶۴۴	۵-۹ ساله
۲۸۲۲	۱۴۳۱	۱۳۹۱	" ۱۰-۱۴
۲۴۱۵	۱۲۳۱	۱۱۸۴	" ۱۵-۱۹
۲۰۳۲	۱۰۳۲	۱۰۰۰	" ۲۰-۲۴
۱۷۱۷	۸۶۸	۸۵۱	" ۲۵-۲۹
۱۴۶۳	۷۳۹	۷۲۴	" ۳۰-۳۴
۱۲۱۹	۶۱۰	۶۰۹	" ۳۵-۳۹
۹۹۸	۵۰۴	۴۹۴	" ۴۰-۴۴
۸۳۶	۴۲۲	۴۱۴	" ۴۵-۴۹
۶۹۶	۳۵۱	۳۴۵	" ۵۰-۵۴
۵۴۸	۲۶۹	۲۷۹	" ۵۵-۵۹
۴۲۹	۲۱۱	۲۱۸	" ۶۰-۶۴
۷۰۸	۳۲۸	۳۸۰	۶۵ ساله بنیالا
۲۳۲۳۲	۱۱۷۳۱	۱۱۵۰۱	کل جمعیت

جدول شماره ۱۳ - جمعیت کل شهر (مهاجر و غیر مهاجر) بر حسب گروههای سنی و جنس در سال ۱۳۵۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۲۴۴۳	۱۲۲۹	۱۲۰۴	کمتر از ۵ سال
۲۰۰۵	۱۰۱۴	۹۹۱	۵ - ۹ ساله
۱۷۱۲	۸۶۶	۸۴۶	" ۱۰ - ۱۴
۱۴۵۱	۷۳۳	۷۱۸	" ۱۵ - ۱۹
۱۳۱۵	۶۹۷	۶۱۸	" ۲۰ - ۲۴
۱۰۴۷	۵۳۰	۵۱۷	" ۲۵ - ۲۹
۸۷۸	۴۴۵	۴۳۳	" ۳۰ - ۳۴
۷۲۵	۳۷۲	۳۵۳	" ۳۵ - ۳۹
۶۰۵	۳۱۴	۲۹۱	" ۴۰ - ۴۴
۴۹۵	۲۵۳	۲۴۲	" ۴۵ - ۴۹
۴۱۰	۲۰۲	۲۰۸	" ۵۰ - ۵۴
۳۰۴	۱۵۰	۱۵۴	" ۵۵ - ۵۹
۲۵۷	۱۲۸	۱۲۹	" ۶۰ - ۶۴
۳۸۲	۱۸۴	۱۹۸	۶۵ ساله و بالاتر
۱۴۰۱۹	۷۱۱۷	۷۸۹۳	جمع کل

جدول شماره ۱۴ - جمعیت کل شهر (مهاجر و غیر مهاجر) بر حسب

گروههای سنی و جنسی در سال ۱۳۵۵

زن و مرد	مرد	زن	گروههای سنی
۲۷۵۵	۱۳۹۵	۱۳۶۰	کمتر از ۵ سال
۲۲۸۲	۱۱۵۴	۱۱۲۸	۵ - ۹ ساله
۱۹۴۹	۹۸۶	۹۶۳	" ۱۰ - ۱۴
۱۶۵۵	۸۳۶	۸۱۹	" ۱۵ - ۱۹
۱۴۸۶	۷۸۳	۷۰۳	" ۲۰ - ۲۴
۱۱۹۷	۶۰۸	۵۸۹	" ۲۵ - ۲۹
۱۰۱۲	۵۱۵	۴۹۷	" ۳۰ - ۳۴
۸۴۲	۴۲۸	۴۱۴	" ۳۵ - ۳۹
۷۰۵	۳۶۱	۳۴۴	" ۴۰ - ۴۴
۵۶۷	۲۸۹	۲۷۸	" ۴۵ - ۴۹
۴۶۷	۲۳۲	۲۳۵	" ۵۰ - ۵۴
۳۶۱	۱۷۴	۱۷۸	" ۵۵ - ۵۹
۲۸۸	۱۴۲	۱۴۶	" ۶۰ - ۶۴
۴۳۳	۲۰۷	۲۲۶	۶۵ ساله به بالا
۱۵۹۹۰	۸۱۱۰	۷۸۸۰	جمع کستل

جدول شماره ۱۵ - جمعیت کل شهر (مهاجر و غیرمهاجر) بر حسب گروههای سنی و جنس در سال ۱۳۶۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۳۲۱۱	۱۶۲۷	۱۵۸۴	کمتر از ۵ سال
۲۷۴۰	۱۳۸۴	۱۳۵۶	۵ - ۹ ساله
۲۳۵۳	۱۲۹۰	۱۱۶۳	" ۱۰-۱۴
۲۰۲۰	۱۰۲۳	۹۹۷	" ۱۵-۱۹
۱۹۳۵	۱۰۵۴	۸۸۱	" ۲۰-۲۴
۱۵۰۷	۷۶۹	۷۳۸	" ۲۵-۲۹
۱۳۰۵	۶۶۴	۶۴۱	" ۳۰-۳۴
۱۰۹۵	۵۵۸	۵۳۷	" ۳۵-۳۹
۹۲۰	۴۷۲	۴۴۸	" ۴۰-۴۴
۷۳۳	۳۷۸	۳۵۵	" ۴۵-۴۹
۶۱۰	۳۰۵	۳۰۵	" ۵۰-۵۴
۴۵۰	۲۲۱	۲۲۹	" ۵۵-۵۹
۳۹۰	۱۹۱	۱۹۹	" ۶۰-۶۴
۵۶۹	۲۷۵	۲۹۴	۶۵ ساله و بیابا
۱۹۸۳۸	۱۰۱۱۱	۹۷۲۷	جمع کل

جدول شماره ۲۶ - جمعیت کل شهر (مهاجرو غیرمهاجر) بر حسب گروههای

سنی و جنسی در سال ۱۳۶۵

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۳۷۶۱	۱۹۰۴	۱۸۵۷	کمتر از ۵ سال
۳۲۹۵	۱۶۶۵	۱۶۳۰	۵-۹ ساله
۲۸۸۰	۱۴۵۶	۱۴۲۴	۱۰-۱۴ ساله
۲۴۸۳	۱۲۴۹	۱۲۳۴	۱۵-۱۹ ساله
۲۵۴۵	۱۴۳۰	۱۱۱۵	۲۰-۲۴ ساله
۱۹۳۸	۹۸۹	۹۴۹	۲۵-۲۹ ساله
۱۶۹۶	۸۶۹	۸۲۷	۳۰-۳۴ ساله
۱۴۲۱	۷۲۸	۶۹۲	۳۵-۳۹ ساله
۱۲۲۹	۶۴۳	۵۸۶	۴۰-۴۴ ساله
۹۶۶	۵۰۱	۴۶۵	۴۵-۴۹ ساله
۸۳۳	۴۱۱	۴۲۲	۵۰-۵۴ ساله
۵۸۹	۲۹۱	۲۹۸	۵۵-۵۹ ساله
۵۴۹	۲۷۶	۲۷۳	۶۰-۶۴ ساله
۸۲۶	۴۰۴	۴۲۲	۶۵ ساله به بالا
۱۵۰۱۰	۱۲۸۱۶	۱۲۱۹۴	جمع کل

جدول شصت و هفتم ۱۷- جمعیت کل شهر (مهاجر و غیر مهاجر) بر حسب گروههای

سنی و جنسی در سال ۱۳۲۰

هر دو جنس	مرد	زن	گروههای سنی
۴۴۵۸	۲۲۶۳	۲۱۹۵	کمتر از ۵ سال
۴۰۳۸	۲۰۳۹	۱۹۹۹	۵-۹ ساله
۳۵۶۲	۱۸۰۰	۱۷۶۲	۱۰-۱۴ ساله
۳۰۱۱۰	۱۵۶۷	۱۵۴۳	۱۵-۱۹ ساله
۲۵۲۳	۱۹۷۴	۱۴۳۰	۲۰-۲۴ ساله
۲۵۲۳	۱۲۸۹	۱۲۳۴	۲۵-۲۹ ساله
۲۵۲۴	۱۱۵۵	۱۰۹۹	۳۰-۳۴ ساله
۱۸۸۵	۹۶۵	۹۲۰	۳۵-۳۹ ساله
۱۶۳۰	۸۶۴	۷۶۶	۴۰-۴۴ ساله
۱۲۷۱	۶۶۸	۶۰۳	۴۵-۴۹ ساله
۱۱۲۹	۵۵۹	۵۷۰	۵۰-۵۴ ساله
۷۵۹	۳۷۳	۳۸۶	۵۵-۵۹ ساله
۷۵۸	۳۸۶	۳۷۲	۶۰-۶۴ ساله
۱۱۱۷	۵۵۲	۵۶۵	۶۵ ساله و بالا
۳۱۸۹۸	۱۶۴۵۴	۱۵۴۴۴	جمع کل

جدول شماره ۸ - تعداد افراد لازم التعلیم در دوره های مختلف تحصیلی

گروه های سنی	دوره	۱۳۵۰	۱۳۵۵	۱۳۶۰	۱۳۶۵	۱۳۷۰
۶-۱۱	ابتدائی	۲۷۵۹	۳۱۴۳	۳۲۵۴	۳۹۳۹	۴۸۴۹
۱۲-۱۴	راهنمایی	۱۳۳۶	۱۵۲۱	۲۱۸۹	۲۲۵۵	۲۷۹۴
۱۵-۱۷	متوسطه	۸۹۴	۱۰۲۰	۱۲۳۶	۱۵۰۸	۱۸۷۲

جدول شماره ۱۰۹ - جمعیت زن و مرد ۷ ساله و بالاتر بر حسب بوضع تحصیلی
و سن در سال ۱۳۴۵

درصد	تعداد افراد یکبه مدرسه میروند	کل جمعیت	سن
۲۰/۱	۱۶۹۱	۸۴۲۰	جمع از ۷ ساله به بالا
۶۰/۹	۱۵۱	۲۴۸	۷ ساله
۶۰/۶	۱۷۷	۲۹۱	۸ ساله
۶۱/۷	۱۵۲	۲۴۴	۹ ساله
۶۱/۵	۱۷۶	۲۸۶	۱۰ ساله
۶۳/۳	۱۱۲	۱۷۷	۱۱ ساله
۵۳/۸	۱۶۵	۴۰۰	۱۲ ساله
۵۷/۰	۱۱۸	۲۰۷	۱۳ ساله
۵۱/۴	۱۶۱	۳۱۳	۱۴ ساله
۴۶/۳	۱۰۱	۲۱۸	۱۵ ساله
۴۹/۱	۱۱۵	۲۳۴	۱۶ ساله
۳۶/۱	۵۳	۱۴۷	۱۷ ساله
۳۲/۱	۶۸	۲۱۲	۱۸ ساله
۲۱/۳	۱۳	۶۱	۱۹ ساله
۱۵/۸	۳۸	۲۴۰	۲۰ ساله
۱۰/۴	۷	۶۷	۲۱ ساله
۷/۸	۹	۱۱۶	۲۲ ساله
۲/۸	۲	۷۲	۲۳ ساله
۳/۴	۳	۹۴	۲۴ ساله
۰/۴	۱۹	۴۷۹۲	۲۵ ساله به بالا

جدول شماره ۲۰ - جمعیت مرد ۷ ساله و بالاتر بر حسب وضع تحصیل
 و سن در سال ۱۳۴۵

درصد	تعداد افراد بیکه به هر رسته میروند	کل جمعیت	سن
۳۲/۰	۱۳۴۲	۴۲۰۰	جمع از ۷ ساله به بالا
۸۷/۴	۱۱۱	۱۲۷	۷ ساله
۸۵/۶	۱۳۱	۱۵۳	۸ ساله
۸۹/۱	۱۰۹	۱۲۸	۹ ساله
۹۶/۷	۱۲۳	۱۳۸	۱۰ ساله
۸۱/۰	۸۹	۹۲	۱۱ ساله
۸۳/۱	۱۷۱	۲۱۱	۱۲ ساله
۷۶/۲	۱۰۳	۱۲۴	۱۳ ساله
۷۰/۸	۱۲۸	۱۶۸	۱۴ ساله
۶۸/۱	۸۵	۱۲۰	۱۵ ساله
۶۰/۰	۹۸	۱۴۴	۱۶ ساله
۵۳/۰	۴۸	۸۰	۱۷ ساله
۴۷/۸	۶۲	۱۱۷	۱۸ ساله
۳۴/۳	۱۱	۲۳	۱۹ ساله
۱۸/۹	۳۵	۱۰۲	۲۰ ساله
۱۷/۳	۷	۳۷	۲۱ ساله
۶/۳	۹	۵۲	۲۲ ساله
۷/۳	۲	۳۲	۲۳ ساله
۷/۰	۳	۴۳	۲۴ ساله
۰/۷	۱۷	۳۰۹	۲۵ ساله به بالا

جدول شماره ۲۱ - جمعیت زن ۷ ساله و بالاتر بر حسب وضع تحصیلی و سن

درصد	افراد بیکه بهمدرسه میروند	کل جمعیت	سن
۸/۳	۳۴۹	۴۳۲۰	جمع از ۷ ساله به بالا
۳۳/۱	۴۰	۱۲۱	۷ ساله
۳۳/۱	۴۶	۱۳۹	۸ ساله
۲۷/۸۹	۴۴	۱۱۶	۹ ساله
۳۵/۸	۵۳	۱۴۸	۱۰ ساله
۲۷/۱	۲۳	۸۵	۱۱ ساله
۲۳/۳	۴۴	۱۸۹	۱۲ ساله
۱۸/۱	۱۵	۸۳	۱۳ ساله
۲۲/۸	۳۳	۱۴۵	۱۴ ساله
۱۶/۳	۱۶	۹۸	۱۵ ساله
۱۸/۹	۱۷	۹۰	۱۶ ساله
۷/۵	۵	۶۷	۱۷ ساله
۶/۳	۱	۹۵	۱۸ ساله
۵/۳	۲	۳۸	۱۹ ساله
۲/۲	۳	۱۳۸	۲۰ ساله
.	.	۳۰	۲۱ ساله
.	.	۶۴	۲۲ ساله
.	.	۴۰	۲۳ ساله
.	.	۵۱	۲۴ ساله
۰/۱	۲	۲۴۸۳	۲۵ ساله به بالا

پیوست شماره ۲

درباره

روش نمونه گیری

همراه با نمونه‌ای از پرسشنامه خانوار

درباره روش نمونه‌گیری

طرح يك نمونه‌گیری آماری بر مبنای ۱۰ درصد برای شناخت خصوصیات اقتصادی و اجتماعی خانوارهای شهر فردوس ضرورت داشت. بخصوص آنکه منظور اصلی از این تحقیق استفاده از نتایج آن بود برای تدوین و تنظیم طرح جامع شهر فردوس و برنامه‌های شهرسازی و دوباره‌سازی شهر؛ مطالب مندرج در این پرسشنامه برای بدست آوردن داده‌های زیر بوده است:

الف - تعداد از دست‌رفتگان در اثر زلزله.

ب - تعیین قشر بندی اجتماعی و مکان هر خانوار در سلسله مراتب اجتماعی بر اساس فلاکهای عینی و ذهنی.

ج - تعیین درآمد شهر از راه محاسبه درآمد خانوارهای هر قشر.

د - تعیین مشخصات واحدهای مسکونی از نظر وسعت و تقسیمات داخلی آنها و تعداد اطاقها و وظایف آنها و مصالح بکار رفته در آنها و نوع مالکیت واحدها.

نوع م

ه - بررسی کمکهایی که از طرف دستگاههای دولتی و جامعه روحانیت به خانوارهای زلزله زده بعمل آمده است.

و - بررسی تمایل مردم به محلی که باید دوباره سازی شهر در آنجا بعمل آید.

نظر باینکه این بررسی در اوضاع و احوالی انجام می‌شد که سرعت عمل را از نظر استخراج پرسشنامه‌ها ایجاب میکرد تا حد امکان کوشش شد تا پرسشنامه

ساده باشد و فقط سؤالهای اساسی در آن مطرح گردد .

انتخاب خانوارها برای مصاحبه دقیقاً بر اساس نمونه‌گیری تصادفی بوده است بدین معنی که به نسبت خانوارهای ساکن در هر یک از کمپ‌های چهارگانه در شهر فردوس پرسشنامه میان خانوارهای آن کمپ توزیع شده و با ۱۰ درصد خانوارهای هر کمپ مصاحبه بعمل آمده است. در داخل هر کمپ نیز اساس نمونه‌گیری تصادفی در هر گوی اولین و دهمین و بیستمین و سی‌امین و . . . چادر بوده است.

نمونه‌ای از پرسشنامه خانوار

کمپ شماره

۱- مشخصات اجتماعی و اقتصادی خانوار

۱-۱ تعداد افراد خانوار

۱ نفر

۲ نفر

۳ نفر

۴ نفر

۵ نفر

۶ نفر

۷ نفر و بیشتر

۱-۲ تعداد افراد از دست رفته و سن و جنس آنها :

۱-۳ وضع رئیس خانوار از نظر سیوا

باسواد

بی‌سواد

۱-۴ میزان تحصیلات رئیس خانوار

خواندن
خواندن و نوشتن
تا چهار ابتدائی
تصدیق ۶
تصدیق سه ساله متوسطه
دیپلم

۱-۵ شغل رئیس خانوار

۱-۶ منشاء درآمد خانوار

الف - میزان درآمد خانوار از شغل اصلی رئیس خانوار

ب - درآمد خانوار از زراعت بر اساس سطح زیر کشت و نوع و میزان محصول و ارزش آن در بازار فردوس.

ج - باغداری: وسعت باغ و انواع محصولات و حجم تولید و ارزش آن.

د - دام: نوع و تعداد آن و ارزش فرآورده‌های دامی مثل شیره پشم و موی بز.

ه - مرغداری: تعداد و نحوه استفاده و تخمین ارزش آن.

و - صنایع خانگی: تعداد دارهای فعال و افرادی که روی آن کار می‌کنند و حجم تولید سالانه و میزان نرخ ریزی.

ز - منابع دیگر درآمد خانوار.

۲- مشخصات و وظایف واحدهای مسکونی

۲-۱ موقعیت محله مسکونی

۲-۲ مساحت واحد مسکونی

۳-۲ تعداد اطاقها در واحد مسکونی

۴-۲ تعداد طبقات واحد مسکونی

۵-۲ نحوه استفاده از اطاقها و تقسیمات داخلی واحد مسکونی

۶-۲ نوع مصالح بکار رفته

گلی

خشتی

خشتی و گلی

آجری

۷-۲ مالکیت واحد مسکونی

ملکی

اجاره‌ای

مجانی

۳- تعلقات و تصورات مردم:

۱-۳ بنظر شما مردمی که در شهر زندگی میکنند چند دسته هستند؟

چرا این دسته‌ها را در مرتبه‌هایی بالاتر و پایین تر قرار میدهند؟

۲-۳ بنظر شما چه کسانی وضع زندگی شان از شما بهتر است یعنی از شما

بالاترند؟ چرا فکر میکنید که وضع زندگی آنها بهتر است؟

۳-۳ بنظر شما چه کسانی وضع زندگیشان از شما بدتر است یعنی از شما پایین‌ترند؟

چرا فکر میکنید که آنها در مرتبه پایین‌تری قرار دارند.

۳-۴ شما خودتان را جزء کدام يك از این دسته‌ها میدانید؟

۳-۵ شما از دولت چه انتظاراتی دارید؟

۳-۶ دولت برای شما چه کارهایی انجام داده است؟

۳-۷ جامعه روحانیت برای شما چه کارهایی انجام داده است؟

۳-۸ دلتان میخواهد پسران چه‌کاره شود؟

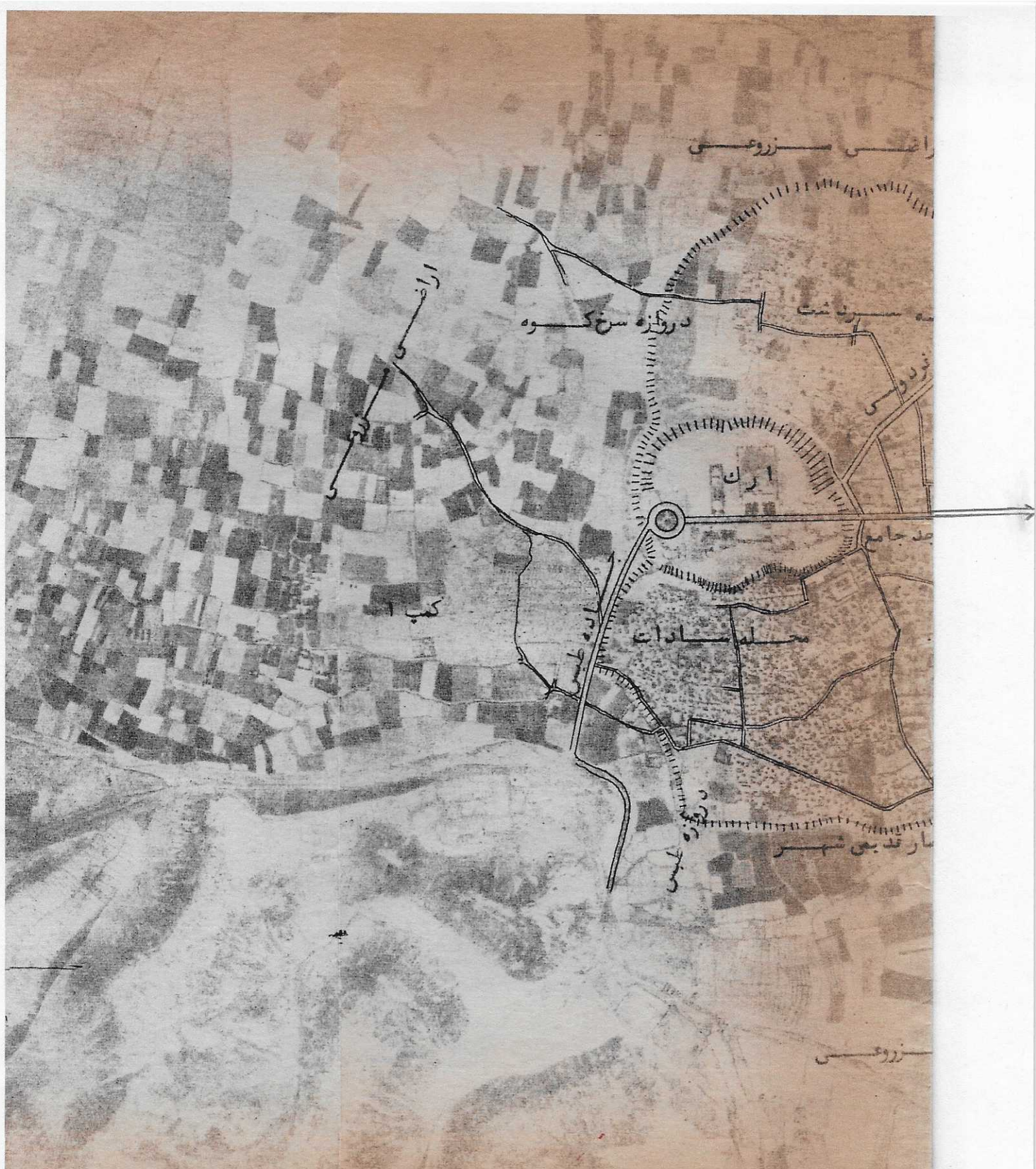
۳-۹ آیا مایلید شهر فردوس با همه وسایل راحتی و خانه در میان دویاغستان ساخته شود که آب و هوایش بهتر از محل کنونی شهر است؟

۳-۱۰ در هر صورت دلایل خودتان را شرح دهید."

فصل دهم

سه طرح مقدماتی

برای دوباره سازی شهر فردوس

عکس هوائی شهر فردوس پس از وقوع زلزله

مقیاس تقریبی

فصل دهم

سه طرح برای دوباره سازی شهر فردوس

طرحهایی که برای شهر سازی و دوباره سازی فردوس ارائه شده اند مبتنی هستند بر مطالعات و تحقیقات اقتصادی و اجتماعی درباره شهر فردوس و منطقه شهرستان فردوس. بر اساس این مطالعات طرحهای سه گانه زیر مورد بررسی قرار گرفته و فواید و معایب هر کدام محین شد و بهترین آنها برای اجرا و عمل پیشنهاد شده اند. این طرحها بوسیله د کتر مجید محکمى مشاور عالی شورای عالی شهر سازی کشور تهیه شد و جزئیات هر کدام در نقشه هایی به مقاس یک د و هزارم ارائه شده اند. در اینجا تنها خلاصه ای از نقشه های پیشنهادی آمده است.

طرح اول

واحد نوسازی در جهت شرق محل گونی شهر گسترش پیدا کند.

فایده ها :

اول - از نظر عوامل طبیعی

این طرح از نظر عوامل طبیعی دارای امتیاز مشخصی نمیشد.

دوم - از نظر زندگی شهری و اصول شهر سازی

۱- این طرح از نظر اصول شهر سازی دارای نکات مثبتی نیست.

۲- اما از نظر همبستگی زندگی شهری مفید است. بدین معنی که شهر جدید را با شهر قدیم

پیوند میدهد و ازیرا کندگی سکونتگاههای قدیم وجود پیدا جلوگیری می کند.

سوم - از نظر عوامل اقتصادی

۱- ارزش تاسیسات موجود شهری در حدود ۶۰ میلیون ریال میباشد که در صورت اجرای این

طرح ۳۴ درصد از خانوارهای شهر رنزد یک محل کار و علائق ملکی خویش زندگی خواهند

گرد .

چهارم - از نظر افکار عمومی بطور کلی خانوارهایی که دارای علائق ملکی و زراعت در اطراف شهر

شهر هستند و حدود ۳۴ درصد جمعیت شهر را تشکیل میدهند خواهان اجرای این

طرح میباشند .

فایده‌ها :

اول - از نظر عوامل طبیعی

۱- توپوگرافی : محل کنونی شهر در گودی قرار گرفته است و از نظر شهرسازی مناسب نیست

۲- خاک : رسی بودن خاک و پیدایش لایه‌های از نمک که برور زمان در اثر رسی بودن

زمین بوجود آمده است مانع رشد گیاهان شده و سبب شور شدن آنها

میگردد .

دوم - از نظر زندگی شهری و اصول شهرسازی

۱- این طرح با اصول و معیارهای شهرسازی همساز نیست .

۲- گود بودن خانه‌ها نسبت به سطح کوچه‌ها و خیابان‌ها که از نظر اصول بهداشتی درست

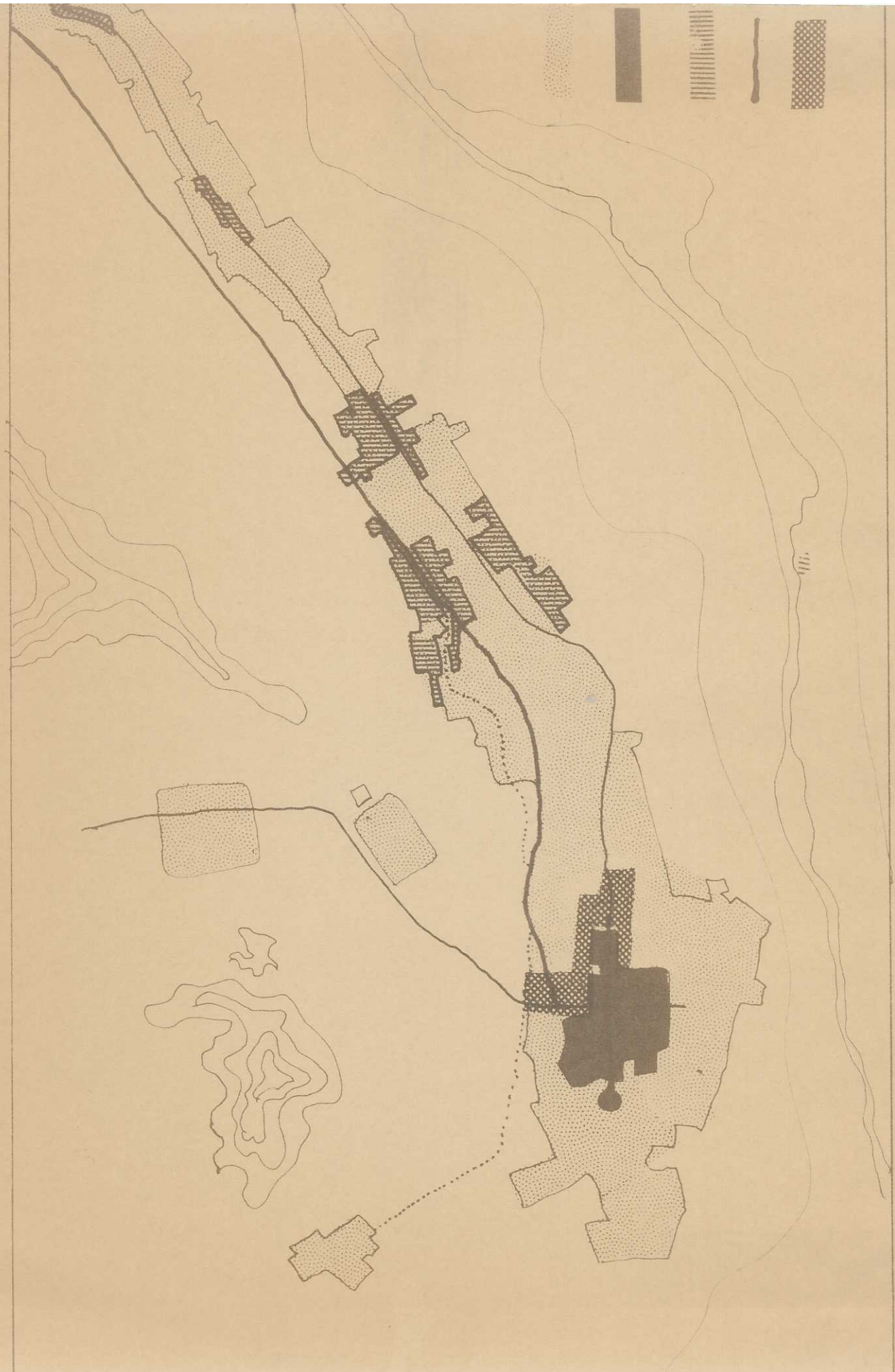
نیست .

سوم - از نظر عوامل اقتصادی

۱- بهای اراضی : برای واحد جدید نوسازی ۲۰۰۰۰۰ متر مربع زمین مورد نیاز است

که ارزش تقریبی آن در این محل حدود ۱۲۰ میلیون ریال میباشد و از نظر اقتصادی درست

نیست .

۲- پاك كردن محل كنونى : با توجه به شبكه فنا تها وسرد ابهاى زير زمينى وويرانه خانه ها
پاك كردن محل كنونى مستلزم صرف هزينه هاى زيادى ميباشد
واز اين نظر طرح شماره اول اقتصادى نيست.

چهارم- از نظر عوامل اجتماعى

بر طبق نمونه گيرى ممر ماه ۱۳۴۷ حدود ۶۰ درصد از اهالى شهر مايلى به ترك محل كنونى و
عدم اجراى اين طرح ميباشند .

طرح دوم

شهرسازى در ميان باغستان و شهر .

فایده ها :

اول - از نظر عوامل طبيعى :

۱- از نظر توپوگرافى : شهر در بلندى ساخته ميشود و از اين نظر سود مند است .

۲- از نظر خاك : خاك اين محل مناسب براى كشاورزى بود هنگ آن كمتر ميباشد .

دوم - از نظر زندگى شهرى و اصول شهرسازى :

۱- امكان بكار بردن اصول و معيارهاى صحيح شهرسازى و وجود آوردن محيط زندگى

شهرى بهترى براى مردم .

سوم - از نظر عوامل اقتصادى : بهاي اراضى نسبتا پائين بود و بهاي متوسط زمين در اين محل

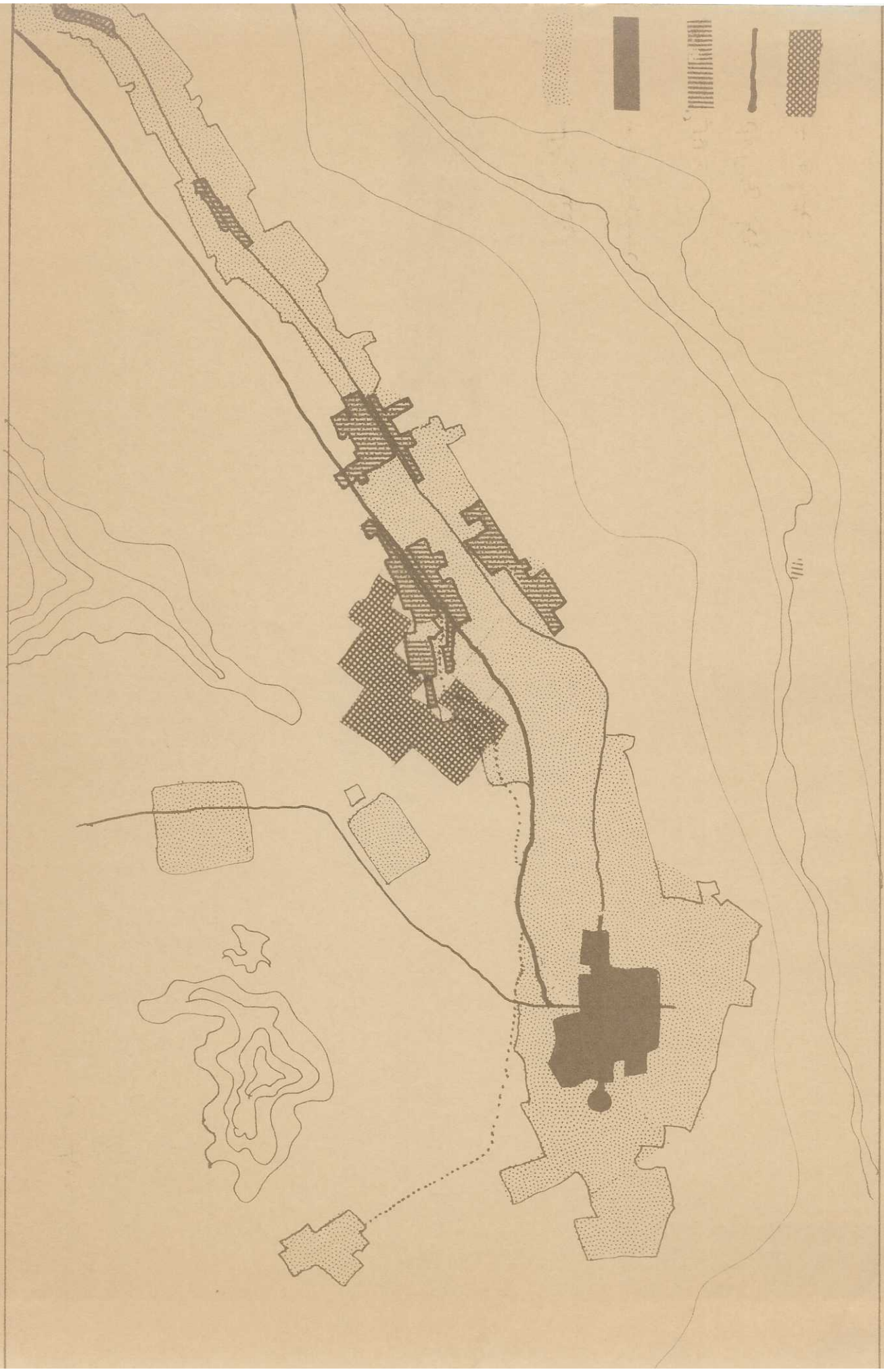
حدود متری ۲۰۰ ريال ميباشد و در اين صورت مجموع هزينه خريد زمين براى اجراى اين طرح

۲۴ ميليون ريال خواهد بود .

۳- از نظر ارتباط محل شهر با زندگى اقتصادى مردم : حدود ۱۰ درصد خانوارهاى شهر

به علايق ملكى خود در باغستان و بهشت

آباد و مقصود آباد نزيك ميشوند .

چهارم - از نظر عوامل اجتماعی: حد و د ۶۰ درصد از مرد مهر طبق نمونه گیری مهر ماه ۷۴ ۳۴ ۱۳ مایل

به شهرسازی در این محل میباشند .

عیب ها:

اول - از نظر عوامل طبیعی: این طرح دارای معایب عمد های نمی باشند ،

دوم - از نظر زندگی شهری و ایجاد پراکندگی و عدم همبستگی واحد های شهری ، بدین معنی اصول شهرسازی که شهر به دو پاره تقسیم شده عد های در محل جدید سکنی خواهند گزید .

سوم - از نظر عوامل اقتصادی:

۱- بهای اراضی: برای خرید اراضی باید مبلغی در حد ود ۴ میلیون ریال تخصیص

داد .

۲- رابط سکونت: در صورت اجرای این طرح حد ود ۴ درصد از خانوارهای شهر از محل کار خود دور خواهند ماند .

۳- مقدار زیاد آلودگی از زمینهای کشاورزی در آیند ها اجبار برای گسترش بیشتر مورد استفاده

قرار گرفته و به تولیدات کشاورزی که عامل مهمی برای درآمد بیشتر مردم است زیان

وارد میآورد .

چهارم - از نظر عوامل اجتماعی و افکار عمومی: حد ود ۴ درصد از خانوارها با اجرای این طرح

مخالف میباشند .

طرح سوم

فایده ها:

اول - از نظر عوامل طبیعی:

۱- از نظر توپوگرافی: محل شهر در بلندی قرار دارد و محل مناسبی بنظر میرسد.

۲- از نظر خاک: خاک این محل رسی و شنی و بدون لایه های نمک بود و برای شهر سازی کاملاً مناسب است چون در و کوران در تپه شمالی قرار دارد دارای هوای مناسب تری است.

دوم - از نظر زندگی شهری و اصول شهر سازی:

۱- حفظ همبستگی واحد شهری و جلوگیری از پراکندگی و از هم گسیختگی بنحوی که شهر جدید و قدیم بوسیله مرکز اداری که میان آنها قرار خواهند گرفت بیکدیگر همبسته خواهند شد.

۲- بکاربرد معیارهای صحیح شهر سازی در این طرح به آسانی امکان پذیر خواهد بود.

سوم - از نظر عوامل اقتصادی:

۱- حفظ و استفاده از تمام تاسیسات کنونی.

۲- استفاده حداکثر از تاسیسات منطقه شهری جدید

۳- نزدیک بودن خانوارهای زارع به محل کارشان

۴- اراضی این محل یا مواات بود و یا در غیر این صورت بصورت مالکیت های بزرگ است و

بهای اراضی بسیار نازل بود و حدود ۲ ریال است.

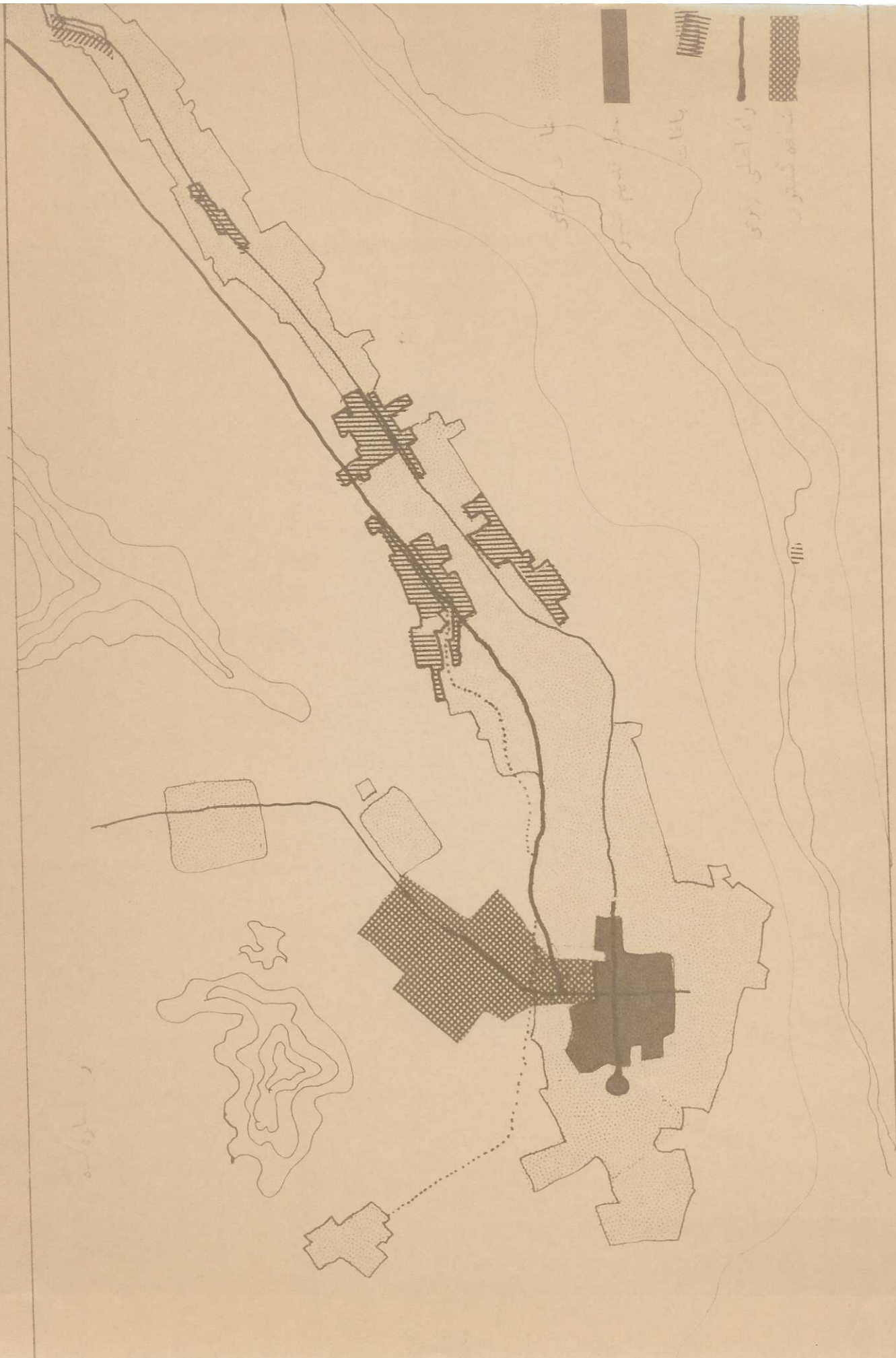
۵- از نظر اقتصادی در صورت گسترش شهر در آیند به اراضی زیر کشت خسارتی وارد

نخواهد کرد.

چهارم - از نظر عوامل اجتماعی و افکار عمومی:

این طرح حد فاصلی است میان تمایلات مختلف و متضاد اهالی شهر و احتمال پذیرش

آن از طرف اهالی زیاد میباشد.

مساحت تقریبی

بافت

راه اصلی زوی

نمای شمسی

نمای برشی

مساحت تقریبی

عیب ها :

- اول - از نظر عوامل طبیعی : معایب قابل ملاحظه ای ندارند .
- دوم - از نظر زندگی شهری : فاصله شهر جدید به باغستان حدود یک کیلومتر و مرتب می شود .
- سوم - از نظر عوامل اقتصادی : معایب عمدی ندارند .
- چهارم - از نظر عوامل اجتماعی : ممکن است گروه‌های گه‌تزه‌های اول و دوم علاقه میباشند نسبت به این تراکم‌ها تردید کنند ولی نظر باینکه این تراکم فاصلی میان دو تراکم دیگر میباشند دارای احتمال زیادی برای جلب رضایت مردم میباشند .
- بدین ترتیب این طرح برای اجرا و عمل به دستگامهای اجرایی پیشنهاد شد و طرح‌های اجرایی آن بوسیله دستمجمید محکم تهیه گردید .